๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถา

ปารายนวคฺคนิเทฺทโส

๑. อชิตมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

ปารายนวคฺคสฺส ปฐเม อชิตสุตฺตนิเทฺทเส –

‘‘๑.เกนสฺสุ นิวุโต โลโก, (อิจฺจายสฺมา อชิโต,)

เกนสฺสุ นปฺปกาสติ;
กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ, กึสุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติ๚ –

อชิตมาณวสฺส ปุจฺฉิเต ปฐมปเญฺห จ อุปรูปริปเญฺห จ นิเทฺทเสสุ จ วุตฺตญฺจ อุตฺตานญฺจ วเชฺชตฺวา วิเสสเมว วกฺขาม๚ ตตฺถ **นิวุโต**ติ ปฏิจฺฉาทิโต๚ **กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี**ติ กึ อสฺส โลกสฺส อภิเลปนํ วเทสิ?

อาวุโตติ อาวริโต๚ **นิวุโต**ติ ปฏิจฺฉาทิโต๚ **โอวุโต**ติ เหฏฺฐา ปฏิจฺฉาทิโต๚ **ปิหิโต**ติ อุปริภาเคน ฉาทิโต๚ **ปฏิจฺฉนฺโน**ติ อวิวโฏ๚ **ปฏิกุชฺชิโต**ติ อโธมุขํ ฉาทิโต๚

นปฺปกาสตีติ นปฺปกาโส โหติ๚ **นปฺปภาสตี**ติ ญาณปฺปภาสํ น กโรติ๚ **น ตปตี**ติ ญาณตปํ น กโรติ๚ **น วิโรจตี**ติ ญาณวิโรจนํ น กโรติ๚ **น ญายตี**ติ น ชานียติ๚ **น ปญฺญายตี**ติ นปฺปญฺญายเต๚

เกน ลิโตฺตติ เกน ลิมฺปิโต๚ **สํลิโตฺต อุปลิโตฺต**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํ๚ **อาจิกฺขสิ** นิเทฺทสวเสน๚ **เทเสสิ** ปฏินิเทฺทสวเสน ๚ **ปญฺญเปสิ** เตน เตน ปกาเรน๚ อตฺถํ โพเธโนฺต **ปฏฺฐเปสิ**๚ ตสฺสตฺถสฺส การณํ ทเสฺสโนฺต **วิวรสิ**๚ พฺยญฺชนภาวํ ทเสฺสโนฺต **วิภชสิ**๚ นิกฺกุชฺชิตภาวํ คมฺภีรภาวญฺจ หริตฺวา โสตูนํ ญาณสฺส ปติฏฺฐํ ชนยโนฺต **อุตฺตานีกโรสิ**๚ สเพฺพหิปิ อิเมหิ อากาเรหิ โสตูนํ อญฺญาณนฺธการํ วิธเมโนฺต **ปกาเสสี**ติ เอวํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ๚

๒. เววิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตีติ มจฺฉริยเหตุ จ ปมาทเหตุ จ นปฺปกาสติ๚ มจฺฉริยํ หิสฺส ทานาทีหิ คุเณหิ ปกาสิตุํ น เทติ, ปมาโท สีลาทีหิ๚ **ชปฺปาภิเลปน**นฺติ ตณฺหา อสฺส โลกสฺส มกฺกฏเลโป วิย มกฺกฏสฺส อภิเลปนํ๚ **ทุกฺข**นฺติ ชาติอาทิกํ ทุกฺขํ๚

เยสํ ธมฺมานนฺติ เยสํ รูปาทิธมฺมานํ๚ **อาทิโต สมุทาคมนํ ปญฺญายตี**ติ ปฐมโต อุปฺปาโท ปญฺญายติ๚ **อตฺถงฺคมโต นิโรโธ ปญฺญายตี**ติ ภงฺคโต นิรุชฺฌนํ ปญฺญายติ๚ **กมฺมสนฺนิสฺสิโต วิปาโก**ติ กุสลากุสลวิปาโก กมฺมํ อมุญฺจิตฺวา ปวตฺตนโต กมฺมสนฺนิสฺสิโต วิปาโกติ วุจฺจติ๚ **วิปากสนฺนิสฺสิตํ กมฺม**นฺติ กุสลากุสลํ กมฺมํ วิปากสฺส โอกาสํ กตฺวา ฐิตตฺตา วิ

ปากสนฺนิสฺสิตํ กมฺมนฺติ วุจฺจติฯ **นามสนฺนิสฺสิตํ รูป**นฺติ ปญฺจโวกาเร รูปํ นามํ อมุญฺจิตฺวา ปวตฺตนโต นามสนฺนิสฺสิตํ รูปนฺติ วุจฺจติฯ **รูปสนฺนิสฺสิตํ นาม**นฺติ ปญฺจโวกาเร นามํ รูปํ อมุญฺจิตฺวา ปวตฺตนโต รูปสนฺนิสฺสิตํ นามนฺติ วุจฺจติฯ

๓. **สวนฺติ สพฺพธิ โสตา**ติ สเพฺพสุ รูปาทิอายตเนสุ ตณฺหาทิกา โสตา สนฺทนฺติฯ **กึ นิวารณ**นฺติ เตสํ กึ อาวรณํ กา รกฺขาฯ **สํวรํ พฺรูหี**ติ ตํ เตสํ นิวารณสงฺขาตํ สํวรํ พฺรูหิฯ เอเตน สาวเสสปฺปหานํ ปุจฺฉติฯ **เกน โสตา ปิธียเร**ติ เกน ธเมฺมน เอเต โสตา ปิธียนฺติ ปจฺฉิชฺชนฺติฯ เอเตน อนวเสสปฺปหานํ ปุจฺฉติฯ

สวนฺตีติ อุปฺปชฺชนฺติฯ **อาสวนฺตี**ติ อโธคามิโน หุตฺวา สวนฺติฯ **สนฺทนฺตี**ติ นิรนฺตรคามิโน หุตฺวา สนฺทมานา ปวตฺตนฺติฯ **ปวตฺตนฺตี**ติ ปุนปฺปุนํ วตฺตนฺติฯ

๔. **สติ เตสํ นิวารณ**นฺติ วิปสฺสนายุตฺตา กุสลากุสลธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมานา สติ เตสํ โสตานํ นิวารณํ ฯ **โสตานํ สํวรํ พฺรูมี**ติ ตเมวาหํ สตึ โสตานํ สํวรํ พฺรูมีติ อธิปฺปาโยฯ **ปญฺญาเยเต ปิธียเร**ติ รูปาทีสุ ปน อนิจฺจตาทิปฏิเวธสาธิกาย มคฺคปญฺญาย เอเต โสตา สพฺพโส ปิธียนฺติฯ

ปจฺฉิชฺชนฺตีติ อุจฺฉิชฺชนฺติฯ **สมุทยญฺจา**ติ ปจฺจยญฺจฯ **อตฺถงฺคมญฺจา**ติ อุปฺปนฺนานํ อภาวคมนญฺจ, อนุปฺปนฺนานํ อนุปฺปาทํ วาฯ **อสฺสาทญฺจา**ติ อานิสํสญฺจฯ **อาทีนวญฺจา**ติ โทสญฺจฯ **นิสฺสรณญฺจา**ติ นิกฺขมนญฺจฯ

๕. **ปญฺญา เจวา**ติ ปญฺหาคาถาย ยา จายํ ตยา วุตฺตา **ปญฺญา,** ยา จ **สติ,** ยญฺจ ตทวเสสํ **นามรูปํ, เอตํ** สพฺพมฺปิ **กตฺถ** นิรุชฺฌติฯ **เอตํ เม** ปญฺหํ **ปุโฏฺฐ ปพฺรูหี**ติ เอวํ สเงฺขปโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตีติ เอตํ นามรูปํ กตฺถ น ภวติฯ **วูปสมฺมตี**ติ นิพฺพาติฯ **อตฺถํ คจฺฉตี**ติ อภาวํ คจฺฉติฯ **ปฏิปฺปสฺสมฺภตี**ติ สนฺนิสีทติฯ

๖. วิสฺสชฺชนคาถาย ปนสฺส ยสฺมา ปญฺญาสติโย นาเมเนว สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตา วิสุํ น วุตฺตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถ – **ยํ มํ ตฺวํ, อชิต, เอตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ** – ‘‘กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติ, ตเทตํ **ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ,** ตํ เต **วทามิ**ฯ ตสฺส ตสฺส หิ **วิญฺญาณสฺส นิโรเธน** สเหว อปุพฺพํ อจริมํ **เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌติ,** เอเตฺถว วิญฺญาณนิโรเธน นิรุชฺฌติ เอตํ, วิญฺญาณนิโรธา ตสฺส ตสฺส นิโรโธ โหติ, ตํ นาติวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติฯ

โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธนาติ โสตาปตฺติมคฺคสมฺปยุตฺตปญฺญาย กุสลากุสลเจตนาสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อภพฺพุปฺปตฺติกวเสน นิรุชฺฌเนนฯ ตตฺถ ทุวิโธ นิโรโธ อนุปาทินฺนกนิโรโธ อุปาทินฺนกนิโรโธติฯ **โสตาปตฺติมเคฺคน** หิ จตฺตาริ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตานิ วิจิกิจฺฉาสหคตนฺติ ปญฺจ จิตฺตานิ นิรุชฺฌนฺติ, ตานิ รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติ ฯ ตํ อนุปาทินฺนกรูปกฺขโนฺธ , ตานิ จิตฺตานิ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา สญฺญา สงฺขารา ตโย อรูปกฺขนฺธาฯ ตตฺถ สเจ โสตาปนฺนสฺส โสตาปตฺติมโคฺค อภาวิโต อภวิสฺสา, ตานิ ปญฺจ จิตฺตานิ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปริยุฏฺฐานํ ปาปุเณยฺยุํฯ โสตาปตฺติมโคฺค ปน เนสํ ปริยุฏฺฐานุปฺปตฺตึ วารยมาโน เสตุสมุคฺฆาตํ อภพฺพุปฺปตฺติกภาวํ กุรุมาโน อนุปาทินฺนกํ นิโรเธติ นามฯ **สกทาคามิมเคฺคน** จตฺตาริ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตานิ เทฺว โทมนสฺสสหคตานีติ โอฬาริกกามราคพฺยาปาท

วเสน ฉ จิตฺตานิ นิรุชฺฌนฺติฯ **อนาคามิมเคฺคน** อณุสหคตกามราคพฺยาปาทวเสน ตานิ เอว ฉ จิตฺตานิ นิรุชฺฌนฺติฯ **อรหตฺตมเคฺคน** จตฺตาริ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตานิ อุทฺธจฺจสหคตญฺจาติ ปญฺจ อกุสลจิตฺตานิ นิรุชฺฌนฺติฯ ตตฺถ สเจ เตสํ อริยานํ เต มคฺคา อภาวิตา อสฺสุ, ตานิ จิตฺตานิ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปริยุฏฺฐานํ ปาปุเณยฺยุํฯ เต ปน เตสํ มคฺคา ปริยุฏฺฐานุปฺปตฺตึ วารยมานา เสตุสมุคฺฆาตํ อภพฺพุปฺปตฺติกภาวํ กุรุมานา อนุปาทินฺนกํ นิโรเธนฺติ นามฯ เอวํ อนุปาทินฺนกนิโรโธ เวทิตโพฺพฯ

สเจ ปน โสตาปนฺนสฺส โสตาปตฺติมโคฺค อภาวิโต อภวิสฺสา, ฐเปตฺวา สตฺต ภเว อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ อุปาทินฺนกกฺขนฺธปฺปวตฺตํ ปวเตฺตยฺยฯ กสฺมา? ตสฺส ปวตฺติยา เหตูนํ อตฺถิตายฯ ตีณิ สํโยชนานิ ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโยติ อิเม ปน ปญฺจ กิเลเส โส มโคฺค อุปฺปชฺชมาโนว สมุคฺฆาเตติฯ อิทานิ กุโต โสตาปนฺนสฺส สตฺต ภเว ฐเปตฺวา อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ ปวตฺติสฺสติฯ เอวํ โสตาปตฺติมโคฺค อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ อปฺปวตฺตํ กุรุมาโน อุปาทินฺนกํ นิโรเธติ นามฯ

สเจ สกทาคามิสฺส สกทาคามิมโคฺค อภาวิโต อภวิสฺสา, ฐเปตฺวา เทฺว ภเว ปญฺจสุ ภเวสุ อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ ปวเตฺตยฺยฯ กสฺมา? ตสฺส ปวตฺติยา เหตูนํ อตฺถิตายฯ โอฬาริกานิ กามราคปฏิฆสํโยชนานิ โอฬาริโก กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโยติ อิเม ปน จตฺตาโร กิเลเส โส มโคฺค อุปฺปชฺชมาโนว สมุคฺฆาเตติฯ อิทานิ กุโต สกทาคามิสฺส เทฺว ภเว ฐเปตฺวา ปญฺจสุ ภเวสุ อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ ปวตฺติสฺสติ ฯ เอวํ สกทาคามิมโคฺค อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ อปฺปวตฺตํ กุรุมาโน อุปาทินฺนกํ นิโรเธติ นามฯ

สเจ อนาคามิสฺส อนาคามิมโคฺค อภาวิโต อภวิสฺสา, ฐเปตฺวา เอกํ ภวํ ทุติยภเว อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ ปวเตฺตยฺยฯ กสฺมา? ตสฺส ปวตฺติยา เหตูนํ อตฺถิตายฯ อณุสหคตานิ กามราคปฏิฆสโญฺญชนานิ อณุสหคโต กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโยติ อิเม ปน จตฺตาโร กิเลเส โส มโคฺค อุปฺปชฺชมาโนว สมุคฺฆาเตติฯ อิทานิ กุโต อนาคามิสฺส เอกํ ภวํ ฐเปตฺวา ทุติยภเว อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ ปวตฺติสฺสติฯ เอวํ อนาคามิมโคฺค อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ อปฺปวตฺตํ กุรุมาโน อุปาทินฺนกํ นิโรเธติ นามฯ

สเจ อรหโต อรหตฺตมโคฺค อภาวิโต อภวิสฺสา, รูปารูปภเวสุ อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ ปวเตฺตยฺยฯ กสฺมา? ตสฺส ปวตฺติยา เหตูนํ อตฺถิตายฯ รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชา มานานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโยติ อิเม ปน อฏฺฐ กิเลเส โส มโคฺค อุปฺปชฺชมาโนว สมุคฺฆาเตติฯ อิทานิ กุโต ขีณาสวสฺส ปุนพฺภเว อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ ปวตฺติสฺสติ? เอวํ อรหตฺตมโคฺค อุปาทินฺนกปฺปวตฺตํ อปฺปวตฺตํ กุรุมาโน อุปาทินฺนกํ นิโรเธติ นามฯ

โสตาปตฺติมโคฺค เจตฺถ อปายภวํ นิโรเธติฯ สกทาคามิมโคฺค สุคติกามภเวกเทสํฯ อนาคามิมโคฺค กามภวํฯ อรหตฺตมโคฺค รูปารูปภวํ, สพฺพภเวปิ นิโรเธติ เอวาติ วทนฺติฯ เอวํ อุปาทินฺนกนิโรโธ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ''อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธนา''ติ เอเตน อนุปาทินฺนกนิโรธํ ทเสฺสติฯ ''เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี''ติ อิมินา ปน อุปาทินฺนกนิโรธํ ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **สตฺต ภเว ฐเปตฺวา**ติ กามภวโต กามภวํ สํสรนฺตสฺส สตฺต ภเว วเชฺชตฺวาฯ **อนมตเคฺค สํสาเร**ติ –

‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, ‘สํสาโร’ติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๑๙; ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๙; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๑๗; อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๔, ๕๘; อุทา. อฏฺฐ. ๓๙) –

เอวํ วณฺณิเต สํสารวเฏฺฏฯ **เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจา**ติ นมนลกฺขณํ จตุกฺขนฺธสงฺขาตํ นามญฺจ รุปฺปนลกฺขณํ ภูโตปาทายสงฺขาตํ รูปญฺจ เอเต ธมฺมา อุปฺปเชฺชยฺยุํฯ **เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี**ติ เอตสฺมึ โสตาปตฺติมเคฺค เอเต นามรูปธมฺมา อภพฺพุปฺปตฺติกวเสน นิโรธํ คจฺฉนฺติฯ **สกทาคามิมคฺคญาเณนา**ติ เอตฺถ ปฏิสนฺธิวเสน สกึเยว อิมํ โลกํ อาคจฺฉตีติ สกทาคามี , ตสฺส มโคฺค สกทาคามิมโคฺคฯ เตน มเคฺคน สมฺปยุตฺตญาเณนฯ **เทฺว ภเว ฐเปตฺวา**ติ กามธาตุยาเยว ปฏิสนฺธิวเสน เทฺว ภเว วเชฺชตฺวาฯ **ปญฺจสุ ภเวสู**ติ ตทวสิเฏฺฐสุ ปญฺจสุ ภเวสุฯ **เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี**ติ เอตฺถ สกทาคามิมเคฺค เอเต ธมฺมา วุตฺตนเยน นิรุชฺฌนฺติฯ **เอกํ ภวํ ฐเปตฺวา**ติ อุกฺกฎฺฐวเสน รูปธาตุยา วา อรูปธาตุยา วา เอกํ ภวํ วเชฺชตฺวาฯ **รูปธาตุยา วา อรูปธาตุยา วา**ติ ทุติยกภเว รูปธาตุยา เจว อรูปธาตุยา จฯ **นามญฺจ รูปญฺจา**ติ เอตฺถ รูปภเว นามรูปํ, อรูปภเว นามเมวฯ **เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี**ติ เอตฺถ อนาคามิมเคฺค เอเต นามรูปธมฺมา วุตฺตนเยน นิรุชฺฌนฺติฯ

อรหโตติ กิเลเสหิ อารกตฺตา ‘‘อรหา’’ติ ลทฺธนามสฺส ขีณาสวสฺสฯ **อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา**ติ ทุวิธา หิ นิพฺพานธาตุ สอุปาทิเสสา จ อนุปาทิเสสา จฯ ตตฺถ อุปาทียติ ‘‘อหํ มมา’’ติ ภุสํ คณฺหียตีติ อุปาทิ, ขนฺธปญฺจกเสฺสตํ อธิวจนํฯ อุปาทิเยว เสโส อวสิโฎฺฐ อุปาทิเสโส, สห อุปาทิเสเสน วตฺตตีติ **สอุปาทิเสสา**ฯ นเตฺถตฺถ อุปาทิเสโสติ **อนุปาทิเสสา**ฯ ตาย อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยาฯ **ปรินิพฺพายนฺตสฺสา**ติ นิรินฺธนสฺส วิย ชาตเวทสฺส นิพฺพายนฺตสฺส อปฺปวตฺตํ ปวิสนฺตสฺสฯ **จริมวิญฺญาณสฺส นิโรเธนา**ติ เอตฺถ อสฺสาสปสฺสาสานํ นิโรธวเสนฯ ตโย จริมา ภวจริโม ฌานจริโม จุติจริโมติฯ ภเวสุ หิ กามภเว อสฺสาสปสฺสาสา ปวตฺตนฺติ, รูปารูปภเวสุ นปฺปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา โส ***ภวจริโม***ฯ ฌาเนสุ ปุริมฌานตฺตเยว ปวตฺตนฺติ, จตุเตฺถ นปฺปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา โส **ฌานจริโม**ฯ เย ปน จุติจิตฺตสฺส ปุรโต โสฬสเมน จิเตฺตน สหุปฺปนฺนา, เต จุติจิเตฺตน สห นิรุชฺฌนฺติฯ โส **จุติจริโม นามฯ อยํ อิธ จริโมติ อธิเปฺปโตฯ เย หิ เกจิ** พุทฺธา วา ปเจฺจกพุทฺธา วา อริยสาวกา วา อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกํ อุปาทาย สเพฺพ ภวงฺคจิเตฺตเนว อพฺยากเตน ทุกฺขสเจฺจน กาลํ กโรนฺติฯ ตสฺมา **จริมวิญฺญาณสฺส นิโรเธนา**ติ จุติจิตฺตสฺส นิโรเธนาติ อโตฺถฯ

ปญฺญา จ สติ จ นามญฺจาติ เอเตหิ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํ คหณํ ปเจฺจตพฺพํฯ **รูปญฺจา**ติ เอเตน จตุนฺนํ มหาภูตานํ จตุวีสติอุปาทารูปานญฺจ คหณํ ปเจฺจตพฺพํฯ อิทานิ ตสฺส นิรุชฺฌนูปายํ ทเสฺสโนฺต **‘‘วิญฺญาณสฺส นิโรเธน, เเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **วิญฺญาณ**นฺติ จริมวิญฺญาณมฺปิ อภิสงฺขารวิญฺญาณมฺปิฯ อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส ปหีนนิโรเธน เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌติ นิรุชฺฌติ ทีปสิขา วิย อปณฺณตฺติกภาวํ ยาติ, จริมวิญฺญาณสฺส อนุปฺปาทปจฺจยตฺตา อนุปฺปาทนิโรเธน อนุปฺปาทวเสเนว อุปรุชฺฌตีติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๙๙)ฯ

๗. เอตฺตาวตา จ ‘‘ทุกฺขมสฺส มหพฺภย’’นฺติ อิมินา ปกาสิตํ ทุกฺขสจฺจํ, ‘‘ยานิ โสตานี’’ติ อิมินา สมุทยสจฺจํ, ‘‘ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติ อิมินา มคฺคสจฺจํ, ‘‘อเสสํ อุปรุชฺฌตี’’ติ อิมินา นิโรธสจฺจนฺติ เอวํ จตฺตาริ สจฺจานิ สุตฺวาปิ อริยภูมึ อนธิคโต ปุน เสกฺขาเสกฺขปฏิปทํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘เย จ สงฺขาตธมฺมาเส’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **สงฺขาตธมฺมา**ติ อนิจฺจาทิวเสน ปริวีมํสิตธมฺ

มา, อรหนฺตานเมตํ อธิวจนํฯ **เสกฺขา**ติ สีลาทีนิ สิกฺขมานา อวเสสา อริยปุคฺคลาฯ **ปุถู**ติ พหู สตฺตชนาฯ **เตสํ เม นิปโก อิริยํ ปุโฏฺฐ ปพฺรูหี**ติ เตสํ เม เสกฺขาเสกฺขานํ นิปโก ปณฺฑิโต ตฺวํ ปุโฏฺฐ ปฏิปตฺตึ พฺรูหีติฯ

เตสํ ขนฺธา สงฺขาตาติ เตสํ ปญฺจกฺขนฺธา อปฺปฏิสนฺธิกํ กตฺวา เทสิตา, สเงฺขปํ กตฺวา ฐปิตา วาฯ ธาตุอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิริย**นฺติ ปโยคํฯ **จริย**นฺติ กิริยํฯ **วุตฺติ**นฺติ ปวตฺตึฯ **อาจร**นฺติ จรณํฯ **โคจร**นฺติ ปจฺจยํฯ **วิหาร**นฺติ อิริยาปถปวตฺตนํฯ **ปฏิปท**นฺติ วิปสฺสนํฯ

๘. อถสฺส ภควา ยสฺมา เสเกฺขน กามจฺฉนฺทนีวรณํ อาทึ กตฺวา สพฺพกิเลสา ปหาตพฺพา เอว, ตสฺมา “**กาเมสู**ติ อุปฑฺฒคาถาย เสกฺขปฏิปทํ ทเสฺสติฯ ตสฺสโตฺถ – วตฺถุ**กาเมสุ** กิเลสกาเมน **นาภิคิเชฺฌยฺย,** กายทุจฺจริตาทโย จ มนโส อาวิลภาวกเร ธเมฺม ปชหโนฺต **มนสา นาวิโล สิยา**ติฯ ยสฺมา ปน อเสโกฺข อนิจฺจาทิวเสน สพฺพสงฺขาราทีนํ ปริตุลิตตฺตา **กุสโล** สพฺพธเมฺมสุ กายานุปสฺสนาสติอาทีหิ จ **สโต** สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนํ ภินฺนตฺตา **ภิกฺขุ**ภาวํ ปโตฺต หุตฺวา สพฺพอิริยาปเถสุ **ปริพฺพชติ,** ตสฺมา ‘‘กุสโล’’ติ อุปฑฺฒคาถาย อเสกฺขปฏิปทํ ทเสฺสติฯ

นาภิคิเชฺฌยฺยาติ เคธํ นาปเชฺชยฺยฯ **น ปลิคิเชฺฌยฺยา**ติ โลภํ นาปเชฺชยฺยฯ **น ปลิพุเนฺธยฺยา**ติ โลภวเสน น อลฺลีเยยฺยฯ

อาวิลกเร กิเลเส ชเหยฺยาติ จิตฺตาลุฬกเร อุปตาปสงฺขาเต กิเลเส ชเหยฺยฯ

สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตาติ นิพฺพานํ อโนฺตกริตฺวา วุตฺตํฯ **ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺม**นฺติ ยํ กิญฺจิ สปฺปจฺจยสภาวํฯ

สห คาถาปริโยสานาติ คาถาวสาเนเนว สทฺธิํฯ **เยเต พฺราหฺมเณน สทฺธิํ เอกจฺฉนฺทา**ติ เย เอเต อชิตมาณเวน กลฺยาณจฺฉเนฺทน เอกชฺฌาสยาฯ **เอกปฺปโยคา**ติ กายวจีมโนปโยเคหิ เอกปฺปโยคาฯ **เอกาธิปฺปายา**ติ เอโก อธิปฺปาโย รุจิ เอเตสนฺติ เอกาธิปฺปายา, เอกรุจิกาติ อโตฺถฯ **เอกวาสนวาสิตา**ติ อตีตพุทฺธสาสเน เตน สทฺธิํ ภาวิตภาวนาฯ **อเนกปาณสหสฺสาน**นฺติ อเนเกสํ เทวมนุสฺสสงฺขาตานํ ปาณสหสฺสานํฯ **วิรชํ วีตมล**นฺติ ราคาทิรชวิรหิตํ ราคาทิมลวิรหิตญฺจฯ

ธมฺมจกฺขุนฺติ อิธ โสตาปตฺติมโคฺค อธิเปฺปโตฯ อญฺญตฺถ เหฏฺฐามคฺคตฺตยํฯ ตสฺส อุปฺปตฺติการณทสฺสนตฺถํ “**ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม**”นฺติ อาหฯ ตญฺหิ นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจวเสน เอวํ สพฺพสงฺขตํ ปฏิวิชฺฌนฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจี**ติ ตสฺส จ อชิตพฺราหฺมณสฺส อเนฺตวาสิกสหสฺสานญฺจ ตณฺหาทีหิ อคฺคเหตฺวา กามาสวาทีหิ มคฺคกฺขเณ จิตฺตํ วิมุจฺจมานํ ผลกฺขเณ วิมุจฺจิฯ **สห อรหตฺตปฺปตฺตา**ติ อรหตฺตปฺปตฺติยา จ สเหว อายสฺมโต อชิตสฺส จ อเนฺตวาสิกสหสฺสสฺส จ อชินชฏาวากจีรติทณฺฑกมณฺฑลุอาทโย อนฺตรธายิํสุฯ สเพฺพว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา ทฺวงฺคุลเกสา เอหิภิกฺขู หุตฺวา ภควนฺตํ นมสฺสมานา ปญฺชลิกา นิสีทิํสุฯ ปาฬิยํ ปน อชิตเตฺถโรว ปญฺญายติฯ ตตฺถ **อนุวตฺถปฏิปตฺติยา**ติ สยํ ปจฺจาสีสิตลทฺธปฏิปตฺติยา, นิพฺพานลทฺธภาเวนาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ เอวํ ภควา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสีติฯ

อชิตมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ติสฺสเมตฺเตยฺยมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๙. ทุติเย ติสฺสเมตฺเตยฺยสุตฺตนิเทฺทเส – **โกธ สนฺตุสิโต**ติ นิฏฺฐิเต ปน อชิตสุตฺเต ''กถํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ, มจฺจุราชา น ปสฺสตี''ติ (สุ. นิ. ๑๑๒๔; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉา ๑๔๓) เอวํ โมฆราชา ปุจฺฉิตุํ อารภิฯ ''น ตาวสฺส อินฺทฺริยานิ ปริปากํ คตานี''ติ ญตฺวา ภควา ''ติฏฺฐ ตฺวํ, โมฆราช, อโญฺญ ปุจฺฉตู''ติ ปฏิกฺขิปิฯ ตโต ติสฺสเมตฺตโยฺย อตฺตโน สํสยํ ปุจฺฉโนฺต **''โกธา**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **โกธ สนฺตุสิโต**ติ โก อิธ สโตฺต ตุโฎฺฐฯ **อิญฺชิตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตานิฯ **อุภนฺตมภิญฺญายา**ติ อุโภ อเนฺต อภิชานิตฺวาฯ **มนฺตา น ลิปฺปตี**ติ ปญฺญาย น ลิปฺปติฯ

ปริปุณฺณสงฺกโปฺปติ เนกฺขมฺมาทิวิตเกฺกหิ ปริปุณฺณสงฺกปฺปตฺตา ปริปุณฺณมโนรโถฯ

ตณฺหิญฺชิตนฺติ ตณฺหาย จลิตํฯ **ทิฏฺฐิญฺชิตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **กามิญฺชิต**นฺติ กิเลสกาเมหิ อิญฺชิตํ ผนฺทิตํฯ ''กมฺมิญฺชิต''นฺติปิ ปาโฐ, ตํ น สุนฺทรํฯ

มหโนฺต ปุริโสติ **มหาปุริโส**ฯ อุตฺตโม ปุริโสติ **อคฺคปุริโส**ฯ ปธาโน ปุริโสติ **เสฎฺฐปุริโส**ฯ อลามโก ปุริโสติ **วิสิฎฺฐปุริโส**ฯ เชฎฺฐโก ปุริโสติ **ปาโมกฺขปุริโส**ฯ น เหฎฺฐิมโก ปุริโสติ **อุตฺตมปุริโส**ฯ ปุริสานํ โกฏิปฺปโตฺต ปุริโสติ **ปธานปุริโส**ฯ สเพฺพสํ อิจฺฉิโต ปุริโสติ **ปวรปุริโส**ฯ

สิพฺพินิมจฺจคาติ ตณฺหํ อติอคา, อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ **อุปจฺจคา**ติ ภุสํ อติอคาฯ

๑๐. ตเสฺสตมตฺถํ ภควา พฺยากโรโนฺต **''กาเมสู''**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **กาเมสุ พฺรหฺมจริยวา**ติ กามนิมิตฺตํ พฺรหฺมจริยวา, กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา มคฺคพฺรหฺมจริเยน สมนฺนาคโตติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺตาวตา สนฺตุสิตตํ ทเสฺสติฯ ''วีตตโณฺห''ติอาทีหิ อนิญฺชิตตํฯ ตตฺถ **สงฺขาย นิพฺพุโต**ติ อนิจฺจาทิวเสน ธเมฺม วีมํสิตฺวา ราคาทินิพฺพาเนน นิพฺพุโตฯ

อสทฺธมฺมสมาปตฺติยาติ นีจธมฺมสมาโยคโตฯ **อารตี**ติ อารกา รมนํฯ **วิรตี**ติ ตาย วินา รมนํฯ **ปฏิวิรตี**ติ ปฏินิวตฺติตฺวา ตาย วินา รมนํฯ **เวรมณี**ติ เวรวินาสนํฯ **อกิริยา**ติ กิริยาปจฺฉินฺทนํฯ **อกรณ**นฺติ กรณปริจฺฉินฺทนํฯ **อนชฺฌาปตฺตี**ติ อนาปชฺชนตาฯ **เวลาอนติกฺกโม**ติ สีมาอนติกฺกโมฯ เสสํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยตฺตา ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฎเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน อยมฺปิ พฺราหฺมโณ อรหเตฺต ปติฎฺฐาสิ สทฺธิํ อเนฺตวาสิกสหเสฺสน, อเญฺญสญฺจ อเนกสหสฺสานํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิฯ เสสํ ปุพฺพสทิสเมวฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฎฺฐกถาย

ติสฺสเมตฺเตยฺยมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปุณฺณกมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๑๒. ตติเย ปุณฺณกสุตฺตนิเทฺทเส – **อเนช**นฺติ อิทมฺปิ ปุริมนเยเนว โมฆราชานํ ปฏิกฺขิปิตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ **มูลทสฺสาวิ**นฺติ อกุสลมูลาทิทสฺสาวิํฯ **อิสโย**ติ อิสินามกา ชฏิลาฯ **ยญฺญ**นฺติ เทยฺยธมฺมํฯ **อกปฺปยิํสู**ติ ปริเยสิํสุฯ

เหตุทสฺสาวีติอาทีนิ สพฺพานิ การณเววจนาเนวฯ การณญฺหิ ยสฺมา อตฺตโน ผลตฺถาย หิโนติ ปวตฺตติ, ตสฺมา **เหตู**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ตํ ผลํ นิเทติ 'หนฺท, คณฺหถ น'นฺติ อเปฺปติ วิย, ตสฺมา **นิทาน**นฺติ วุจฺจติฯ **สมฺภวทสฺสาวี**ติอาทีนิ ปญฺจ ปทานิ เหฏฺฐา ทสฺสิตนยานิ เอวฯ ยสฺมา ตํ ปฏิจฺจ เอติ ปวตฺตติ, ตญฺจ ผลํ ตโต สมุเทติ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา **ปจฺจโย**ติ จ **สมุทโย**ติ จ วุจฺจติฯ

ยา วา ปนญฺญาปิ กาจิ สุคติโยติ จตุอปายวินิมุตฺตกา อุตฺตรมาตาทโย อเปฺปสกฺขา กปณมนุสฺสา จ ทุลฺลภฆาสจฺฉาทนา ทุกฺขปีฬิตา เวทิตพฺพาฯ **ยา วา ปนญฺญาปิ กาจิ ทุคฺคติโย**ติ ยมราชนาคสุปณฺณเปตมหิทฺธิกาทโย ปเจฺจตพฺพาฯ **อตฺตภาวาภินิพฺพตฺติยา**ติ ตีสุ ฐาเนสุ ปฏิสนฺธิวเสน อตฺตภาวปฏิลาภตฺถายฯ **ชานาตี**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานาติฯ **ปสฺสตี**ติ สมนฺตจกฺขุนา ปสฺสติฯ

อกุสลาติ อโกสลฺลสมฺภูตาฯ อกุสลํ ภชนฺตีติ **อกุสลภาคิยา**ฯ อกุสลปเกฺข ภวาติ **อกุสลปกฺขิกา**ฯ สเพฺพ เต อวิชฺชา มูลํ การณํ เอเตสนฺติ **อวิชฺชามูลกา**ฯ อวิชฺชาย สโมสรนฺติ สมฺมา โอสรนฺติ คจฺฉนฺตีติ **อวิชฺชาสโมสรณาฯ อวิชฺชาสมุคฺฆาตา**ติ อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชาย หตายฯ **สเพฺพ เต สมุคฺฆาตํ คจฺฉนฺตี**ติ วุตฺตปฺปการา อกุสลธมฺมา, เต สเพฺพ หตภาวํ ปาปุณนฺติฯ

อปฺปมาทมูลกาติ สติอวิปฺปวาโส อปฺปมาโท มูลํ การณํ เอเตสนฺติ อปฺปมาทมูลกาฯ อปฺปมาเทสุ สมฺมา โอสรนฺติ คจฺฉนฺตีติ **อปฺปมาทสโมสรณาฯ อปฺปมาโท เตสํ** ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี**ติ สยํ กามาวจโรปิ สมาโน จตุภูมกธมฺมานํ ปติฏฺฐาภาเวน อโคฺค นาม ชาโตฯ**

อลมโตฺตติ สมตฺถจิโตฺตฯ **มยา ปุจฺฉิต**นฺติ มยา ปุฏฺฐํฯ **วหเสฺสตํ ภาร**นฺติ เอตํ อาภตภารํ วหสฺสุฯ **เย เกจิ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตา**ฯ ''อิสิปพฺพชฺชา ปพฺพชิตา''ติปิ ปาโฐฯ

อาชีวกสาวกานํ อาชีวกา เทวตาติ เย อาชีวกวจนํ สุณนฺติ สุสฺสุสนฺติ, เต อาชีวกสาวกา, เตสํ อาชีวกสาวกานํฯ อาชีวกา จ เตสํ เทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, เต เอว อาชีวกา เทวตาฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **เย เยสํ ทกฺขิเณยฺยา**ติ เย อาชีวกาทโย ทิสาปริโยสานา เยสํ ขตฺติยาทีนํ เทยฺยธมฺมานุจฺฉวิกาฯ **เต เตสํ เทวตา**ติ เต อาชีวกาทโย เตสํ ขตฺติยาทีนํ เทวตาฯ

เยปิ ยญฺญํ เอสนฺตีติ เทยฺยธมฺมํ อิจฺฉนฺติฯ **คเวสนฺตี**ติ โอโลเกนฺติฯ **ปริเยสนฺตี**ติ อุปฺปาเทนฺติฯ **ยญฺญา วา เอเต ปุถู**ติ ยญฺญา เอว วา เอเต ปุถุกาฯ **ยญฺญยาชกา วา เอเต ปุถู**ติ เทยฺยธมฺมสฺส ยาชนกา เอว วา เอเต ปุถุกาฯ **ทกฺขิเณยฺยา วา เอเต ปุถู**ติ เทยฺยธมฺมานุจฺฉวิกา เอว วา เอเต ปุถุกาฯ เต วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ "**กถํ ยญฺญา วา เอเต ปุถู**"ติอาทินา นเยน วิตฺถาเรน ทเสฺสติฯ

๑๓. **อาสีสมานา**ติ รูปาทีนิ ปตฺถยมานาฯ **อิตฺถตฺต**นฺติ อิตฺถภาวญฺจ ปตฺถยมานา, มนุสฺสาทิภาวํ อิจฺฉนฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ชรํ สิตา**ติ ชรํ นิสฺสิตาฯ ชรามุเขน เจตฺถ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํ

วุตฺตํฯ เตน วฏฺฏทุกฺขนิสฺสิตา ตโต อปริมุจฺจมานาเยว กปฺปยึสูติ ทีเปติฯ

รูปปฏิลาภํ อาสีสมานาติ วณฺณายตนสมฺปตฺติลาภํ ปตฺถยมานาฯ **สทฺทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ขตฺติยมหาสาลกุเล อตฺตภาวปฏิลาภ**นฺติ สารปฺปตฺต ขตฺติยานํ มหาสาลกุเล อตฺตภาวลาภํ ปฏิสนฺธึ ปตฺถยมานาฯ **พฺราหฺมณมหาสาลกุลา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **พฺรหฺมกายิเกสุ เทเวสู**ติ เอตฺถ ปุพฺพภวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เอตฺถา**ติ ขตฺติยกุลาทีสุฯ

ชรานิสฺสิตาติ ชรํ อสฺสิตาฯ **พฺยาธินิสฺสิตา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอเตหิ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํ ปริยาทิยิตฺวา ทสฺสิตํ โหติฯ

๑๔. กจฺจิสฺสุ เต ภควา ยญฺญปเถ อปฺปมตฺตา, อตารุ ชาติญฺจ ชรญฺจ มาริสาติ เอตฺถ ยโญฺญ เอว ยญฺญปโถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กจฺจิ เต ยเญฺญ อปฺปมตฺตา หุตฺวา ยญฺญํ กปฺปยนฺตา วฏฺฏทุกฺขมุตฺตรึสูติฯ

เยปิ ยญฺญํ เทนฺติ ยชนฺตีติ เทยฺยธมฺมทานวเสน ยชนฺติฯ **ปริจฺจชนฺตี**ติ วิสฺสเชฺชนฺติฯ

๑๕. อาสีสนฺตีติ รูปปฏิลาภาทโย ปเตฺถนฺติฯ **โถมยนฺตี**ติ ''สุจึ ทินฺน''นฺติอาทินา นเยน ยญฺญาทีนิ ปสํสนฺติฯ **อภิชปฺปนฺตี**ติ รูปาทิปฏิลาภาย วาจํ คีรนฺติฯ **ชุหนฺตี**ติ เทนฺติฯ **กามาภิชปฺปนฺติ ปฏิจฺจ ลาภ**นฺติ รูปาทิลาภํ ปฏิจฺจ ปุนปฺปุนํ กาเม เอว อภิชปฺปนฺติ, ''อโห วต อมฺหากมฺปิ สิยุ''นฺติ วทนฺติ, ตณฺหญฺจ ตตฺถ วเฑฺฒนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยาชโยคา**ติ ยาคาธิมุตฺตาฯ **ภวราครตฺตา**ติ เอวมิเมหิ อาสีสนาทีหิ ภวราเคเนว รตฺตา, ภวราครตฺตา วา หุตฺวา เอตานิ อาสีสนาทีนิ กโรนฺตา **นาตรึสุ** ชาติอาทิวฏฺฏทุกฺขํ น อุตฺตรึสุฯ

ยญฺญํ วา โถเมนฺตีติ ทานํ วา วเณฺณนฺติฯ **ผลํ วา**ติ รูปาทิปฏิลาภํฯ **ทกฺขิเณยฺย วา**ติ ชาติสมฺปนฺนาทีสุฯ **สุจึ ทินฺน**นฺติ สุจึ กตฺวา ทินฺนํฯ **มนาป**นฺติ มนวฑฺฒนกํฯ **ปณีต**นฺติ โอชวนฺตํฯ **กาเลนา**ติ ตตฺถ ตตฺถ สมฺปตฺตกาเล ฯ **กปฺปิย**นฺติ อกปฺปิยํ วเชฺชตฺวา ทินฺนํฯ **อนวชฺช**นฺติ นิโทฺทสํฯ **อภิณฺห**นฺติ ปุนปฺปุนํฯ **ททํ จิตฺตํ ปสาทิต**นฺติ ททโต มุญฺจนจิตฺตํ ปสาทิตนฺติฯ **โถเมนฺติ กิเตฺตนฺตี**ติ คุณํ ปากฏํ กโรนฺติฯ **วเณฺณนฺตี**ติ วณฺณํ ภณนฺติฯ **ปสํสนฺตี**ติ ปสาทํ ปาเปนฺติฯ

อิโต นิทานนฺติ อิโต มนุสฺสโลกโต ทินฺนการณาฯ **อชฺฌายกา**ติ มเนฺต ปริวเตฺตนฺตาฯ **มนฺตธรา**ติ มเนฺต ธาเรนฺตาฯ **ติณฺณํ เวทาน**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทานํฯ โอฏฺฐปหฏกรณวเสน ปารํ คตาติ **ปารคู**ฯ สห นิฆณฺฑุนา จ เกฏุเภน จ **สนิฆณฺฑุเกฏุภานํฯ นิฆณฺฑู**ติ นิฆณฺฑุรุกฺขาทีนํ เววจนปฺปกาสกํ สตฺถํฯ **เกฏุภ**นฺติ กิริยากปฺปวิกโปฺป กวีนํ อุปการาวหํ สตฺถํ ฯ สห อกฺขรปฺปเภเทน **สากฺขรปฺปเภทานํฯ อกฺขรปฺปเภโท**ติ สิกฺขา จ นิรุตฺติ จฯ **อิติหาสปญฺจมาน**นฺติ อาถพฺพณเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา ''อิติห อาส, อิติห อาสา''ติ อีทิสวจนปฏิสํยุตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมา, เตสํ อิติหาสปญฺจมานํ เวทานํฯ

ปทํ ตทวเสสญฺจ พฺยากรณํ อธิยนฺติ, เวเทนฺติ วาติ **ปทกา เวยฺยากรณาฯ โลกายตํ** วุจฺจติ วิตณฺฑวาทสตฺถํฯ **มหาปุริสลกฺขณ**นฺติ มหาปุริสานํ พุทฺธาทีนํ ลกฺขณทีปกํ ทฺวาทสสหสฺสคนฺถปฺปมาณํ สตฺถํฯ ยตฺถ โสฬสสหสฺสคาถาปทปริมาณา พุทฺธมนฺตา นาม อเหสุํฯ เยสํ วเสน ''อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคตา พุทฺธา นาม โหนฺติ, อิมินา ปเจฺจกพุทฺธา, อคฺคสาว

กา , อสีติมหาสาวกา (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๑๒๘๘), พุทฺธมาตา, พุทฺธปิตา, อคฺคุปฏฺฐาโก, อคฺคุปฏฺฐายิกา, ราชา จกฺกวตฺตี’’ติ อยํ วิเสโส ญายติฯ **อนวยา**ติ อิเมสุ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนูนา ปริปูรการิโน, อวยา น โหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อวยา นาม เย ตานิ อตฺถโต จ คนฺถโต จ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกนฺติฯ **วีตราคา**ติ ปหีนราคาฯ เอเตน อรหตฺตผลฏฺฐา วุตฺตาฯ **ราควินยาย วา ปฏิปนฺนา**ติ เอเตน อรหตฺตมคฺคฏฺฐาฯ **วีตโทสา**ติ อนาคามิผลฏฺฐาฯ **โทสวินยาย วา ปฏิปนฺนา**ติ เอเตน อนาคามิมคฺคฏฺฐาฯ **วีตโมหา**ติ อรหตฺตผลฏฺฐาฯ **โมหวินยาย วา ปฏิปนฺนา**ติ อรหตฺตมคฺคฏฺฐาฯ **สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติสมฺปนฺนา**ติ เอเตหิ จตูหิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเกหิ สีลาทีหิ สมฺปนฺนาฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนา**ติ เอเตน ปจฺจเวกฺขณญาณสมฺปนฺนา วุตฺตาติ ญาตพฺพํ, ตญฺจ โข โลกิยเมวฯ **อภิชปฺปนฺตี**ติ ปเตฺถนฺติฯ **ชปฺปนฺตี**ติ ปจฺจาสีสนฺติฯ **ปชปฺปนฺตี**ติ อตีว ปจฺจาสีสนฺติฯ **ยาชโยเคสุ ยุตฺตา**ติ อนุโยเคเทยฺยธเมฺม ทิยฺยมาเน อภิโยควเสน ยุตฺตาฯ

๑๖. **อถ โก จรหี**ติ อถ อิทานิ โก อโญฺญ อตาริฯ

๑๗. **สงฺขายา**ติ ญาเณน วีมํสิตฺวาฯ **ปโรปรานี**ติ ปรานิ จ โอปรานิ จ, ปรตฺตภาวสกตฺตภาวาทีนิ ปรานิ จ โอปรานิ จาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิธูโม**ติ กายทุจฺจริตาทิธูมวิรหิโต ฯ **อนีโฆ**ติ ราคาทิอีฆวิรหิโตฯ **อตาริ โส**ติ โส เอวรูโป อรหา ชาติชรํ อตาริฯ

สกรูปาติ อตฺตโน รูปาฯ **ปรรูปา**ติ ปเรสํ รูปาฯ **กายทุจฺจริตํ วิธูมิตนฺ**ติ ติวิธกายทุจฺจริตํ วิธูมํ กตํฯ **วิธมิตนฺ**ติ นาสิตํฯ

มาโน หิ เต, พฺราหฺมณ, ขาริภาโรติ ยถา ขาริภาโร ขเนฺธน วยฺหมาโน อุปริฏฺฐิโตปิ อกฺกนฺตกฺกนฺตฏฺฐานํ ปถวิยา สทฺธิํ ผเสฺสติ วิย, เอวํ ชาติโคตฺตกุลาทีนิ มานวตฺถูนิ นิสฺสายอุสฺสาปิโต มาโน, ตตฺถ ตตฺถ อิสฺสํ อุปฺปาเทนฺโต จตูสุ อปาเยสุ สํสีทาเปติฯ เตนาห – ‘‘มาโน หิ เต, พฺราหฺมณ, ขาริภาโร’’ติฯ **โกโธ ธูโม**ติ ตว ญาณคฺคิสฺส อุปกฺกิเลสเฏฺฐน โกโธ ธูโมฯ เตน หิ เต อุปกฺกิลิโฏฺฐ ญาณคฺคิ น วิโรจติฯ **ภสฺมนิ โมสวชฺชนฺ**ติ นิโรชเฏฺฐน มุสาวาโท ฉาริกา นามฯ ยถา หิ ฉาริกาย ปฏิจฺฉโนฺน อคฺคิ น โชตติ, เอวํ เต มุสาวาเทน ปฏิจฺฉนฺนํ ญาณนฺติ ทเสฺสติฯ **ชิวฺหา สุชา**ติ ยถา ตุยฺหํ สุวณฺณรชตโลหกฏฺฐมตฺติกาสุ อญฺญตรมยา ยาคยชนตฺถาย สุชา โหติ, เอวํ มยฺหํ ธมฺมยาคยชนตฺถาย ปหุตชิวฺหา สุชาติ วทติฯ ยถา ตุยฺหํ นทีตีเร ยชนฏฺฐานํ, เอวํ ธมฺมยาคยชนฏฺฐานเฏฺฐน **หทยํ โชติฏฺฐานํฯ อตฺตา**ติ จิตฺตํฯ

ชาตีติ ชายนกวเสน ชาติฯ อิทเมตฺถ สภาวปจฺจตฺตํฯ สญฺชายนวเสน **สญฺชาติ,** อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ โอกฺกมนวเสน **โอกฺกนฺติ**ฯ ชายนเฏฺฐน วา **ชาติ**ฯ สา อปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ สญฺชายนเฏฺฐน สญฺชาติฯ สา ปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ โอกฺกมนเฏฺฐน **โอกฺกนฺติ**ฯ สา อณฺฑชชลาพุชวเสน ยุตฺตาฯ เต หิ อณฺฑโกสญฺจ วตฺถิโกสญฺจ โอกฺกมนฺติ ปวิสนฺติ โอกฺกมนฺตา ปวิสนฺตา วิย ปฏิสนฺธิํ คณฺหนฺติฯ อภินิพฺพตฺตนเฏฺฐน **อภินิพฺพตฺติ**ฯ สา สํเสทชโอปปาติกวเสน ยุตฺตาฯ เต หิ ปากฏา เอว หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อยํ ตาว สมฺมุติกถาฯ

อิทานิ ปรมตฺถกถา โหติฯ ขนฺธา เอว หิ ปรมตฺถโต ปาตุภวนฺติ, น สตฺตาฯ ตตฺถ จ **ขนฺธานนฺ**ติ เอกโวการภเว เอกสฺส, จตุโวการภเว จตุนฺนํ, ปญฺจโวการภเว ปญฺจนฺนมฺปิ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **ปาตุภาโว**ติ อุปฺปตฺติฯ **อายตนานนฺ**ติ เอตฺถ ตตฺร ตตฺร อุปฺปชฺชมานายตนานํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **ปฏิลาโภ**ติ สนฺตติยา ปาตุภาโวเยวฯ ปาตุภวนฺตาเนว หิ ตานิ ปฏิลทฺธา

นิ นาม โหนฺติฯ สา ปเนสา ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปฐมาภินิพฺพตฺติลกฺขณา ชาติ, นิยฺยาตนรสา, อ ตีตภวโต อิธ อุมฺมุชฺชนปจฺจุปฏฺฐานา, ผลวเสน ทุกฺขวิจิตฺตตาปจฺจุปฏฺฐานา วาฯ

ชราติ สภาวปจฺจตฺตํฯ **ชีรณตา**ติ อาการภาวนิเทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติอาทโย ตโย กา ลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสา, ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสาฯ อยญฺหิ **ชรา**ติ อิมินา ปเทน สภาวโต ทีปิตาฯ เตนสฺสา อิทํ สภาวปจฺจตฺตํฯ **ชีรณตา**ติ อิมินา อาการโต, เตนสฺสายํ อาการนิ เทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติ อิมินา กาลาติกฺกเม ทนฺตนขานํ ขณฺฑิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **ปาลิจฺจ**นฺ ติ อิมินา เกสโลมานํ ปลิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **วลิตฺตจตา**ติ อิมินา มํสํ มิลาเปตฺวา ตเจ วลิภา วกรณกิจฺจโตฯ เตนสฺสา อิเม ขณฺฑิจฺจนฺติอาทโย ตโย กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสาฯ เตหิ อิ เมสํ วิการานํ ทสฺสนวเสน ปากฏีภูตา ปากฏชรา ทสฺสิตาฯ ยเถว หิ อุทกสฺส วา วาตสฺส วา อคฺคิโน วา ติณรุกฺขาทีนํ สํภคฺคปลิภคฺคตาย วา ฌามตาย วา คตมคฺโค ปากโฏ โหติ, น จ โส คตมคฺโค ตาเนว อุทกาทีนิ, เอวเมว ชราย ทนฺตาทีนํ ขณฺฑิจฺจาทิวเสน คตมคฺโค ปาก โฏ, จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวาปิ คยฺหติ, น จ ขณฺฑิจฺจาทีเนว ชราฯ น หิ ชรา จกฺขุวิเญฺญยฺยา โหติฯ

อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโกติ อิเมหิ ปน ปเทหิ กาลาติกฺกเมเยว อภิพฺยตฺ ตาย อายุกฺขยจกฺขาทิอินฺทฺริยปริปากสงฺขาตาย ปกติยา ทีปิตา, เตนสฺสิเม ปจฺฉิมา เทฺว ปกติ นิเทฺทสาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ยสฺมา ชรํ ปตฺตสฺส อายุ หายติ, ตสฺมา ชรา ‘‘อายุโน สํหานี’’ติ ผลูปจาเรน วุตฺตาฯ ยสฺมา จ ทหรกาเล สุปฺปสนฺนานิ สุขุมมฺปิ อตฺตโน วิสยํ สุเขเนว คณฺหน สมตฺถานิ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ ชรํ ปตฺตสฺส ปริปกฺกานิ อาลุฬิตานิ อวิสทานิ, โอฬาริกมฺปิ อตฺตโน วิสยํ คเหตุํ อสมตฺถานิ โหนฺติฯ ตสฺมา ‘‘อินฺทฺริยานํ ปริปาโก’’ติ ผลูปจาเรเนว วุตฺ ตาฯ

สา ปเนสา เอวํ นิทฺทิฏฺฐา สพฺพาปิ ชรา ปากฏา ปฏิจฺฉนฺนาติ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ ทนฺตา ทีสุ ขณฺฑาทิภาวทสฺสนโต รูปธเมฺมสุ ชรา **ปากฏชรา** นามฯ อรูปธเมฺมสุ ปน ชรา ตาทิสสฺส วิการสฺส อทสฺสนโต **ปฏิจฺฉนฺนชรา** นามฯ ตตฺถ ยฺวายํ ขณฺฑาทิภาโว ทิสฺสติ, โส ตาทิสานํ ทนฺตาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา วโณฺณเยวฯ ตญฺจ จกฺขุนา ทิสฺวา มโนทฺวาเรน จิเนฺตตฺวา ‘‘อิเม ทนฺตา ชราย ปหฏา’’ติ ชรํ ชานาติฯ อุทกฏฺฐาเน พทฺธานิ โคสิงฺคาทีนิ โอโลเกตฺวา เหฏฺฐา อุทกสฺส อตฺถิภาวชานนํ วิยฯ

ปุน อวีจิ สวีจีติ เอวมฺปิ อยํ ชรา ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ มณิกนกรชตปวาฬจนฺทสูริยาทีนํ มนฺททสกาทีสุ ปาณีนํ วิย จ ปุปฺผผลปลฺลวาทีสุ อปาณีนํ วิย จ อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺตา ชรา **อวีจิชรา** นาม, นิรนฺตรชราติ อโตฺถฯ ตโต อเญฺญสุ ปน ยถาวุเตฺตสุ อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา ชรา **สวีจิชรา** นามฯ

ตตฺถ สวีจิชรา อุปาทินฺนกอนุปาทินฺนกวเสน เอวํ ทีเปตพฺพา – ทหรกุมารกานญฺหิ ปฐม เมว ขีรทนฺตา นาม อุฏฺฐหนฺติ, น เต ถิราฯ เตสุ ปน ปติเตสุ ปุน ทนฺตา อุฏฺฐหนฺติ, เต ปฐมเมว เสตา โหนฺติ, ชราวาเตน ปน ปหฏกาเล กาฬกา โหนฺติฯ เกสา ปน ปฐมเมว ตมฺพาปิ โหนฺติ กาฬกาปิ เสตกาปิฯ ฉวิ ปน สโลหิตกา โหติฯ วฑฺฒนฺตานํ วฑฺฒนฺตานํ โอทาตานํ โอทาต ภาโว, กาฬกานํ กาฬกภาโว ปญฺญายติฯ ชราวาเตน ปหฏกาเล จ วลึ คณฺหาติฯ สพฺพมฺปิ สสฺสํ วปิตกาเล เสตํ โหติ, ปจฺฉา นีลํฯ ชราวาเตน ปน ปหฏกาเล ปณฺฑรํ โหติฯ อมฺพงฺกุเร นาปิ ทีเปตุํ วฏฺฏติ เอวฯ สา ปเนสา ขนฺธปริปากลกฺขณา ชรา, มรณูปนยนรสา, โยพฺพนวินา สปจฺจุปฏฺฐานาฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ,

เทสนาปริโยสาเน อยมฺปิ พฺราหฺมโณ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิ สทฺธึ อเนฺตวาสิกสหเสฺสนฯ อเญฺญสญฺจ อเนกสหสฺสานํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฎฺฐกถาย

ปุณฺณกมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เมตฺตคูมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๑๘. จตุเตฺถ เมตฺตคูสุเตฺต – **มญฺญามิ ตํ เวทคู ภาวิตตฺต**นฺติ ‘‘อยํ เวทคู’’ติ จ ‘‘ภาวิตโตฺต’’ติ จ เอวํ ตํ มญฺญามิฯ

อปริโตฺตติ น อโปฺปฯ **มหโนฺต**ติ น ขุทฺทโกฯ **คมฺภีโร**ติ น อุตฺตาโนฯ **อปฺปเมโยฺย**ติ มินิตุํ น สกฺกุเณโยฺยฯ **ทุปฺปริโยคาโฬฺห**ติ อวคาหิตุํ โอตริตุํ ทุกฺกโรฯ **พหุรตโน สาครูปโม**ติ พหูนํ ธมฺมรตนานํ อากรตฺตา อเนกวิธรตนสมฺปโนฺน มหาสมุโทฺท วิย พหุรตโน สาครสทิโสฯ

น มงฺกุ โหตีติ น วิกุณิตมุโข โหติฯ **อปฺปติฏฺฐิตจิโตฺต**ติ โทสวเสน น ฆนีภูตจิโตฺตฯ **อลีนมนโส**ติ น สงฺกุจิตจิโตฺตฯ **อพฺยาปนฺนเจตโส**ติ น ปูติจิโตฺตฯ

ทิเฎฺฐ ทิฎฺฐมโตฺตติ จกฺขุวิสเย รูปารมฺมเณ ทิฎฺฐมโตฺตเยว ตํ อารมฺมณํ ภวิสฺสติ, กตฺตา วา กาเรตา วา นตฺถิฯ ยํ จกฺขุนา ทิฎฺฐํ วณฺณายตนเมวฯ **สุตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อปิ จ **ทิเฎฺฐ**ติ ทสฺสนโยเคน วณฺณายตนํ, สวนโยเคน สทฺทายตนํ, มุตโยเคน ฆานชิวฺหากายายตนานิ ทเสฺสติฯ ฆานสฺส คนฺธายตนํ, ชิวฺหาย รสายตนํ, กายสฺส ปถวี เตโช วายูติ โผฎฺฐพฺพายตนํ, วิญฺญาตโยเคน ธมฺมายตนํ ทเสฺสติฯ **ทิเฎฺฐ อนูปโย**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิเฎฺฐ ราคูปยวิรหิโตฯ **อนปาโย**ติ โกธวิรหิโต อปฺปฏิโฆ ฯ **อนิสฺสิโต**ติ ตณฺหาย อนลฺลีโนฯ **อปฺปฏิพโทฺธ**ติ มาเนน น พโทฺธฯ **วิปฺปมุโตฺต**ติ สพฺพารมฺมณโต มุโตฺตฯ **วิสญฺญุโตฺต**ติ กิเลเสหิ วิยุโตฺต หุตฺวา ฐิโตฯ

สํวิชฺชติ ภควโต จกฺขูติ พุทฺธสฺส ภควโต ปกติมํสจกฺขุ อุปลพฺภติฯ **ปสฺสตี**ติ ทกฺขติ โอโลเกติฯ **จกฺขุนา รูป**นฺติ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปารมฺมณํฯ **ฉนฺทราโค**ติ ตณฺหาฉโนฺทฯ

ทนฺตํ นยนฺติ สมิตินฺติ อุยฺยานกีฬามณฺฑลาทีสุ หิ มหาชนมชฺฌํ คจฺฉนฺตา ทนฺตเมว โคณํ วา ทนฺตํ อสฺสาชานียํ วา ยาเน โยเชตฺวา นยนฺติฯ **ราชา**ติ ตถารูปาเนว ฐานานิ คจฺฉโนฺต ราชาปิ ทนฺตเมว อภิรุหติฯ **มนุเสฺสสู**ติ มนุเสฺสสุปิ จตูหิ อริยมเคฺคหิ ทโนฺต นิพฺพิเสวโนว เสโฎฺฐฯ **โยติวากฺย**นฺติ เอวรูปํ อติกฺกมฺมวจนํ ปุนปฺปุนํ วุจฺจมานมฺปิ ติติกฺขติ นปฺปติปฺผรติ น วิหญฺญติ, เอวรูโป ทโนฺต เสโฎฺฐติ อโตฺถฯ

อสฺสตราติ วฬวาย คทฺรเภน ชาตาฯ **อาชานียา**ติ ยํ อสฺสทมฺมสารถิ การณํ กาเรติ, ตสฺส ขิปฺปํ ชานนสมตฺถาฯ **สินฺธวา**ติ สินฺธวรเฎฺฐ ชาตา อสฺสาฯ **มหานาคา**ติ กุญฺชรสงฺขาตา มหาหตฺถิโนฯ **อตฺตทโนฺต**ติ เอเต อสฺสตรา วา สินฺธวา วา กุญฺชรา วา ทนฺตาว, น อทนฺตาฯ โย ปน จตุมคฺคสงฺขาเตน อตฺตโน ทนฺตตาย อตฺตทโนฺต นิพฺพิเสวโน, อยํ ตโตปิ วรํ, สเพฺพหิปิ เอเตหิ อุตฺตริตโรติ อโตฺถฯ

น หิ เอเตหิ ยาเนหีติ ยานิ เอตานิ หตฺถิยานาทีนิ อุตฺตมยานานิ, เอเตหิ ยาเนหิ โกจิ ปุคฺคโล สุปินเนฺตนปิ อคตปุพฺพตฺตา ‘‘อคต’’นฺติ สงฺขาตํ นิพฺพานทิสํ ตถา น คเจฺฉยฺยฯ ยถา ปุพฺพภาเค อินฺทฺริยทเมน ทเนฺตน, อปรภาเค อริยมคฺคภาวนาย สุทเนฺตน ทโนฺต นิพฺพิเสวโน สปฺปโญฺญ ปุคฺคโล ตํ อคตปุพฺพํ ทิสํ คจฺฉติ, ทนฺตภูมิํ ปาปุณาติ, ตสฺมา อตฺตทมนเมว วรตรนฺติ อโตฺถ (ธ. ป. อฎฺฐ. ๒.๓๒๒; มหานิ. อฎฺฐ. ๙๐)ฯ

วิธาสุ น วิกมฺปนฺตีติ นววิธมานโกฎฺฐาเสสุ น จลนฺติ น เวเธนฺติฯ **วิปฺปมุตฺตา ปุนพฺภวา**ติ กมฺมกิเลสโต สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา สุฎฺฐุ มุตฺตาฯ **ทนฺตภูมิํ อนุปฺปตฺตา**ติ อรหตฺตผลํ ปาปุณิตฺวา ฐิตาฯ **เต โลเก วิชิตาวิโน**ติ เต วุตฺตปฺปการา ขีณาสวา สตฺตโลเก วิชิตวิชยา นาม (สํ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓.๗๖; มหานิ. อฎฺฐ. ๙๐)ฯ

ยสฺสินฺทฺริยานิ ภาวิตานีติ ยสฺส ขีณาสวสฺส สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตผลํ ปาเปตฺวา วฑฺฒิตานิฯ **อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จา**ติ จกฺขาทิอชฺฌตฺตายตนานิ จ รูปาทิพหิทฺธายตนานิ จ นิพฺพิเสวนานิ กตานิฯ **สพฺพโลเก**ติ สกลเตธาตุเก โลเก จฯ **นิพฺพิชฺฌ อิมํ ปรญฺจ โลก**นฺติ อิมญฺจ อตฺตภาวํ ปรโลเก จ อตฺตภาวํ อติกฺกมิตฺวา ฐิโต ขีณาสโว ฯ **กาลํ กงฺขติ ภาวิโต ส ทโนฺต**ติ โส ขีณาสโว จกฺขาทิโต ทโนฺต วฑฺฒิตจิโตฺต มรณกาลํ ปเตฺถติ (สุ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๕๒๒; มหานิ. อฎฺฐ. ๙๐)ฯ

เยสํ ธมฺมานํ อาทิโต สมุทาคมนํ ปญฺญายตีติ เยสํ ขนฺธาทิธมฺมานํ อุปฺปตฺติ ปญฺญายติฯ **อตฺถงฺคมโต นิโรโธ**ติ อตฺถงฺคมนวเสน เตสํเยว อภาโว ปญฺญายติฯ **กมฺมสนฺนิสฺสิโต วิปาโก**ติ กุสลากุสลกมฺมนิสฺสิโต วิปาโก กมฺมํ อมุญฺจิตฺวา ปวตฺตนโต วิปาโกปิ กมฺมสนฺนิสฺสิโตว นามฯ **นามสนฺนิสฺสิตํ รูป**นฺติ สพฺพรูปํ นามํ คเหตฺวา ปวตฺตนโต นามสนฺนิสฺสิตํ นามชาตํฯ **ชาติยา อนุคต**นฺติ สพฺพํ กมฺมาทิกํ ชาติยา อนุปวิฎฺฐํฯ **ชราย อนุสฎ**นฺติ ชรายปตฺถฎํฯ **พฺยาธินา อภิภูต**นฺติ พฺยาธิทุเกฺขน อภิมทฺทิตํฯ **มรเณน อพฺภาหต**นฺติ มจฺจุนา อภิหฎํ ปหฎํฯ **อตาณ**นฺติ ปุตฺตาทีหิปิ ตายนสฺส อภาวโต อตายนํ อนารกฺขํ อลพฺภเณยฺยํ เขมํ วาฯ **อเลณ**นฺติ อลฺลีนิตุํ นิสฺสยิตุํ อนรหํ, อลฺลีนานมฺปิ น เลณกิจฺจกรณํฯ **อสรณ**นฺติ นิสฺสิตานํ น ภยหารกํ, น ภยวินาสกํฯ **อสรณีภูต**นฺติ ปุเร อุปฺปตฺติยา อตฺตโน อภาเวเนว อสรณํ, อุปฺปตฺติสมกาลเมว อสรณภูตนฺติ อโตฺถฯ

๑๙. **อปุจฺฉสี**ติ เอตฺถ **อ**-อิติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโต, ปุจฺฉิเตฺวว อโตฺถฯ **ปวกฺขามิ ยถา ปชาน**นฺติ ยถา ปชานโนฺต อาจิกฺขติ, เอวํ อาจิกฺขิสฺสามิฯ **อุปธินิทานา ปภวนฺติ ทุกฺขา**ติ ตณฺหาทิอุปธินิทานา ชาติอาทิทุกฺขวิเสสา ปภวนฺติฯ

ตณฺหูปธีติ ตณฺหา เอว ตณฺหูปธิฯ สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิ เอว **ทิฎฺฐูปธิ**ฯ ราคาทิกิเลสา เอว **กิเลสูปธิ**ฯ ปุญฺญาทิกมฺมานิ เอว **กมฺมูปธิ**ฯ ติวิธทุจฺจริตานิเยว **ทุจฺจริตูปธิ**ฯ กพฬีการาทโย อาหารา เอว **อาหารูปธิ**ฯ โทสปฎิโฆ เอว **ปฎิฆูปธิ**ฯ กมฺมสมุฎฺฐานา กเมฺมเนว คหิตา ปถวาทโย จตโสฺส ธาตุโยว **จตโสฺส อุปาทินฺนธาตุโย อุปธี**ฯ จกฺขาทิฉอชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ เอว **ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ อุปธี**ฯ จกฺขุวิญฺญาณาทิฉวิญฺญาณกายาว **ฉ วิญฺญาณกายา อุปธีฯ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ ทุกฺขมนเฎฺฐนา**ติ สพฺพเตภูมกํ ทุกฺขํ ทุสฺสหนเฎฺฐน อุปธิฯ

๒๐. เอวํ อุปธินิทานโต ปภวเนฺตสุ ทุเกฺขสุ – **โย เว อวิทฺวา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ปชาน**นฺติ สงฺขาเร อนิจฺจาทิวเสน ชานโนฺตฯ **ทุกฺขสฺส ชาติปฺปภวานุปสฺสี**ติ วฎฺฎทุกฺขสฺส ชาติการณํ ‘‘อุปธี’’ติ อนุปสฺสโนฺตฯ อิมิสฺสา คาถาย นิเทฺทเส วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ

๒๑. **โสกปริทฺทวญฺจา**ติ โสกญฺจ ปริเทวญฺจฯ **ตถา หิ เต วิทิโต เอส ธโมฺม**ติ ยถา ยถา สตฺตา ชานนฺติ, ตถา ตถา ญาปนวเสน วิทิโต เอส ตยา ธโมฺมติฯ

ตตฺถ **ตรนฺตี**ติ ปฐมมเคฺคน ทิโฏฺฐฆํ ตรนฺติฯ **อุตฺตรนฺตี**ติ ทุติยมเคฺคน กาโมฆํ ตนุกรณวเสน อุคฺคนฺตฺวา ตรนฺติฯ **ปตรนฺตี**ติ ตเมว นิรวเสสปฺปหานวเสน ตติยมเคฺคน วิเสเสน ตรนฺติฯ **สมติกฺกมนฺตี**ติ ภโวฆอวิโชฺชฆปฺปหานวเสน จตุตฺถมเคฺคน สมฺมา อติกฺกมนฺติฯ **วีติวตฺตนฺตี**ติ ผลํ ปาปุณิตฺวา ติฎฺฐนฺติฯ

๒๒. **กิตฺตยิสฺสามิ เต ธมฺม**นฺติ นิพฺพานธมฺมํ นิพฺพานคามินิปฏิปทาธมฺมญฺจ เต เทสยิสฺสามิฯ **ทิเฎฺฐ ธเมฺม**ติ ทิเฎฺฐว ทุกฺขาทิธเมฺม, อิมสฺมิํเยว วา อตฺตภาเวฯ **อนีติหนฺ**ติ อตฺตปจฺจกฺขํฯ **ยํ วิทิตฺวา**ติ ยํ ธมฺมํ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗; เถรคา. ๖๗๖; กถา. ๗๕๓) นเยน สมฺมสโนฺต วิทิตฺวาฯ

ตตฺถ **อาทิกลฺยาณ**นฺติ หิตฺวาปิ อนุตฺตรํ วิเวกสุขํ ธมฺมํ ตว กิตฺตยิสฺสามิ, ตญฺจ โข อปฺปํ วา พหุํ วา กิตฺตยโนฺต อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว กิตฺตยิสฺสามิฯ อาทิมฺหิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา กิตฺตยิสฺสามิ ฯ มเชฺฌปิฯ ปริโยสาเนปิ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา กิตฺตยิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ ยสฺมิญฺหิ ภควา เอกคาถมฺปิ เทเสสิ, สา สมนฺตภทฺทกตฺตา ธมฺมสฺส ปฐมปาเทน อาทิกลฺยาณา, ทุติยตติยปาเทหิ มเชฺฌกลฺยาณา, ปจฺฉิมปาเทน ปริโยสานกลฺยาณาฯ เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ, นิคมเนน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสน มเชฺฌกลฺยาณํฯ นานานุสนฺธิกํ สุตฺตํ ปฐมานุสนฺธินา อาทิกลฺยาณํ, ปจฺฉิเมน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสหิ มเชฺฌกลฺยาณํฯ

อปิ จ สนิทานอุปฺปตฺติตฺตา อาทิกลฺยาณํ, เวเนยฺยานํ อนุรูปโต อตฺถสฺส อวิปรีตตาย จ เหตุทาหรณยุตฺตโต จ มเชฺฌกลฺยาณํ, โสตูนํ สทฺธาปฎิลาภชนเนน นิคมเนน จ ปริโยสานกลฺยาณํฯ

สกโล หิ สาสนธโมฺม อตฺตโน อตฺถภูเตน สีเลน อาทิกลฺยาโณ, สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณฯ สีลสมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณ, วิปสฺสนามเคฺคหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณฯ พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกลฺยาโณ, ธมฺมสุธมฺมตาย มเชฺฌกลฺยาโณ, สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาโณ ฯ ตํ สุตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปเนฺนน อธิคนฺตพฺพาย อภิสโมฺพธิยา วา อาทิกลฺยาโณ, ปเจฺจกโพธิยา มเชฺฌกลฺยาโณ, สาวกโพธิยา ปริโยสานกลฺยาโณฯ

สุยฺยมาโน เจส นีวรณวิกฺขมฺภนโต ภวเนนปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ อาทิกลฺยาโณ, ปฏิปชฺชิยมาโน สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต ปฏิปตฺติยาปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ มเชฺฌกลฺยาโณ, ตถาปฏิปโนฺน (ปารา. อฎฺฐ. ๑.๑) จ ปฏิปตฺติผเล นิฎฺฐิเต ตาทิภาวาวหนโต ปฏิปตฺติผเลนปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ ปริโยสานกลฺยาโณติฯ

ยํ ปเนส ภควา ธมฺมํ เทเสโนฺต สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ, นานานเยหิ ทีเปติฯ ตํ ยถานุรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํ**ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนํ**ฯ สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติอตฺถปทสมาโยคโต **สาตฺถํ**ฯ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนํ**ฯ อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ **สาตฺถํ** ฯ ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ **สพฺยญฺชนํ**ฯ อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาวิสยโต **สาตฺถํ**ฯ ธมฺ

มนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต **สพฺยญฺชนํ**ฯ ปณฺฑิตเวทนียโต สริกฺขกชนปฺปสาทกนฺติ **สาตฺถํ**ฯ สเทฺธยฺยโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ **สพฺยญฺชนํ**ฯ คมฺภีราธิปฺปายโต **สาตฺถํ**ฯ อุตฺตานปทโต **สพฺยญฺชนํ**ฯ อุปเนตพฺพสฺส อภาวโต สกลปริปุณฺณภาเวน **เกวลปริปุณฺณํ**ฯ อปเนตพฺพสฺส อภาวโต นิโทฺทสภาเวน **ปริสุทฺธํ**ฯ

อปิ จ – ปฏิปตฺติยา อธิคมพฺยตฺติโต **สาตฺถํ**ฯ ปริยตฺติยา อาคมพฺยตฺติโต **สพฺยญฺชนํ**ฯ สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโต **เกวลปริปุณฺณํ**ฯ นิรุปกฺกิเลสโต นิตฺถรณตฺถาย ปวตฺติโต โลกามิสนิรเปกฺขโต จ **ปริสุทฺธํ**ฯ สิกฺขตฺตยปริคฺคหิตตฺตา พฺรหฺมภูเตหิ เสเฏฺฐหิ จริตพฺพโต, เตสญฺจ จริยภาวโต **พฺรหฺมจริยํ** (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑)ฯ

เอวํ ปริยตฺติธมฺมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โลกุตฺตรธมฺมํ ทเสฺสตุํ **“จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน”**ติ อาหฯ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธเมฺม ทเสฺสตฺวา นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรํ ทเสฺสตุํ **“นิพฺพานญฺจา”**ติ อาหฯ **นิพฺพานคามินิญฺจ ปฏิปท**นฺติ ปุพฺพภาคสีลสมาธิวิปสฺสนาธมฺมญฺจ กิตฺตยิสฺสามิฯ

ทุเกฺข ทิเฏฺฐติ ทุกฺขสเจฺจ สรสลกฺขเณน ทิเฏฺฐ ทุกฺขสจฺจํ ปกาเสสฺสามิฯ **สมุทยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๒๓. ตญฺจาหํ อภินนฺทามีติ ตํ วุตฺตปฺปการธมฺมโชตกํ ตว วจนํ อหํ ปตฺถยามิฯ **ธมฺมมุตฺตม**นฺติ ตญฺจ ธมฺมมุตฺตมํ อภินนฺทามิฯ

ตตฺถ **มหโต ตโมกายสฺส ปทาลน**นฺติ มหโต อวิชฺชาราสิสฺส เฉทนํฯ อนิจฺจลกฺขณวเสน **เอสี**ฯ ทุกฺขลกฺขณวเสน **คเวสี**ฯ อนตฺตลกฺขณวเสน สมนฺตโต **ปริเยสีฯ มหโต วิปลฺลาสสฺส ปเภทน**นฺติ มหนฺตสฺส อสุเภ สุภนฺติอาทิทฺวาทสวิธสฺส วิปลฺลาสสฺส เภทนํฯ **มหโต ตณฺหาสลฺลสฺส อพฺพหน**นฺติ มหนฺตสฺส อโนฺตตุทนเฏฺฐน ตณฺหากณฺฏกสฺส ลุญฺจนํฯ **ทิฏฺฐิสงฺฆาฏสฺส วินิเวฐน**นฺติ ทิฏฺฐิเยว อโพฺพจฺฉินฺนปฺปวตฺติโต สงฺฆฏิตเฏฺฐน สงฺฆาโฏ, ตสฺส ทิฏฺฐิสงฺฆาฏสฺส นิวตฺตนํฯ **มานธชสฺส ปาตน**นฺติ อุสฺสิตเฏฺฐน อุนฺนติลกฺขณสฺส มานทฺธชสฺส ปาตนํฯ **อภิสงฺขารสฺส วูปสม**นฺติ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารสฺส อุปสมนํฯ **โอฆสฺส นิตฺถรณ**นฺติ วเฏฺฏ โอสีทาปนสฺส กาโมฆาทิโอฆสฺส นิตฺถรณํ นิกฺขมนํฯ **ภารสฺส นิเกฺขปน**นฺติ รูปาทิปญฺจกฺขนฺธภารสฺส ขิปนํ ฉฑฺฑนํฯ **สํสารวฏฺฏสฺส อุปเจฺฉท**นฺติ ขนฺธาทิปฏิปาฏิสํสารวฏฺฏสฺส เหตุนสฺสเนน อุจฺฉิชฺชนํฯ **สนฺตาปสฺส นิพฺพาปน**นฺติ กิเลสสนฺตาปสฺส นิพฺพุตึฯ **ปริฬาหสฺส ปฏิปสฺสทฺธ**นฺติ กิเลสปริฬาหสฺส วูปสมํ ปฏิปสฺสมฺภนํฯ **ธมฺมธชสฺส อุสฺสาปน**นฺติ นววิธโลกุตฺตรธมฺมสฺส อุสฺสาเปตฺวา ฐปนํฯ **ปรมตฺถํ อมตํ นิพฺพาน**นฺติ อุตฺตมเฏฺฐน ปรมตฺถํฯ นตฺถิ เอตสฺส มรณสงฺขาตํ มตนฺติ อมตํฯ กิเลสวิสปฏิปกฺขตฺตา อคทนฺติปิ อมตํฯ สํสารทุกฺขปฏิปกฺขภูตตฺตา นิพฺพุตนฺติ **นิพฺพานํ**ฯ นเตฺถตฺถ ตณฺหาสงฺขาตํ วานนฺติปิ **นิพฺพานํ**ฯ

มเหสเกฺขหิ สเตฺตหีติ มหานุภาเวหิ สกฺกาทีหิ สเตฺตหิฯ **ปริเยสิโต**ติ ปริยิโฏฺฐฯ **กหํ เทวเทโว**ติ เทวานํ อติเทโว กุหึฯ **กหํ นราสโภ**ติ อุตฺตมปุริโสฯ

๒๔. อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มเชฺฌติ เอตฺถ **อุทฺธ**นฺติ อนาคตทฺธา วุจฺจติฯ **อโธ**ติ อตีตทฺธาฯ **ติริยญฺจาปิ มเชฺฌ**ติ ปจฺจุปฺปนฺนทฺธาฯ **เอเตสุ นนฺทิญฺจ นิเวสนญฺจ, ปนุชฺช วิญฺญาณ**นฺติ เอเตสุ อุทฺธาทีสุ ตณฺหญฺจ ทิฏฺฐินิเวสนญฺจ อภิสงฺขารวิญฺญาณญฺจ ปนุเทหิฯ ปนุทิตฺวา จ ***ภเว น ติเฏฺฐ***ติ เอวํ สเนฺต ทุวิเธปิ ภเว น ติเฏฺฐยฺยฯ เอวํ ตาว ปนุชฺชสทฺทสฺส ปนุ

เทหีติ อิมสฺมึ อตฺถวิกปฺเป สมฺพนฺโธฯ ปนุทิตฺวาติ เอตสฺมึ ปน อตฺถวิกปฺเป ภเว น ติเฏฺฐติ อย เมว สมฺพนฺโธฯ เอตานิ นนฺทีนิเวสนวิญฺญาณานิ ปนุทิตฺวา ทุวิเธปิ ภเว น ติเฏฺฐยฺยาติฯ

สโหกาสวเสน เทวโลโก อุทฺธํฯ อปายโลโก อโธฯ มนุสฺสโลโก มเชฺฌฯ ตตฺถ **กุสลา ธมฺมา**ติ อปายํ มุญฺจิตฺวา อุปริ ปฏิสนฺธิทานโต กุสลา ธมฺมา **อุทฺธ**นฺติ วุจฺจนฺติฯ **อกุสลา ธมฺมา** อปาเยสุ ปฏิสนฺธิทานโต **อโธ**ติฯ ตทุภยวิมุตฺตตฺตา **อพฺยากตา ธมฺมา ติริยญฺจาปิ มเชฺฌ**ติ วุจฺจนฺติฯ สโพฺพปริวเสน อรูปธาตุ อุทฺธํฯ สพฺพอโธวเสน กามธาตุ อโธฯ ตทุภยนฺตรวเสน รูปธาตุ มเชฺฌฯ กายจิตฺตาพาธขนนวเสน สุขา เวทนา อุทฺธํ ฯ ทุกฺขมนวเสน ทุกฺขา เวทนา อโธฯ อทุกฺขมสุขา เวทนา มเชฺฌฯ อตฺตภาววเสน ปริเจฺฉทํ ทเสฺสโนฺต **''อุทฺธนฺติ อุทฺธํ ปาทตลา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุทฺธํ ปาทตลา**ติ ปาทตลโต อุปริฯ **อโธ เกสมตฺถกา**ติ เกสมตฺถกโต อโธฯ **มเชฺฌ**ติ ทฺวินฺนํ อนฺตรํฯ

ปุญฺญาภิสงฺขารสหคตํ วิญฺญาณนฺติ เตรสวิธปุญฺญาภิสงฺขารสมฺปยุตฺตํ กมฺมวิญฺญาณํฯ **อปุญฺญาภิสงฺขารสหคตํ วิญฺญาณ**นฺติ ทฺวาทสวิธอปุญฺญาภิสงฺขารสมฺปยุตฺตํ กมฺมวิญฺญาณํฯ **อาเนญฺชาภิสงฺขารสหคตํ วิญฺญาณ**นฺติ จตุพฺพิธํ อาเนญฺชาภิสงฺขารสหคตํ กมฺมวิญฺญาณํฯ **นุชฺชา**ติ ขิปฯ **ปนุชฺชา**ติ อตีว ขิปฯ **นุทา**ติ ลุญฺจฯ **ปนุทา**ติ อตีว ลุญฺจฯ **ปชหา**ติ ฉเฑฺฑหิฯ **วิโนเทหี**ติ ทูรํ กโรหิฯ

กมฺมภวญฺจาติ ปุญฺญาภิสงฺขารเจตนาวฯ **ปฏิสนฺธิกญฺจ ปุนพฺภว**นฺติ ปฏิสนฺธิยา รูปาทิปุนพฺภวญฺจฯ **ปชหโนฺต** ปฐมมเคฺคน, **วิโนเทโนฺต** ทุติยมเคฺคน, **พฺยนฺตี กโรโนฺต** ตติยมเคฺคน, **อนภาวํ คเมโนฺต** จตุตฺถมเคฺคนฯ **กมฺมภเว น ติเฏฺฐยฺยา**ติ ปุญฺญาทิอภิสงฺขาเร น ติเฏฺฐยฺยฯ

๒๕. เอตานิ วิโนเทตฺวา ภเว อติฏฺฐโนฺต เอโส – **เอวํ วิหารี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิํเยว สาสเน, อิมสฺมิํเยว วา อตฺตภาเวฯ อิมิสฺสา คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถวฯ

๒๖. **สุกิตฺติตํ โคตมนูปธีก**นฺติ เอตฺถ **อนูปธีก**นฺติ นิพฺพานํ, ตํ สนฺธาย ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาห – ''สุกิตฺติตํ โคตมนูปธีก''นฺติฯ

นิเทฺทเส **กิเลสา จา**ติ อุปตาปนเฏฺฐน ราคาทโย กิเลสา จ ราสเฏฺฐน วิปากภูตา ปญฺจกฺขนฺธา จ กุสลาทิอภิสงฺขารา เจตนา จ ''อุปธี''ติ วุจฺจนฺติ กถียนฺติฯ **อุปธิปฺปหานํ** ตทงฺคปฺปหาเนน, **อุปธิวูปสมํ** วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน, **อุปธิปฏินิสฺสคฺคํ** สมุเจฺฉทปฺปหาเนน **อุปธิปฏิปสฺสทฺธํ** ผเลนาติฯ

๒๗. น เกวลํ ทุกฺขเมว ปหาสิ – **เต จาปี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อฏฺฐิต**นฺติ สกฺกจฺจํ, สทา วาฯ **ตํ ตํ นมสฺสามี**ติ ตสฺมา ตํ นมสฺสามิฯ **สเมจฺจา**ติ อุปคนฺตฺวาฯ **นาคา**ติ ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาหฯ

นิเทฺทเส **สเมจฺจา**ติ ชานิตฺวา, เอกโต หุตฺวา วาฯ **อภิสเมจฺจา**ติ ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **สมาคนฺตฺวา**ติ สมฺมุขา หุตฺวาฯ **อภิสมาคนฺตฺวา**ติ สมีปํ คนฺตฺวาฯ **สมฺมุขา**ติ สมฺมุเขฯ **อาคุํ น กโรตี**ติ ปาปํ น กโรติฯ

๒๘. อิทานิ นํ ภควา ''อทฺธา หิ ภควา ปหาสิ ทุกฺข''นฺติ เอวํ เตน พฺราหฺมเณน วิทิโตปิ อตฺตานํ อนุปเนตฺวาว ปหีนทุเกฺขน ปุคฺคเลน โอวทโนฺต **''ยํ พฺราหฺมณ''**นฺติ คาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – **ยํ** ตํ อภิชานนฺต “อยํ พาหิตปาปตฺตา **พฺราหฺมโณ,** เวเทหิ คตตฺตา **เวทคู,** กิญฺจนาภาวา **อกิญฺจโน,** กาเมสุ จ ภเวสุ จ อสตฺตตฺตา **กามภเว อสตฺต**”ติ ชญฺญา ชาเนยฺยาสิฯ **อทฺธา หิ โส โอฆมิมํ อตาริ, ติณฺณ จ ปารํ อขิโล อกงฺขฯ**

นิเทฺทเส **ราคกิญฺจน**นฺติ ราคปลิโพธํฯ **โทสกิญฺจน**นฺติอาทิปิ เอเสว นโยฯ **กาโมฆํ ติณฺณ** อนาคามิมคฺเคนฯ **ภโวฆํ ติณฺณ** อรหตฺตมคฺเคนฯ **ทิฏฺโฐฆํ ติณฺณ** โสตาปตฺติมคฺเคนฯ **อวิชฺโชฆํ ติณฺณ** อรหตฺตมคฺเคนฯ **สํสารปถํ ติณฺณ กุสลากุสลกมฺมปฺปเภเทนาติฯ อุตฺติณฺณ** ปฐมมคฺเคนฯ **นิตฺติณฺณ** ทุติยมคฺเคนฯ **อติกฺกนฺต** ตติยมคฺเคนฯ **สมติกฺกนฺต จตุตฺถมคฺเคน**ฯวีติวตฺต ผเลนฯ

๒๙. กิญฺจ ภิยฺย – **วิทฺวา จ โย**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเน, อตฺตภาเว วาฯ **วิสชฺชา**ติ โวสชฺชิตฺวาฯ

นิเทฺทเส **สชฺช**นฺติ มุญฺจนํฯ **วิสชฺช**นฺติ โวสชฺชนํฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

เมตฺตคูมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. โธตกมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๓๐. ปญฺจเม โธตกสุเตฺต – **วาจาภิกงฺขามี**ติ วาจํ อภิกงฺขามิฯ **สิเกฺข นิพฺพานมตฺตโน**ติ อตฺตโน ราคาทีนํ นิพฺพานตฺถาย อธิสีลาทีนิ สิเกฺขยฺยฯ นิเทฺทเส อปุพฺพํ นตฺถิฯ

๓๑. **อิโต**ติ มม มุขโตฯ

นิเทฺทเส **อาตปฺป**นฺติ กิเลสตาปนํฯ **อุสฺสาห**นฺติ อสโงฺกจํฯ **อุโสฺสฬฺหี**นฺติ พลววีริยํฯ **ถาม**นฺติ อสิถิลํฯ **ธิติ**นฺติ ธารณํฯ **วีริยํ กโรหี**ติ ปรกฺกมํ กโรหิฯ **ฉนฺทํ ชเนหี**ติ รุจึ อุปฺปาเทหิฯ

๓๒. เอวํ วุเตฺต อตฺตมโน โธตโก ภควนฺตํ อภิตฺถวมาโน กถํกถาปโมกฺขํ ยาจนฺโต **“ปสฺสามห**”นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปสฺสามหํ เทวมนุสฺสโลเก**ติ ปสฺสามิ อหํ เทวมนุสฺสโลเกฯ **ตํ ตํ นมสฺสามี**ติ ตํ เอวรูปํ ตํ นมสฺสามิฯ **ปมุญฺจา**ติ ปโมเจหิฯ

นิเทฺทเส **ปเจฺจกพุทฺธา**ติ ตํ ตํ อารมฺมณํ ปาฏิเยกฺกํ จตุสจฺจํ สยเมว พุทฺธา ปฏิเวธปฺปตฺตาติ ปเจฺจกพุทฺธาฯ **สีหสีโห**ติ อฉมฺภิตเฏฺฐน สีหานํ อติสีโหฯ **นาคนาโค**ติ นิกฺกิเลสเฏฺฐน, มหนฺตเฏฺฐน วา นาคานํ อตินาโคฯ **คณิคณี**ติ คณวนฺตานํ อตีว คณวาฯ **มุนิมุนี**ติ ญาณวนฺตานํ อตีว ญาณวาฯ **ราชราชา**ติ อุตฺตมราชาฯ **มุญฺจ มนฺ**ติ โมเจหิ มํฯ **ปมุญฺจ มนฺ**ติ นานาวิเธน มุเญฺจหิ มํฯ **โมเจหิ มนฺ**ติ สิถิลํ กโรหิ มํฯ **ปโมเจหิ มนฺ**ติ อตีว สิถิลํ กโรหิ มํฯ **อุทฺธร มนฺ**ติ มํ สํสารปงฺกา อุทฺธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐาเปหิฯ **สมุทฺธร มนฺ**ติ สมฺมา อุทฺธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐาเปหิ มํฯ **วุฏฺฐาเปหี**ติ วิจิกิจฺฉาสลฺลโต อปเนตฺวา วิสุํ กรณวเสน อุฏฺฐาเปหิฯ

๓๓. อถสฺส ภควา อตฺตาธีนเมว กถํกถาปโมกฺขํ โอฆตรณมุเขน ทเสฺสนฺโต **“นาห”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **นาหํ สหิสฺสามี**ติ อหํ น สหิสฺสามิ น สโกฺกมิฯ น วายมิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปโมจนายา**ติ ปโมเจตุํฯ **กถํกถิ**นฺติ สกงฺขํฯ **ตเรสี**ติ ตเรยฺยาสิฯ

นิเทฺทเส **น อีหามี**ติ ปโยคํ น กโรมิฯ น สมีหามีติ อตีว ปโยคํ น กโรมิฯ **อสฺสเทฺธ ปุคฺคเล**ติ รตนตฺตเย สทฺธาวิรหิเต ปุคฺคเลฯ **อจฺฉนฺทิเก**ติ มคฺคผลตฺถํ รุจิวิรหิเตฯ **กุสีเต**ติ สมาธิวิรหิเตฯ **หีนวีริเย**ติ นิพฺพีริเยฯ **อปฺปฏิปชฺชมาเน**ติ ปฏิปตฺติยา น ปฏิปชฺชมาเนฯ

๓๔. เอวํ วุเตฺต อตฺตมนตโร โธตโก ภควนฺตํ อภิตฺถวมาโน อนุสาสนิํ ยาจโนฺต **“อนุสาส พฺรเหฺม”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **พฺรเหฺม**ติ เสฏฺฐวจนเมตํฯ เตน ภควนฺตํ อามนฺตยมาโน อาห ‘‘อนุสาส พฺรเหฺม’’ติฯ **วิเวกธมฺม**นฺติ สพฺพสงฺขารวิเวกํ นิพฺพานธมฺมํฯ **อพฺยาปชฺชมาโน**ติ นานปฺปการกํ อนาปชฺชมาโนฯ **อิเธว สโนฺต**ติ อิเธว สมาโนฯ **อสิโต**ติ อนิสฺสิโตฯ

๓๕-๗. อิโต ปรา เทฺว คาถา เมตฺตคูสุเตฺต วุตฺตนยา เอวฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ธมฺมํ, อิธ สนฺตินฺติ อยํ วิเสโสฯ ตติยคาถายปิ ปุพฺพฑฺฒํ ตตฺถ วุตฺตนยเมวฯ อปรเฑฺฒ **สโงฺค**ติ สชฺชนฏฺฐานํ, ลคฺคนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

โธตกมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อุปสีวมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๓๘. ฉเฏฺฐ อุปสีวสุเตฺต – **มหนฺตโมฆ**นฺติ มหนฺตํ โอฆํฯ **อนิสฺสิโต**ติ ปุคฺคลํ วา ธมฺมํ วา อนลฺลีโนฯ **โน วิสหามี**ติ น สโกฺกมิฯ **อารมฺมณ**นฺติ นิสฺสยํฯ **ยํ นิสฺสิโต**ติ ยํ ธมฺมํ วา ปุคฺคลํ วา นิสฺสิโตฯ

นิเทฺทเส **กาโมฆ**นฺติ อนาคามิมเคฺคน กาโมฆํฯ อรหตฺตมเคฺคน **ภโวฆํ**ฯ โสตาปตฺติมเคฺคน **ทิฏฺโฐฆํ**ฯ อรหตฺตมเคฺคน **อวิโชฺชฆํ** ตเรยฺยํฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต**ติ ภควโต อุจฺจากุลปริทีปนวเสน วุตฺตํฯ **อาลมฺพณ**นฺติ อวตฺถริตฺวา ฐานํฯ **นิสฺสย**นฺติ อลฺลียนํฯ **อุปนิสฺสย**นฺติ อปสฺสยนํฯ

๓๙. อิทานิ ยสฺมา พฺราหฺมโณ อากิญฺจญฺญายตนลาภี ตญฺจ สนฺตมฺปิ นิสฺสยํ น ชานาติฯ เตนสฺส ภควา ตญฺจ นิสฺสยํ อุตฺตริญฺจ นิยฺยานปถํ ทเสฺสโนฺต **“อากิญฺจญฺญ”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เปกฺขมาโน**ติ ตํ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติํ สโต สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐหิตฺวา จ อนิจฺจาทิวเสน ปสฺสมาโนฯ **นตฺถีติ นิสฺสายา**ติ ตํ ‘‘นตฺถิ กิญฺจี’’ติ ปวตฺตํ สมาปตฺติํ อารมฺมณํ กตฺวาฯ **ตรสฺสุ โอฆ**นฺติ ตโต ปภุติ ปวตฺตาย วิปสฺสนาย ยถานุรูปํ จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ ตรสฺสุฯ **กถาหี**ติ กถํกถาหิฯ **ตณฺหกฺขยํ นตฺตมหาภิปสฺสา**ติ รตฺตินฺทิวํ นิพฺพานํ วิภูตํ กตฺวา ปสฺสฯ เอเตนสฺส ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ กเถสิฯ

นิเทฺทเส **ตเณฺณว วิญฺญาณํ อภาเวตี**ติ อากาสาลมฺพณํ กตฺวา ปวตฺตมหคฺคตวิญฺญาณํ อภาเวติ อภาวํ คเมติฯ **วิภาเวตี**ติ วิวิธา อภาวํ คเมติฯ **อนฺตรธาเปตี**ติ อทสฺสนํ คเมติฯ **นตฺถิ กิญฺจีติ ปสฺสตี**ติ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิสฺส นตฺถีติ ปสฺสติฯ

๔๐. อิทานิ ''กาเม ปหายา''ติ สุตฺวา วิกฺขมฺภนวเสน อตฺตนา ปหีเน กาเม สมฺปสฺสมาโน **''สเพฺพสู''**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **หิตฺวา มญฺญ**นฺติ อญฺญํ ตโต เหฏฺฐา ฉพฺพิธมฺปิ สมาปตฺตึ หิตฺวาฯ **สญฺญาวิโมเกฺข ปรเม**ติ สตฺตสุ สญฺญาวิโมเกฺขสุ อุตฺตเม อากิญฺจญฺญายตเนฯ **ติเฏฺฐ นุ โส ตตฺถ อนานุยายี**ติ โส ปุคฺคโล ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนพฺรหฺมโลเก อวิคจฺฉมาโน ติเฏฺฐยฺย นูติ ปุจฺฉติฯ

นิเทฺทเส **อวิจฺจมาโน**ติ อวิยุชฺชมาโนฯ **อวิคจฺฉมาโน**ติ วิโยคํ อนาปชฺชมาโนฯ **อนนฺตรธายมาโน**ติ อนฺตรธานํ อนาปชฺชมาโนฯ **อปริหายมาโน**ติ อนนฺตรา ปริหานํ อนาปชฺชมาโนฯ

๔๑-๒. อถสฺส ภควา สฏฺฐิกปฺปสหสฺสมตฺตกํเยว ฐานํ อนุชานโนฺต จตุตฺถํ คาถมาหฯ เอวํ ตสฺส ตตฺถ ฐานํ สุตฺวา อิทานิสฺส สสฺสตุเจฺฉทภาวํ ปุจฺฉโนฺต **''ติเฏฺฐ เจ''**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปูคมฺปิ วสฺสาน**นฺติ อเนกสงฺขฺยมฺปิ วสฺสานํ, คณนราสินฺติ อโตฺถฯ ''ปูคมฺปิ วสฺสานี''ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ วิภตฺติพฺยตฺตเยน สามิวจนสฺส ปจฺจตฺตวจนํ กาตพฺพํ, ปูคนฺติ วา เอตสฺส พหูนีติ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ ''ปูคานี''ติ วาปิ ปฐนฺติ, ปุริมปาโฐเยว สพฺพสุนฺทโรฯ **ตเตฺถว โส สีติสิยา วิมุโตฺต**ติ โส ปุคฺคโล ตเตฺถวากิญฺจญฺญายตเน นานาทุเกฺขหิ วิมุโตฺต สีติภาวปฺปโตฺต ภเวยฺย, นิพฺพานปฺปโตฺต สสฺสโต หุตฺวา ติเฏฺฐยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **จเวถ วิญฺญาณํ ตถาวิธสฺสา**ติ ''อุทาหุ ตถาวิธสฺส วิญฺญาณํ อนุปาทาย ปรินิพฺพาเยยฺยา''ติ อุเจฺฉทํ ปุจฺฉติ, ''ปฏิสนฺธิคฺคหณตฺถํ วาปิ ภเวยฺยา''ติ ปฏิสนฺธิมฺปิ ตสฺส ปุจฺฉติฯ

ตสฺส วิญฺญาณํ จเวยฺยาติ ตสฺส อากิญฺจญฺญายตเน อุปฺปนฺนสฺส วิญฺญาณํ จุตึ ปาปุเณยฺยฯ **อุจฺฉิเชฺชยฺยา**ติ อุเจฺฉทํ ภเวยฺยฯ **วินเสฺสยฺยา**ติ วินาสํ ปาปุเณยฺยฯ **น ภเวยฺยา**ติ อภาวํ คเมยฺยฯ **อุปปนฺนสฺสา**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อุปปนฺนสฺสฯ

๔๓. อถสฺส ภควา อุเจฺฉทสสฺสตํ อนุปคมฺม ตตฺถุปปนฺนสฺส อริยสาวกสฺส อนุปาทาย ปรินิพฺพานํ ทเสฺสโนฺต **''อจฺจี ยถา''**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อตฺถํ ปเลตี**ติ อตฺถํ คจฺฉติฯ **น อุเปติ สงฺข**นฺติ ''อสุกํ นาม ทิสํ คโต''ติ โวหารํ น คจฺฉติฯ **เอวํ มุนี นามกายา วิมุโตฺต**ติ เอวํ ตตฺถ อุปฺปโนฺน เสกฺขมุนิ ปกติยา ปุเพฺพว รูปกายา วิมุโตฺต, ตตฺถ จตุตฺถมคฺคํ นิพฺพเตฺตตฺวา ธมฺมกายสฺส ปริญฺญาตตฺตา ปุน นามกายาปิ วิมุโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต ขีณาสโว หุตฺวา อนุปาทานิพฺพานสงฺขาตํ อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ ''ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา''ติ เอวมาทิกํฯ

นิเทฺทเส **ขิตฺตา**ติ จลิตาฯ **อุกฺขิตฺตา**ติ อติจลิตาฯ **นุนฺนา**ติ ปโปฺผฏิยาฯ **ปณุนฺนา**ติ ทูรีกตาฯ **ขมฺภิตา**ติ ปฏิกฺกมาปิตาฯ **วิกฺขมฺภิตา**ติ น สนฺติเก กตาฯ

๔๔. อิทานิ ''อตฺถํ ปเลตี''ติ สุตฺวา ตสฺส โยนิโส อตฺถมสลฺลเกฺขโนฺต **''อตฺถงฺคโต โส''**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โส อตฺถงฺคโต อุทาหุ นตฺถิ, **อุทาหุ เว สสฺสติยา** สสฺสตภาเวน **อโรโค** อวิปริณามธโมฺม โสติ เอวํ **ตํ เม มุนี สาธุ** พฺยากโรหิฯ กึการณา? **ตถา หิ เต วิทิโต เอส ธโมฺม**ติฯ

นิเทฺทเส **นิรุโทฺธ**ติ นิโรธํ ปโตฺตฯ **อุจฺฉิโนฺน**ติ อุจฺฉินฺนสนฺตาโนฯ **วินโฏฺฐ**ติ วินาสํ ปโตฺตฯ

๔๕. อถสฺส ภควา ตถา อวตฺตพฺพตํ ทเสฺสโนฺต **“อตฺถงฺคตสฺสา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อตฺถงฺคตสฺสา**ติ อนุปาทาปรินิพฺพุตสฺสฯ **น ปมาณมตฺถี**ติ รูปาทิปมาณํ นตฺถิฯ **เยน นํ วชฺชุ**นฺติ เยน ราคาทินา นํ วเทยฺยุํฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสู**ติ สเพฺพสุ ขนฺธาทิธเมฺมสุฯ

นิเทฺทเส **อธิวจนานิ จา**ติ สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติอาทโย หิ วจนมตฺตํเยว อธิการํ กตฺวา ปวตฺตา อธิวจนา นามฯ อธิวจนานํ ปถา **อธิวจนปถา** นามฯ ‘‘อภิสงฺขโรนฺตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา สงฺขารา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๗๙) เอวํ นิทฺธาริตฺวา สเหตุกํ กตฺวา วุจฺจมานา อภิลาปา **นิรุตฺติ** นามฯ นิรุตฺตีนํ ปถา **นิรุตฺติปถา** นามฯ ‘‘ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป’’ติ (ธ. ส. ๗) เอวํ เตน เตน ปกาเรน ปญฺญาปนโต **ปญฺญตฺติ** นามฯ ปญฺญตฺตีนํ ปถา **ปญฺญตฺติปถา** (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๐๑-๑๐๘) นามฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฎเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฎเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโสว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฎฺฐกถาย

อุปสีวมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. นนฺทมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๔๖. สตฺตเม นนฺทสุเตฺต – ปฐมคาถายโตฺถ – **โลเก ขตฺติยาทโย**ชนา อาชีวกนิคณฺฐาทิเก สนฺธาย ‘‘สนฺติ โลเก มุนโย’’ติ วทนฺติฯ **ตยิทํ กถํสู**ติ กึ นุ โข เต สมาปตฺติญาณาทินา ญาเณน อุปปนฺนตฺตา **ญาณูปปนฺนํ มุนิ โน วทนฺติ,** เอวํวิธํ นุ วทนฺติ, **อุทาหุ เว** นานปฺปการเกน ลูขชีวิตสงฺขาเตน **ชีวิเตนูปปนฺน**นฺติฯ

นิเทฺทเส **อฎฺฐสมาปตฺติญาเณน วา**ติ ปฐมชฺฌานาทิอฎฺฐสมาปตฺติสมฺปยุตฺตญาเณน วาฯ **ปญฺจาภิญฺญาญาเณน วา**ติ ปุเพฺพนิวาสาทิชานนญาเณน วาฯ

๔๗. อถสฺส ภควา ตทุภยมฺปิ ปฎิกฺขิปิตฺวา มุนึ ทเสฺสโนฺต **“น ทิฎฺฐิยา”ติ คาถมาหฯ**

๔๘. อิทานิ ‘‘ทิฎฺฐาทีหิ สุทฺธี’’ติ วทนฺตานํ วาเท กงฺขาปหานตฺถํ **“เย เกจิเม”**ติ ปุจฺฉติฯ ตตฺถ **อเนกรูเปนา**ติ โกตูหลมงฺคลาทินาปิฯ **ตตฺถ ยตา จรนฺตา**ติ ตตฺถ สกฺกายทิฎฺฐิยา คุตฺตา วิหรนฺตาฯ

๔๙. อถสฺส ตถา สุทฺธิอภาวํ ทีเปโนฺต ภควา จตุตฺถํ คาถมาหฯ

๕๐. เอวํ ‘‘นาตริํสู’’ติ สุตฺวา อิทานิ โย อตริ, ตํ โสตุกาโม **“เย เกจิเม”**ติ ปุจฺฉติฯ อถสฺส ภควา โอฆติณฺณมุเขน ชาติชราติเณฺณ ทเสฺสโนฺต ฉฎฺฐํ คาถมาหฯ

๕๑. ตตฺถ **นิวุตา**ติ โอวุฎา ปริโยนทฺธาฯ **เย สีธา**ติ เย สุ อิธ, เอตฺถ จ สุ-อิติ นิปาตมตฺตํฯ **ตณฺหํ ปริญฺญายา**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ตณฺหํ ปริชานิตฺวาฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา ปากฎเมวฯ

๕๒. เอวํ ภควา อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปน นนฺโท ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทมาโน **เอตาภินนฺทามี**ติ คาถมาหฯ อิธาปิ จ ปุเพฺพ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

นนฺทมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เหมกมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๕๓. อฏฺฐเม เหมกสุเตฺต – **เย เม ปุเพฺพ วิยากํสู**ติ เย พาวริอาทโย ปุเพฺพ มยฺหํ สกํ ลทฺธิํ วิยากํสุฯ **หุรํ โคตมสาสนา**ติ โคตมสาสนโต ปุพฺพตรํฯ **สพฺพํ ตํ ตกฺกวฑฺฒน**นฺติ สพฺพํ ตํ กามวิตกฺกาทิวฑฺฒนํฯ

เย จเญฺญ ตสฺส อาจริยาติ เย จ อเญฺญ ตสฺส พาวริยสฺส อาจาเร สิกฺขาปกา อาจริยาฯ **เต สกํ ทิฏฺฐิ**นฺติ เต อาจริยา อตฺตโน ทิฏฺฐิํฯ **สกํ ขนฺติ**นฺติ อตฺตโน ขมนํฯ **สกํ รุจิ**นฺติ อตฺตโน โรจนํฯ **วิตกฺกวฑฺฒน**นฺติ กามวิตกฺกาทิวิตกฺกานํ อุปฺปาทนํ ปุนปฺปุนํ ปวตฺตนํฯ **สงฺกปฺปวฑฺฒน**นฺติ กามสงฺกปฺปาทีนํ วฑฺฒนํฯ อิมานิ เทฺว ปทานิ สพฺพสงฺคาหิกวเสน วุตฺตานิฯ อิทานิ กามวิตกฺกาทิเก สรูปโต ทเสฺสตุํ **“กามวิตกฺกวฑฺฒน”**นฺติอาทินา นเยน นววิตเกฺก ทเสฺสสิฯ

๕๔. **ตณฺหานิคฺฆาตน**นฺติ ตณฺหาวินาสนํฯ

๕๕-๖. อถสฺส ภควา ตํ ธมฺมํ อาจิกฺขโนฺต **“อิธา”**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **เอตทญฺญาย เย สตา**ติ เอตํ นิพฺพานํ ปทมจฺจุตํ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗; เถรคา. ๖๗๖; กถา. ๗๕๓) นเยน วิปสฺสนฺตา อนุปุเพฺพน ชานิตฺวา เย กายานุปสฺสนาสติอาทีหิ สตาฯ **ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา**ติ วิทิตธมฺมตฺตา ทิฏฺฐธมฺมา จ ราคาทินิพฺพาเนน จ อภินิพฺพุตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

เหมกมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โตเทยฺยมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๕๗. นวเม โตเทยฺยสุเตฺต – **วิโมโกฺข ตสฺส กีทิโส**ติ ตสฺส กีทิโส วิโมโกฺข อิจฺฉิตโพฺพติ ปุจฺฉติฯ

๕๘. อิทานิสฺส อญฺญวิโมกฺขาภาวํ ทเสฺสโนฺต ภควา ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิโมโกฺข ตสฺส นาปโร**ติ ตสฺส อโญฺญ วิโมโกฺข นตฺถิฯ

๕๙. เอวํ ‘‘ตณฺหกฺขโย เอว วิโมกฺข’’ติ วุตฺตปิ ตมตฺถํ อสลฺลกฺเขนฺโต **“นิราสโส โส อุท อาสสาโน**’’ติ ปุน ปุจฺฉติฯ ตตฺถ **อุท ปญฺญกปฺปีติ** อุทาหุ สมาปตฺติญาณาทินา ญาเณน ตณฺหากปฺปํ วา ทิฏฺฐิกปฺปํ วา กปฺปยติฯ

๖๐. อถสฺส ภควา ตํ อาจิกฺขนฺโต จตุตฺถํ คาถมาหฯ ตตฺถ **กามภเว**ติ กาเม จ ภเว จฯ

รูเป นาสีสตีติ จตุสมุฏฺฐานิเก รูปารมฺมเณ ฉนฺทราควเสน น ปเตฺถติฯ **สทฺธา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปลิโพธเฏฺฐน ราโค เอว กิญฺจนํ **ราคกิญฺจนํ** มทนเฏฺฐน วาฯ **โทสกิญฺจนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

โตเทยฺยมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. กปฺปมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๖๑. ทสเม กปฺปสุตฺตนิเทฺทเส – **มเชฺฌ สรสฺมิ**นฺติ ปุริมปจฺฉิมโกฏิปญฺญาณาภาวโต มชฺฌภูเต สํสาเรติ วุตฺตํ โหติฯ **ติฏฺฐต**นฺติ ติฏฺฐมานานํฯ **ยถายิทํ นาปรํ สิยา**ติ ยถา อิทํ ทุกฺขํ ปุน น ภเวยฺยฯ

อาคมนนฺติ ปุพฺพนฺตโต อิธาคมนํฯ **คมน**นฺติ อิโต ปรโลกคมนํฯ **คมนาคมน**นฺติ ตทุภยวเสน วุตฺตํฯ **กาล**นฺติ มรณกาลํฯ **คตี**ติ นิพฺพตฺติฯ **ภวาภโว**ติ ภวโต ภโวฯ **จุติ จา**ติ ภวโต จวนญฺจฯ **อุปปตฺติ จา**ติ จุตสฺส อุปปตฺติ จฯ **นิพฺพตฺติ จา**ติ ปาตุภาโว จฯ **เภโท จา**ติ ขนฺธเภโท จฯ **ชาติ จา**ติ ชนนญฺจฯ **ชรา จา**ติ หานิ จฯ **มรณญฺจา**ติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส จาโค จฯ **ปุริมาปิ โกฏิ น ปญฺญายตี**ติ ปุพฺพาปิ โกฏิ นตฺถิ น สํวิชฺชติฯ ตถา **ปจฺฉิมาปิ โกฏิ**ฯ

เอตฺตกา ชาติโยติ เอตปรมา ชาติโยฯ **วฏฺฏํ วตฺตตี**ติ สํสารปวตฺติฯ **ตโต ปรํ น วตฺตตี**ติ ตโต อุทฺธํ นปฺปวตฺตตติฯ **เหวํ นตฺถี**ติ เอวํ นตฺถิ น สํวิชฺชติฯ **หิ**-อิติ นิปาโตฯ **อนมตโคฺคย**นฺติ อยํ สํสาโร อวิทิตโคฺคฯ

อวิชฺชานีวรณานนฺติ อวิชฺชาย อาวริตานํฯ **ตณฺหาสํโยชนาน**นฺติ กามราคสงฺขาตตณฺหาพนฺธนพทฺธานํฯ **สนฺธาวต**นฺติ กามธาตุยา ปุนปฺปุนํ ธาวนฺตานํฯ **สํสรต**นฺติ รูปารูปธาตุยา สํสรนฺตานํฯ **ทุกฺขํ ปจฺจนุภูต**นฺติ กายิกเจตสิกทุกฺขํ อนุภูตํ วินฺทิตํฯ **ติพฺพ**นฺติ พหลํฯ **พฺยสน**นฺติ อวฑฺฒิ วินาโสฯ **กฏสี วฑฺฒิตา**ติ สุสานวฑฺฒิตํฯ **อลเมวา**ติ ยุตฺตเมว ฯ **สพฺพสงฺขาเรสู**ติ เตภูมกสงฺขาเรสุฯ **นิพฺพินฺทิตุ**นฺติ อุกฺกณฺฐิตุํฯ **วิรชฺชิตุ**นฺติ วิราคํ อุปฺปาเทตุํฯ **วิมุจฺจิตุ**นฺติ โมเจตุํฯ **วฏฺฏํ วตฺติสฺสตี**ติ สํสารปวตฺตํ เตภูมกวฏฺฏํ อนาคเต ปวตฺติสฺสติฯ **ตโต ปรํ น วตฺติสฺสตี**ติ ตโต อุทฺธํ อนาคเต สํสารปวตฺตํ นปฺปวตฺติสฺสติฯ **ชาติภเย**ติ ชาตึ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภเยฯ **ชราภยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๖๒-๓. อถสฺส ภควา ตมตฺถํ พฺยากโรโนฺต อุปรูปริคาถาโย อภาสิฯ ทุติยคาถา วุตฺตตฺถาเยวฯ ตติยคาถาย **อกิญฺจน**นฺติ กิญฺจนปฏิปกฺขํฯ **อนาทาน**นฺติ อาทานปฏิปกฺขํ, กิญฺจนาทา

นวูปสมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนาปร**นฺติ อปรปฏิภาคทีปวิรหิตํ, เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๖๔. จตุตฺถคาถาย **น เต มารสฺส ปทฺธคู**ติ เต มารสฺส ปทฺธจรา ปริจาริกา สิสฺสา น โหนฺติฯ

มหาชนํ ปาเส นิโยเชตฺวา มาเรตีติ มาโรฯ อกุสลกมฺมํ นิยุตฺตตฺตา **กโณฺห**ฯ ฉสุ เทวโลเกสุ อธิปติตฺตา **อธิปติ**ฯ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนฺตํ คตตฺตา **อนฺตคู**ฯ ปาปชนํ น มุญฺจตีติ **นมุจิ**ฯ สติวิปฺปวาสปฺปมตฺตปุคฺคลานํ ญาตโกติ **ปมตฺตพนฺธุ**ฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโสว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

กปฺปมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ชตุกณฺณิมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๖๕. เอกาทสเม ชตุกณฺณิสุเตฺต – **สุตฺวานหํ วีร อกามกามิ**นฺติ อหํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา (ปารา. ๑; ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕, ๓๐๑; อ. นิ. ๖.๑๐; สํ. นิ. ๕.๙๙๗) นเยน วีร กามานํ อกามนโต อกามกามิํ พุทฺธํ สุตฺวาฯ **อกามมาคม**นฺติ นิกฺกามํ ภควนฺตํ ปุจฺฉิตุํ อาคโตมฺหิฯ **สหชเนตฺตา**ติ สหชาตสพฺพญฺญุตญฺญาณจกฺขุ ฯ **ยถาตจฺฉ**นฺติ ยถาตถํฯ **พฺรูหิ เม**ติ ปุน ยาจโนฺต ภณติฯ ยาจโนฺต หิ สหสฺสกฺขตฺตุมฺปิ ภเณยฺย, โก ปน วาโท ทฺวิกฺขตฺตุํฯ

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธติ อิเมสํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ วิชฺชาหิ ปน จรเณน จ สมฺปนฺนตฺตา **วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ฯ ตตฺถ **วิชฺชา**ติ ติโสฺสปิ วิชฺชา อฏฺฐปิ วิชฺชาฯ ติโสฺส วิชฺชา ภยเภรวสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๓๔ อาทโย) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพา, อฏฺฐ อมฺพฏฺฐสุเตฺต (ที. นิ. ๑.๒๕๔ อาทโย)ฯ ตตฺถ หิ วิปสฺสนาญาเณน มโนมยิทฺธิยา จ สห ฉ อภิญฺญา ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐ วิชฺชา วุตฺตาฯ **จรณ**นฺติ สีลสํวโร อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา โภชเน มตฺตญฺญุตา ชาคริยานุโยโค สตฺต สทฺธมฺมา จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานีติ อิเม ปนฺนรส ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ อิเมเยว หิ ปนฺนรส ธมฺมา ยสฺมา เอเตหิ จรติ อริยสาวโก คจฺฉติ อมตํ ทิสํ, ตสฺมา ‘‘จรณ’’นฺติ วุตฺตาฯ ยถาห – ‘‘อิธ, มหานาม, อริยสาวโก สีลวา โหตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๔) สพฺพํ มชฺฌิมปณฺณาสเก วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ ภควา อิมาหิ วิชฺชาหิ อิมินา จ จรเณน สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ วิชฺชาจรณสมฺปนฺนติฯ ตตฺถ วิชฺชาสมฺปทา ภควโต สพฺพญฺญุตํ ปูเรตฺวา ฐิตา, จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํฯ โส สพฺพญฺญุตาย สพฺพสตฺตานํ อตฺถานตฺถํ ญตฺวา มหาการุณิกตาย อนตฺถํ ปริวเชฺชตฺวา อเตฺถ นิโยเชติ, ยถา ตํ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺนฯ เตนสฺส สาวกา สุปฺปฏิปนฺนา โหนฺติ, โน ทุปฺปฏิปนฺนา, วิชฺชาจรณวิปนฺนานญฺหิ สาวกา อตฺตนฺตปาทโย วิย (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑)ฯ

โสภนคมนตฺตา สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา สมฺมา คตตฺตา สมฺมา จ คทตฺตา **สุคโต**ฯ คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจติฯ ตญฺจ ภควโต โสภนํ ปริสุทฺธมนวชฺชํฯ กิํ ปน ตนฺติ? อริยมโคฺคฯ เตน เหส คมเนน เขมํ ทิสํ อสชฺชมาโน คโตติ **โสภนคมนตฺตา สุคโต**ฯ สุนฺทรเญฺจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพานนฺติ **สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตาปิ สุคโต**ฯ สมฺมา จ คโต เตน เตน มเคฺคน ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉโนฺตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต…เป.… อรหตฺตมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต’’ติ (มหานิ. ๓๘; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิทฺเทส ๒๗)ฯ

สมฺมา วา คโต ทีปงฺกรปาทมูลโต ปภุติ ยาว โพธิมณฺฑา ตาว สมตึสปารมีปูริกาย สมฺมา ปฏิปตฺติยา สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรนฺโต สสฺสตํ อุเจฺฉทํ กามสุขํ อตฺตกิลมถนฺติ อิเม จ อเนฺต อนุปคจฺฉโนฺต คโตติ **สมฺมา คตตฺตาปิ สุคโต**ฯ สมฺมา เจส คทติ ยุตฺตฏฺฐาเนสุ ยุตฺตเมว วาจํ ภาสตีติ **สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโต**ฯ

ตตฺริทํ สาธกสุตฺตํ –

‘‘ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสติฯ ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติฯ ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายฯ ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํฯ สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสติฯ ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติฯ ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายา’’ติ (ม. นิ. ๒.๘๖)ฯ

เอวํ **สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโต**ติ เวทิตโพฺพฯ

สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา ปน **โลกวิทู**ฯ โส หิ ภควา สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโตติ สพฺพถา โลกํ อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิฯ ยถาห –

‘‘ยตฺถ โข, อาวุโส, น ชายติ น ชียติ น มียติ น จวติ น อุปปชฺชติ, นาหํ ตํ คมเนน โลกสฺส อนฺตํ ญาเตยฺยํ ทเฏฺฐยฺยํ ปเตฺตยฺยนฺติ วทามิฯ น จาหํ, อาวุโส, อปฺปตฺวาว โลกสฺส อนฺตํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิฯ อปิ จาหํ, อาวุโส, อิมสฺมิํเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจ โลกนิโรธคามินิญฺจ ปฏิปทํ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕)ฯ

‘‘คมเนน น ปตฺตโพฺพ, โลกสฺสโนฺต กุทาจนํ;
น จ อปฺปตฺวา โลกนฺตํ, ทุกฺขา อตฺถิ ปโมจนํฯ

‘‘ตสฺมา หเว โลกวิทู สุเมโธ, โลกนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย;
โลกสฺส อนฺตํ สมิตาวิ ญตฺวา, นาสีสตี โลกมิมํ ปรญฺจา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕);

อปิ จ – ตโย โลกา สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโกติฯ ตตฺถ ‘‘เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๒) อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตโพฺพฯ ‘‘สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ วา’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๒๑; ม. นิ. ๑.๒๖๙; สํ. นิ. ๔.๔๑๖; วิภ. ๙๓๗) อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโกฯ

“ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ, ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา;
ตาว สหสฺสธา โลโก, เอตฺถ เต วตฺตตี วโส”ติฯ (ม. นิ. ๑.๕๐๓) –

อาคตฏฺฐาเน โอกาสโลโกฯ ตมฺปิ ภควา สพฺพถา อเวทิฯ ตถา หิสฺส “เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาฯ เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจฯ ตโย โลกา ติโสฺส เวทนาฯ จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร อาหาราฯ ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิฯ สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโยฯ อฏฺฐ โลกา อฏฺฐ โลกธมฺมาฯ นว โลกา นว สตฺตาวาสาฯ ทส โลกา ทสายตนานิฯ ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิฯ อฏฺฐารสโลกา อฏฺฐารส ธาตุโย”ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๒) อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ

ยสฺมา ปเนส สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริตํ ชานาติ, อธิมุตฺตึ ชานาติ, อปฺปรชเกฺข มหารชเกฺข ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย, สฺวากาเร ทฺวากาเร, สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย, ภเพฺพ อภเพฺพ สเตฺต ชานาติฯ ตสฺมาสฺส สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ ยถา จ สตฺตโลโก, เอวํ โอกาสโลโกปิฯ ตถา เหส เอกํ จกฺกวาฬํ อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทส สตสหสฺสานิ จตฺตึส สตานิ จ ปญฺญาสญฺจ โยชนานิฯ ปริเกฺขปโต –

สพฺพํ สตสหสฺสานิ, ฉตฺตึส ปริมณฺฑลํ;
ทส เจว สหสฺสานิ, อฑฺฒุฑฺฒานิ สตานิ จฯ

ตตฺถ –

ทุเว สตสหสฺสานิ, จตฺตาริ นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลเตฺตน, สงฺขาตายํ วสุนฺธราฯ

ตสฺสาเยว สนฺธารกํ –

จตฺตาริ สตสหสฺสานิ, อเฏฺฐว นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลเตฺตน, ชลํ วาเต ปติฏฺฐิตํฯ

ตสฺสาปิ สนฺธารโก –

นว สตสหสฺสานิ, มาลุโต นภมุคฺคโต;
สฏฺฐิ เจว สหสฺสานิ, เอสา โลกสฺส สณฺฐิติฯ

เอวํ สณฺฐิเต เจตฺถ โยชนานํ –

จตุราสีติ สหสฺสานิ, อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณเว;
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว, สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโมฯ

ตโต อุปฑฺฒุปเฑฺฒน, ปมาเณน ยถากฺกมํ;
อโชฺฌคาฬฺหุคฺคตา ทิพฺพา, นานารตนจิตฺติตาฯ

ยุคนฺธโร อีสธโร, กรวีโก สุทสฺสโน;
เนมินฺธโร วินตโก, อสฺสกโณฺณ คิริ พฺรหาฯ

เอเต สตฺต มหาเสลา, สิเนรุสฺส สมนฺตโต;
มหาราชานมาวาสา, เทวยกฺขนิเสวิตาฯ

โยชนานํ สตานุโจฺจ, หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต;
โยชนานํ สหสฺสานิ, ตีณิ อายตวิตฺถโตฯ

จตุราสีติสหเสฺสหิ, กูเฏหิ ปฏิมณฺฑิโต;
ติปญฺจโยชนกฺขนฺธ-ปริเกฺขปา นควฺหยาฯ

ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธ-สาขายามา สมนฺตโต;
สตโยชนวิตฺถิณฺณา, ตาวเทว จ อุคฺคตา;
ชมฺพู ยสฺสานุภาเวน, ชมฺพุทีโป ปกาสิโตฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๗; ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔);

ยเญฺจตํ ชมฺพุยา ปมาณํ, เอตเทว อสุรานํ จิตฺตปาฏลิยา, ครุฬานํ สิมฺพลิรุกฺขสฺส, อปรโคยาเน กทมฺพสฺส, อุตฺตรกุรูสุ กปฺปรุกฺขสฺส, ปุพฺพวิเทเห สิรีสสฺส, ตาวตึเสสุ ปาริจฺฉตฺตกสฺสาติฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู, เทวานํ ปาริจฺฉตฺตโก;
กทโมฺพ กปฺปรุโกฺข จ, สิรีเสน ภวติ สตฺตมํฯ

‘‘เทฺว อสีติ สหสฺสานิ, อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณเว;
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว, จกฺกวาฬสิลุจฺจโย;
ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สพฺพํ, โลกธาตุมยํ ฐิโต’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๗; ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔);

ตตฺถ จนฺทมณฺฑลํ เอกูนปญฺญาสโยชนํ, สูริยมณฺฑลํ ปญฺญาสโยชนํ, ตาวตึสภวนํ ทสสหสฺสโยชนํ, ตถา อสุรภวนํ อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีโป จฯ อปรโคยานํ สตฺตสหสฺสโยชนํฯ ตถา ปุพฺพวิเทโหฯ อุตฺตรกุรุ อฏฺฐสหสฺสโยชโนฯ เอกเมโก เจตฺถ มหาทีโป ปญฺจสตปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาโรฯ ตํ สพฺพมฺปิ เอกํ จกฺกวาฬํ เอกา โลกธาตุฯ ตทนฺตเรสุ โลกนฺตริกนิรยา ฯ เอวํ อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ อนนฺตา โลกธาตุโย ภควา อนเนฺตน พุทฺธญาเณน อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิฯ เอวมสฺส โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ เอวมฺปิ **สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา โลกวิทู**ฯ

อตฺตโน ปน คุเณหิ วิสิฏฺฐตรสฺส กสฺสจิ อภาวโต นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ **อนุตฺตโร**ฯ ตถา เหส สีลคุเณนปิ สพฺพํ โลกํ อภิภวติ สมาธิ…เป.… ปญฺญา… วิมุตฺติ… วิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณนปิฯ สีลคุเณนปิ อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล…เป.… วิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณนปิฯ ยถาห – ‘‘น โข ปนาหํ ปสฺสามิ สเทวเก โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย อตฺตนา สีลสมฺปนฺนตร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๓; อ. นิ. ๔.๒๑) วิตฺถาโรฯ

เอวํ อคฺคปสาทสุตฺตาทีนิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) ‘‘น เม อาจริโย อตฺถี’’ติอาทิกา (ม. นิ. ๑.๒๘๕; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕; มิ. ป. ๔.๕.๑๑) คาถาโย จ วิตฺถาเรตพฺพาฯ

ปุริสทเมฺม สาเรตีติ **ปุริสทมฺมสารถิ,** ทเมติ วิเนตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **ปุริสทมฺมา**ติ อทนฺตา ทเมตุํ ยุตฺตา ติรจฺฉานปุริสาปิ มนุสฺสปุริสาปิ อมนุสฺสปุริสาปิ ฯ ตถา หิ ภควตา ติรจฺฉานปุริสาปิ อปลาโล นาคราชา จูโฬทโร มโหทโร อคฺคิสิโข ธูมสิโข อรวาโฬ นาคราชา

ธนปาลโก หตฺถีติ เอวมาทโย ทมิตา นิพฺพิสา กตา, สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปิตาฯ มนุสฺสปุริสาปิ สจฺจกนิคณฺฐปุตฺตอมฺพฏฺฐมาณวโปกฺขรสาติโสณทนฺตกูฏทนฺตาทโยฯ อมนุสฺสปุริสาปิ อาฬวกสูจิโลมขรโลมยกฺขสกฺกเทวราชาทโย ทมิตา วินีตา วิจิเตฺรหิ วินยนูปาเยหิฯ ‘‘อหํ โข เกสิ ปุริสทเมฺม สเณฺหนปิ วิเนมิ, ผรุเสนปิ วิเนมิ, สณฺหผรุเสนปิ วิเนมี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๑๑) อิทเญฺจตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อปิ จ ภควา วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนิ โสตาปนฺนาทีนญฺจ อุตฺตริมคฺคปฏิปทํ อาจิกฺขโนฺต ทเนฺตปิ ทเมติเยวฯ

อถ วา **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถี**ติ เอกเมวิทํ อตฺถปทํฯ ภควา หิ ตถา ปุริสทเมฺม สาเรติ, ยถา เอกปลฺลเงฺกเนว นิสินฺนา อฏฺฐ ทิสา อสชฺชมานา ธาวนฺติฯ ตสฺมา ‘‘อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถี’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘หตฺถิทมเกน, ภิกฺขเว, หตฺถิ ทโมฺม สาริโต เอกํเยว ทิสํ ธาวตี’’ติ อิทเญฺจตฺถ สุตฺตํ (ม. นิ. ๓.๓๑๒) วิตฺถาเรตพฺพํฯ

วีริยวาติ อริยมเคฺคน สพฺพปาปเกหิ วิรโตฯ **ปหู**ติ ปภูฯ **วิสวี**ติ ปรสนฺตาเน วีริยุปฺปาทโกฯ **อลมโตฺต**ติ สมตฺถจิโตฺตฯ

วิรโตติ อริยมเคฺคน วิรตตฺตา อายตึ อปฺปฏิสนฺธิโกฯ **สพฺพปาปเกหิ นิรยทุกฺขํ อติจฺจ**ติ อายตึ อปฺปฏิสนฺธิตาย นิรยทุกฺขํ อติจฺจ ฐิโตฯ **วีริยวาโส**ติ วีริยนิเกโตฯ **โส วีริยวา**ติ โส ขีณาสโว ‘‘วีริยวา’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ **ปธานวา วีโร ตาที**ติ อิมานิ ปนสฺส ถุติวจนานิฯ โส หิ ปธานวา มคฺคชฺฌานปธาเนน, วีโร กิเลสาริวิทฺธํสนสมตฺถตาย, ตาทิ นิพฺพิการตาย **ปวุจฺจเต ตถตฺตา**ติ ตถารูโป ‘‘วีริยวา’’ติ ปวุจฺจติฯ

เต กามกามิโนติ เอเต รูปาทิวตฺถุกาเม อิจฺฉนฺตาฯ **ราคราคิโน**ติ ราเคน รญฺชิตาฯ **สญฺญาสญฺญิโน**ติ ราคสญฺญาย สญฺญิโนฯ **น กาเม กาเมตี**ติ รูปาทิวตฺถุกาเม น ปเตฺถติฯ **อกาโม**ติ กาเมหิ วิรหิโตฯ **นิกฺกาโม**ติ นิกฺกนฺตกาโมฯ

สพฺพญฺญุตญฺญาณนฺติ ติยทฺธคตํ สพฺพเนยฺยปถํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู, ตสฺส ภาโว สพฺพญฺญุตา, สพฺพญฺญุตา เอว ญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตํ **เนตฺตญฺจ** วาสนาย สห กิเลเส ปราเชตฺวา ชิตตฺตา **ชินภาโว จ อปุพฺพํ อจริมํ** อปุเร อปจฺฉา **เอกสฺมิํ ขเณ** เอกสฺมิํ กาเล **อุปฺปโนฺน** ปุพฺพนฺตโต อุทฺธํ ปโนฺนติ อุปฺปโนฺนฯ

๖๖. เตชี เตชสาติ เตเชน สมนฺนาคโต เตชสา อภิภุยฺยฯ **ยมหํ วิชญฺญํ ชาติชราย อิธ วิปฺปหาน**นฺติ ยํ อหํ ชาติชราย ปหานภูตํ ธมฺมํ อิเธว ชาเนยฺยํฯ

ชคตีติ ปถวีฯ **สพฺพํ อากาสคต**นฺติ สกลํ อากาเส ปวตฺตํ ปตฺถฏํฯ **ตมคต**นฺติ ตมเมว ตมคตํ อนฺธการํ ยถา คูถคตํ มุตฺตคตนฺติฯ **อภิวิหจฺจา**ติ นาเสตฺวาฯ **อนฺธการํ วิธมิตฺวา**ติ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารกํ อนฺธการํ ปลาเปตฺวาฯ **อาโลกํ ทสฺสยิตฺวา**ติ สูริยาโลกํ ทสฺสยิตฺวาฯ **อากาเส**ติ อชฏากาเสฯ **อนฺตลิเกฺข**ติ อนฺตรธาตุสมตฺถตุโจฺฉกาเสฯ **คคนปเถ**ติ เทวตานํ คมนมเคฺค คจฺฉติฯ **สพฺพํ อภิสงฺขารสมุทย**นฺติ สกลํ กมฺมํ สมุทยํ อุปฺปาทํ, ตณฺหนฺติ อโตฺถฯ **กิเลสตมํ อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา**ติ กิเลสตมสงฺขาตํ อญฺญาณํ อวิชฺชนฺธการํ นีหริตฺวา นาเสตฺวาฯ **ญาณาโลกํ** ปญฺญาโลกํ ทสฺสยิตฺวาฯ **วตฺถุกาเม ปริชานิตฺวา**ติ รูปาทิวตฺถุกาเม ญาตตีรณปริญฺญาย ชานิตฺวาฯ **กิเลสกาเม ปหายา**ติ อุปตาปนสงฺขาเต กิเลสกาเม ปหานปริญฺญาย ปชหิตฺวาฯ

๖๗. อถสฺส ภควา ตํ ธมฺมํ อาจิกฺขโนฺต อุปรูปริคาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต**ติ นิพฺพานญฺจ นิพฺพานคามินิญฺจ ปฏิปทํ ‘‘เขม’’นฺติ ทิสฺวาฯ **อุคฺคหิต**นฺติ ตณฺหาวเสน ทิฏฺฐิวเสน คหิตํฯ **นิรตฺตํ วา**ติ นิรสฺสิตพฺพํ วา, มุญฺจิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **มา เต วิชฺชิตฺถา**ติ มา เต อโหสิฯ **กิญฺจน**นฺติ ราคาทิกิญฺจนํ, ตมฺปิ เต มา วิชฺชิตฺถฯ

มุญฺจิตพฺพนฺติ มุญฺจิตฺวา น ปุน คเหตพฺพํฯ **วิชหิตพฺพ**นฺติ จชิตพฺพํฯ **วิโนเทตพฺพ**นฺติ ขิปิตพฺพํฯ **พฺยนฺตีกาตพฺพ**นฺติ วิคตนฺตํ กาตพฺพํ ฯ **อนภาวํ คเมตพฺพ**นฺติ อนุ อนุ อภาวํ คเมตพฺพํฯ

๖๘-๙. **ปุเพฺพ**ติ อตีเต สงฺขาเร อารพฺภ อุปฺปนฺนกิเลสาฯ **พฺราหฺมณา**ติ ภควา ชตุกณฺณิํ อาลปติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

ชตุกณฺณิมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ภทฺราวุธมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๗๐. ทฺวาทสเม ภทฺราวุธสุเตฺต – **โอกญฺชห**นฺติ อาลยํ ชหํฯ **ตณฺหจฺฉิท**นฺติ ตณฺหากายจฺฉิทํฯ **อเนช**นฺติ โลกธเมฺมสุ นิกฺกมฺปํฯ **นนฺทิญฺชห**นฺติ อนาคตรูปาทิปตฺถนาชหํฯ เอกา เอว หิ สา ตณฺหา, ถุติวเสน อิธ นานปฺปการโต วุตฺตาฯ **กปฺปญฺชห**นฺติ ทุวิธํ กปฺปชหํฯ **อภิยาเจ**ติ อติวิย ยาจามิฯ **สุตฺวาน นาคสฺส อปนมิสฺสนฺติ อิโต**ติ นาคสฺส ตว ภควโต วจนํ สุตฺวา อิโต ปาสาณกเจติยโต พหุชนา ปกฺกมิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

เย อุปยุปาทานาติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุปคนฺตฺวา คหิตาฯ **เจตโส อธิฏฺฐานา**ติ จิเตฺต ปติฏฺฐิตาฯ **อภินิเวสานุสยา**ติ ปติฏฺฐหิตฺวา อาคนฺตฺวา สยิตาฯ

๗๑. **ชนปเทหิ สงฺคตา**ติ องฺคาทีหิ ชนปเทหิ อิธ สมาคตาฯ **วิยากโรหี**ติ ธมฺมํ เทเสหิฯ

สงฺคตาติ เอเต ขตฺติยาทโย เอกีภูตาฯ **สมาคตา**ติ วุตฺตปฺปกาเรหิ ชนปเทหิ อาคตาฯ **สโมหิตา**ติ ราสีภูตาฯ **สนฺนิปติตา**ติ อธิโยคาฯ

๗๒. อถสฺส อาสยานุโลเมน ธมฺมํ เทเสโนฺต ภควา อุปรูปริคาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **อาทานตณฺห**นฺติ รูปาทีนํ อาทายิกํ คหณตณฺหํ, ตณฺหุปาทานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ยํ ยญฺหิ โลกสฺมิมุปาทิยนฺตี**ติ เอเตสุ อุทฺธาทิเภเทสุ ยํ ยํ คณฺหนฺติฯ **เตเนว มาโร อเนฺวติ ชนฺตุ**นฺติ เตเนว อุปาทานปจฺจยนิพฺพตฺตกมฺมาภิสงฺขารนิพฺพตฺตวเสน ปฏิสนฺธิกฺขนฺธมาโร ตํ สตฺตํ อนุคจฺฉติฯ

๗๓. **ตสฺมา ปชาน**นฺติ ตสฺมา เอตมาทีนวํ อนิจฺจาทิวเสน วา สงฺขาเร ปชาโนฺตฯ **อาทานสเตฺต อิติ เปกฺขมาโน, ปชํ อิมํ มจฺจุเธเยฺย วิสตฺต**นฺติ อาทาตพฺพเฏฺฐน อาทาเนสุ รูปาทีสุ สเตฺต สพฺพโลเก อิมํ ปชํ มจฺจุเธเยฺย ลคฺคํ เปกฺขมาโน , อาทานสเตฺต วา อาทานาภินิ

วิเฎฺฐ ปุคฺคเล อาทานสงฺคเหตุญฺจ อิมํ ปชํ มจฺจุเธยฺย ลคฺคํ ตโต วีติกฺกมิตุํ อสมตฺถํ อิติ เปกฺขมาโน กิญฺจนํ สพฺพโลเก น อุปาทิเยถาติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

ภทฺราวุธสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. อุทยมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๗๔. เตรสเม อุทยสุเตฺต – **อญฺญาวิโมกฺข**นฺติ ปญฺญานุภาวนิชฺฌานํ ตํ วิโมกฺขํ ปุจฺฉติฯ

ปฐเมนปิ ฌาเนน ฌายีติ วิตกฺกวิจารปีติสุขจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุเตฺตน ปญฺจงฺคิเกน ปฐมชฺฌาเนน ฌายตีติ ฌายีฯ **ทุติเยนา**ติ ปีติสุขจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุเตฺตนฯ **ตติเยนา**ติ สุขจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุเตฺตนฯ **จตุเตฺถนา**ติ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุเตฺตนฯ **สวิตกฺกสวิจาเรนปิ ฌาเนน ฌายี**ติ จตุกฺกนยปญฺจกนเยสุ ปฐมชฺฌาเนน สวิตกฺกสวิจาเรนปิ ฌาเนน ฌายตีติ ฌายีฯ **อวิตกฺกวิจารมเตฺตนา**ติ ปญฺจกนเย ทุติเยน ฌาเนนฯ **อวิตกฺกอวิจาเรนา**ติ ทุติยตติยาทิอวเสสฌาเนนฯ **สปฺปีติเกนา**ติ ปีติสมฺปยุเตฺตน ทุกติกฌาเนนฯ **นิปฺปีติเกนา**ติ ปีติวิรหิเตน ตทวเสสฌาเนนฯ **สาตสหคเตนา**ติ สุขสหคเตน ติกจตุกฺกฌาเนนฯ **อุเปกฺขาสหคเตนา**ติ จตุกฺกปญฺจเกนฯ **สุญฺญเตนปี**ติ สุญฺญตวิโมกฺขสมฺปยุเตฺตนฯ **อนิมิเตฺตนปี**ติ อนิจฺจนิมิตฺตํ ธุวนิมิตฺตํ อนิมิตฺตญฺจ อุคฺฆาเฏตฺวา ปฏิลทฺธิน อนิมิเตฺตนปิ ฌาเนน ฌายตีติ ฌายีฯ **อปฺปณิหิเตนปี**ติ มคฺคาคมนวเสน ปณิธึ โสเธตฺวา ปริยาทิยิตฺวา ผลสมาปตฺติวเสน อปฺปณิหิเตนปิฯ **โลกิเยนปี**ติ โลกิเยน ปฐมทุติยตติยจตุเตฺถนฯ

โลกุตฺตเรนปีติ เตเนว โลกุตฺตรสมฺปยุเตฺตนฯ **ฌานรโต**ติ ฌาเนสุ อภิรโตฯ **เอกตฺตมนุยุโตฺต**ติ เอกตฺตํ เอกีภาวํ อนุยุโตฺต ปยุโตฺตฯ **สทตฺถครุโก**ติ สกตฺถครุโก, **ก**-การสฺสายํ **ท**-กาโร กโตฯ สทโตฺถติ จ อรหตฺตํ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ อตฺตูปนิพทฺธเฎฺฐน อตฺตานํ อวิชหนเฎฺฐน อตฺตโน ปรมตฺถเฎฺฐน จ อตฺตโน อตฺถตฺตา สกโตฺถติ วุจฺจติฯ ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนวเสน สกตฺถครุโก, ‘‘นิพฺพานครุโก’’ติ เอเกฯ **อรโช**ติ นิกฺกิเลโสฯ **วิรโช**ติ วิคตกิเลโสฯ **นิรโช**ติ อปนีตกิเลโส , ‘‘วิตรโช’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **รชาปคโต**ติ กิเลเสหิ ทูรีภูโตฯ **รชวิปฺปหีโน**ติ กิเลสปฺปหีโนฯ **รชวิปฺปยุโตฺต**ติ กิเลเสหิ มุโตฺตฯ

ปาสาณเก เจติเยติ ปาสาณปิเฎฺฐ ปารายนสุตฺตนฺตเทสิตฎฺฐาเนฯ **สโพฺพสฺสุกฺกปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา**ติ สเพฺพสํ กิเลสอุสฺสุกฺกานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา, นาสิตตฺตา **อาสีโน**ฯ

กิจฺจากิจฺจนฺติ ‘‘อิทํ กตฺตพฺพํ, อิทํ น กตฺตพฺพ’’นฺติ เอวํ มนสา จิเนฺตตพฺพํฯ **กรณียากรณีย**นฺติ กายทฺวาเรน อวสฺสํ อิทํ กรณียํ, อิทํ น กรณียนฺติ เอวํ กรณียากรณียํฯ **ปหีน**นฺติ วิสฺสฎฺฐํฯ **วสิปฺปโตฺต**ติ ปคุณภาวปฺปโตฺตฯ

๗๕. อถ ภควา ยสฺมา อุทโย จตุตฺถชฺฌานลาภี, ตสฺมาสฺส ปฏิลทฺธฌานวเสน นานปฺปการโต อญฺญาวิโมกฺขํ ทเสฺสโนฺต อุปรูปริคาถมาหฯ ตตฺถ **ปหานํ กามจฺฉนฺทาน**นฺติ ยทิทํ

ปฐมํ ฌานํ นิพฺพเตฺตนฺตสฺส กามจฺฉนฺทปหานํ, ตมฺปิ อญฺญาวิโมกฺขนฺติ ปพฺรูมิฯ เอวํ สพฺพป ทานิ โยเชตพฺพานิฯ

ยา จิตฺตสฺส อกลฺยตาติ จิตฺตสฺส คิลานภาโวฯ คิลาโน หิ อกลฺลโกติ วุจฺจติฯ วินเยปิ วุตฺตํ – ‘‘นาหํ, ภเนฺต, อกลฺลโก’’ติ (ปารา. ๑๕๑)ฯ **อกมฺมญฺญตา**ติ จิตฺตเคลญฺญสงฺขาโตว อกมฺมญฺญตากาโรฯ **โอลียนา**ติ โอลียนากาโรฯ อิริยาปถิกจิตฺตญฺหิ อิริยาปถํ สนฺธาเรตุํ อส โกฺกนฺตํ รุเกฺข วคฺคุลิ วิย ขีเล ลคฺคิตผาณิตวารโก วิย จ โอลียติ, ตสฺส ตํ อาการํ สนฺธาย ‘‘โอ ลียนา’’ติ วุตฺตํฯ ทุติยปทํ อุปสคฺควเสน วฑฺฒิตํฯ **ลีนา**ติ อวิปฺผาริกตาย ปฏิกุฏิตํฯ อิตเร เทฺว อาการภาวนิเทฺทสาฯ **ถินนฺ**ติ สปฺปิปิโณฺฑ วิย อวิปฺผาริกตาย ฆนภาเวน ฐิตํฯ **ถิยนา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ ถิยิตภาโว **ถิยิตตฺตํ,** อวิปฺผารวเสเนว ถทฺธตาติ อโตฺถ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๑๖๒)ฯ

๗๖. **อุเปกฺขาสติสํสุทฺธ**นฺติ จตุตฺถชฺฌานอุเปกฺขาสตีหิ สํสุทฺธํฯ **ธมฺมตกฺกปุเรชว**นฺติ อิมินา ตสฺมิํ จตุตฺถชฺฌานวิโมเกฺข ฐตฺวา ฌานงฺคานิ วิปสฺสิตฺวา อธิคตํ อรหตฺตวิโมกฺขํ วทติฯ อรหตฺตวิโมกฺขสฺส หิ มคฺคสมฺปยุตฺตสมฺมาสงฺกปฺปาทิเภโท ธมฺมตโกฺก ปุเรชโว โหติฯ เต นาห ‘‘ธมฺมตกฺกปุเรชว’’นฺติฯ **อวิชฺชาย ปเภทน**นฺติ เอตเมว จ อญฺญาวิโมกฺขํ อวิชฺชาปเภท นสงฺขาตํ นิพฺพานํ นิสฺสาย ชาตตฺตา การโณปจาเรน ‘‘อวิชฺชาย ปเภทน’’นฺติ พฺรูมีติฯ

ยา จตุเตฺถ ฌาเน อุเปกฺขาติ เอตฺถ อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, สมํ ปสฺสติ อปกฺข ปติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **อุเปกฺขนา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ **อชฺฌุเปกฺขนา**ติ อุปสคฺคว เสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **จิตฺตสมตา**ติ จิตฺตเสฺสกคฺคภาโวฯ **จิตฺตปฺปสฺสทฺธตา**ติ จิตฺตสฺส อูนาติ ริตฺตวชฺชิตภาโวฯ **มชฺฌตฺตตา**ติ จิตฺตสฺส มเชฺฌ ฐิตภาโวฯ

๗๗. เอวํ อวิชฺชาปเภทวจเนน วุตฺตํ นิพฺพานํ สุตฺวา ‘‘ตํ กิสฺส วิปฺปหาเนน วุจฺจตี’’ติ ปุจฺฉโนฺต **‘‘กิํสุ สํโยชโน’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **กิํสุ สํโยชโน**ติ กิํสํโยชโนฯ **วิจารณ**นฺติ วิจา รณการณํฯ **กิสฺสสฺส วิปฺปหาเนนา**ติ กิํนามกสฺส อสฺส ธมฺมสฺส วิปฺปหาเนนฯ

๗๘. อถสฺส ภควา ตมตฺถํ พฺยากโรโนฺต **‘‘นนฺทิสํโยชโน’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิตกฺกสฺสา**ติ กามวิตกฺกาทิโก วิตโกฺก อสฺสฯ

๗๙. อิทานิ ตสฺส นิพฺพานสฺส มคฺคํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘กถํ สตสฺสา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิญฺญาณ**นฺติ อภิสงฺขารวิญฺญาณํฯ

๘๐ ตสฺส มคฺคํ กเถโนฺต ภควา **‘‘อชฺฌตฺตญฺจา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เอวํ สตสฺสา**ติ เอวํ สตสฺส สมฺปชานสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฎเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโสว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฎฺฐกถาย

อุทยมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๔. โปสาลมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๘๑. จุทฺทสเม โปสาลสุเตฺต – **โย อตีตํ อาทิสตี**ติ โย ภควา อตฺตโน จ ปเรสญฺจ ‘‘เอกมฺปิ ชาติ’’นฺติอาทิเภทํ อตีตํ อาทิสติฯ

เอกมฺปิ ชาตินฺติ เอกมฺปิ ปฏิสนฺธิมูลกํ จุติปริโยสานํ เอกภวปริยาปนฺนํ ขนฺธสนฺตานํฯ เอส นโย **เทฺวปิ ชาติโย**ติอาทีสุฯ **อเนเกปิ สํวฏฺฏกเปฺป**ติอาทีสุ ปน ปริหายมาโน กโปฺป สํวฏฺฏกโปฺป, ตทา สเพฺพสํ พฺรหฺมโลเก สนฺนิปตนโตฯ วฑฺฒมาโน กโปฺป วิวฏฺฏกโปฺป, ตทา พฺรหฺมโลกโต สตฺตานํ วิวฏฺฏนโตฯ ตตฺถ สํวเฏฺฏน สํวฏฺฏฏฺฐายี คหิโต โหติ ตํมูลกตฺตา, วิวเฏฺฏน จ วิวฏฺฏฏฺฐายีฯ เอวญฺหิ สติ ยานิ ตานิ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, กปฺปสฺส อสเงฺขยฺยานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? สํวโฏฺฏ สํวฏฺฏฏฺฐายี วิวโฏฺฏ วิวฏฺฏฏฺฐายี’’ติ วุตฺตานิ (อ. นิ. ๔.๑๕๖), ตานิ ปริคฺคหิตานิ โหนฺติฯ **สํวฏฺฏกเปฺป วิวฏฺฏกเปฺป**ติ จ กปฺปสฺส อฑฺฒํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ **สํวฏฺฏวิวฏฺฏกเปฺป**ติ สกลํ กปฺปํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ กถํ อนุสฺสรตีติ เจ? **อมุตฺราสิ**นฺติอาทินา นเยนฯ ตตฺถ **อมุตฺราสิ**นฺติ อมุมฺหิ สํวฏฺฏกเปฺป อหํ อมุมฺหิ ภเว วา โยนิยา วา คติยา วา วิญฺญาณฏฺฐิติยา วา สตฺตาวาเส วา สตฺตนิกาเย วา อาสึฯ **เอวํนาโม**ติ ติโสฺส วา ผุโสฺส วาฯ **เอวํโคโตฺต**ติ กจฺจาโน วา กสฺสโป วา ฯ อิทมสฺส อตีตภเว อตฺตโน นามโคตฺตานุสฺสรณวเสน วุตฺตํฯ สเจ ปน ตสฺมึ กาเล อตฺตโน วณฺณสมฺปตฺตึ วา ลูขปณีตชีวิตภาวํ วา สุขทุกฺขพหุลตํ วา อปฺปายุกทีฆายุกภาวํ วา อนุสฺสริตุกาโม, ตมฺปิ อนุสฺสรติเยวฯ เตนาห – **‘‘เอวํวโณฺณ เอวมายุปริยโนฺต’’**ติฯ ตตฺถ **เอวํวโณฺณ**ติ โอทาโต วา สาโม วาฯ **เอวมาหาโร**ติ สาลิมํโสทนาหาโร วา ปวตฺตผลโภชโน วาฯ **เอวํ สุขทุกฺขปฏิสํเวที**ติ อเนกปฺปกาเรน กายิกเจตสิกานํ สามิสนิรามิสาทิปฺปเภทานํ วา สุขทุกฺขานํ ปฏิสํเวทีฯ **เอวมายุปริยโนฺต**ติ เอวํ วสฺสสตปรมายุปริยโนฺต วา จตุราสีติ กปฺปสหสฺสปรมายุปริยโนฺต วาฯ

โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทินฺติ โส อหํ ตโต ภวโต โยนิโต คติโต วิญฺญาณฏฺฐิติโต สตฺตาวาสโต สตฺตนิกายโต วา จุโต ปุน อมุกสฺมึ นาม ภเว โยนิยา คติยา วิญฺญาณฏฺฐิติยา สตฺตาวาเส สตฺตนิกาเย วา อุทปาทึฯ **ตตฺราปาสิ**นฺติ อถ ตตฺราปิ ภเว โยนิยา คติยา วิญฺญาณฏฺฐิติยา สตฺตาวาเส สตฺตนิกาเย วา ปุน อโหสึฯ **เอวํนาโม**ติอาทิวุตฺตนยเมวฯ

อปิ จ – ยสฺมา **อมุตฺราสิ**นฺติ อิทํ อนุปุเพฺพน อาโรหนฺตสฺส ยาวทิจฺฉกํ อนุสฺสรณํฯ **โส ตโต จุโต**ติ ปฏินิวตฺตนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขณํฯ ตสฺมา **อิธูปปโนฺน**ติ อิมิสฺสา อิธูปปตฺติยา อนนฺตรเมวสฺส อุปปตฺติฏฺฐานํ สนฺธาย อมุตฺร อุทปาทินฺติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตตฺราปาสิ**นฺติ เอวมาทิ ปนสฺส ตตฺรา อิมิสฺสา อุปปตฺติยา อนฺตเร อุปปตฺติฏฺฐาเน นามโคตฺตาทีนํ อนุสฺสรณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **โส ตโต จุโต อิธูปปโนฺน**ติ สฺวาหํ ตโต อนนฺตรูปปตฺติฏฺฐานโต จุโต อิธ อสุกสฺมึ นาม ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วา นิพฺพโตฺตฯ

อิติติ เอวํฯ **สาการํ สอุเทฺทส**นฺติ นามโคตฺตวเสน สอุเทฺทสํ, วณฺณาทิวเสน สาการํฯ นามโคเตฺตน หิ สโตฺต ‘‘ติโสฺส กสฺสโป’’ติ อุทฺทิสิยติ, วณฺณาทีหิ ‘‘โอทาโต สาโม’’ติ นานตฺตโต ปญฺญายติฯ ตสฺมา นามโคตฺตํ อุเทฺทโส, อิตเร อาการาติฯ **ปุเพฺพนิวาส**นฺติ ปุเพฺพ อตีตชาตีสุ นิวุฏฺฐกฺขนฺธา ปุเพฺพนิวาโสฯ นิวุฏฺฐาติ อชฺฌาวุฏฺฐา อนุภูตา อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา, นิวุฏฺฐธมฺมา วาฯ นิวุฏฺฐาติ โคจรนิวาเสน นิวุฏฺฐา, อตฺตโน วิญฺญาเณน วิญฺญาตา ปริจฺฉินฺนา, ปรวิญฺญาเณน วิญฺญาตาปิ วา ฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณาทีสุฯ เต พุทฺธานํเยว ลพฺภนฺติฯ ตํ ปุเพฺพนิวาสํ อาทิสติ กเถติฯ **ปเรสํ อตีต**นฺติ อเญฺญสํ ปรปุคฺคลานํ ปุเพฺพนิวาสํ เอกมฺปิ ชาตินฺติอาทินา นเยน อาทิสติฯ

มหาปทานิยสุตฺตนฺตนฺติ มหาปุริสานํ อปทานนิยุตฺตํ มหาปทานสุตฺตํ (ที. นิ. ๒.๑ อาทโย)ฯ **มหาสุทสฺสนิยสุตฺตนฺต**นฺติ มหาสุทสฺสนสฺส สมฺปตฺติยุตฺตํ มหาสุทสฺสนสุตฺตํ (ที. นิ. ๒.๒๔๑ อาทโย)ฯ **มหาโควินฺทิยสุตฺตนฺต**นฺติ มหาโควินฺทพฺราหฺมณสฺส อปทานนิยุตฺตํ มหาโควินฺทสุตฺตํ (ที. นิ. ๒.๒๙๓ อาทโย)ฯ **มาฆเทวิยสุตฺตนฺต**นฺติ มฆเทวรโญฺญ อปทานนิยุตฺตํ มฆเทวสุตฺตํ (ม. นิ. ๒.๓๐๘ อาทโย)ฯ **สตานุสาริญฺญาณํ โหตี**ติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติสมฺปยุตฺตญาณํ โหติฯ

ยาวตกํ อากงฺขตีติ ยตฺตกํ ญาตุํ อิจฺฉติ, ตตฺตกํ ชานิสฺสามีติ ญาณํ เปเสติฯ อถสฺส ทุพฺพลปตฺตปุเฏ ปกฺขนฺทนาราโจ วิย อปฺปฏิหตํ อนิวาริตํ ญาณํ คจฺฉติฯ เตน ยาวตกํ อากงฺขติ, ตาวตกํ อนุสฺสรติฯ **โพธิช**นฺติ โพธิยา มูเล ชาตํฯ **ญาณํ อุปฺปชฺชตี**ติ จตุมคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติฯ **อยมนฺติมา ชาตี**ติ เตน ญาเณน ชาติมูลสฺส ปหีนตฺตา ปุน ‘‘อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๑) อปรมฺปิ ญาณํ อุปฺปชฺชติฯ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณ**นฺติ เอตฺถ อุปริ ‘‘สตฺตาน’’นฺติ ปทํ อิเธว อาหริตฺวา สตฺตานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณนฺติ โยเชตพฺพํฯ ปรานิ จ อปรานิ จ ‘‘ปราปรานี’’ติ วตฺตเพฺพ สนฺธิวเสน **โร**-การํ กตฺวา ‘‘ปโรปรานี’’ติ วุจฺจติฯ ปโรปรานํ ภาโว ปโรปริยํ, ปโรปริยเมว ปโรปริยตฺตํ, เวเนยฺยสตฺตานํ สทฺธาทีนํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปโรปริยตฺตํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ, อินฺทฺริยปโรปริยตฺตสฺส ญาณํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณํ, อินฺทฺริยานํ อุตฺตมานุตฺตมภาวญาณนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อินฺทฺริยวโรวริยตฺตญาณ’’นฺติปิ ปาโฐ, วรานิ จ อวรานิ จ วโรวริยานิ, วโรวริยานํ ภาโว วโรวริยตฺตนฺติ โยเชตพฺพํฯ **อวริยานี**ติ จ อุตฺตมานีติ อโตฺถฯ อถ วา – ปรานิ จ โอปรานิ จ ปโรปรานิ, เตสํ ภาโว ปโรปริยตฺตนฺติ โยเชตพฺพํฯ **โอปรานี**ติ จ โอรานีติ วุตฺตํ โหติ, ลามกานีติ อโตฺถ ‘‘ปโรปรายสฺส สเมจฺจ ธมฺมา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๕; สุ. นิ. ๔๗๙) วิยฯ ‘‘อินฺทฺริยปโรปริยเตฺตญาณ’’นฺติ ภุมฺมวจเนนปิ ปาโฐ (ปฏิ. ม. อฎฺฐ. ๑.๑.๖๘)ฯ

ตถาคตสฺสาติ ยถา วิปสฺสิอาทโย ปุพฺพกา อิสโย อาคตา, ตถา อาคตสฺสฯ ยถา จ เต คตา, ตถา คตสฺสฯ **ตถาคตพล**นฺติ อเญฺญหิ อสาธารณํ ตถาคตเสฺสว พลํฯ ยถา วา ปุพฺพพุทฺธานํ พลํ ปุญฺญุสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตํ, ตถา อาคตพลนฺติปิ อโตฺถฯ ตตฺถ ทุวิธํ ตถาคตสฺส พลํ กายพลญฺจ ญาณพลญฺจฯ เตสุ กายพลํ หตฺถิกุลานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

> ‘‘กาฬาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
> คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสา’’ติฯ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๔๘; สํ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๒.๒๒; อ. นิ. อฎฺฐ. ๓.๑๐.๒๑; วิภ. อฎฺฐ. ๗๖๐; อุทา. อฎฺฐ. ๗๕; ปฏิ. ม. อฎฺฐ. ๒.๒.๔๔);

ยเทตํ ปกติหตฺถิคฺคณนาย หตฺถีนํ โกฏิสหสฺสสฺส, ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติ, อิทํ ตาว ตถาคตสฺส กายพลํฯ ญาณพลํ ปน มหาสีหนาเท (ม. นิ. ๑.๑๔๖ อาทโย) อาคตํ ทสพลญาณํ จตุเวสารชฺชญาณํ อฎฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ สํยุตฺตเก (สํ. นิ. ๒.๓๓-๓๔) อาคตานิ เตสตฺตติ ญาณานิ สตฺตสตฺตติ ญาณานีติ เอวํ อญฺญานิปิ อเนกานิ ญาณสหสฺสานิ, เอตํ ญาณพลํ นามฯ อิธาปิ ญาณพลเมว อธิเปฺปตํ, ญาณญฺหิ อกมฺปิยเฎฺฐน อุปถมฺภกเฎฺฐน จ พลนฺติ (ปฏิ. ม. อฎฺฐ. ๒.๒.๔๔) วุตฺตํฯ

สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณนฺติ เอตฺถ รูปาทีสุ ขเนฺธสุ ฉนฺทราเคน สตฺตา วิสตฺตาติ สตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘รูเป โข, ราธ, โย ฉโนฺท โย ราโค ยา นนฺที ยา ตณฺหา, ตตฺร สโตฺต ตตฺร วิส โตฺต, ตสฺมา ‘สโตฺต’ติ วุจฺจติ ฯ เวทนาย… สญฺญาย… สงฺขาเรสุ… วิญฺญาเณ โย ฉ โนฺท โย ราโค ยา นนฺที ยา ตณฺหา, ตตฺร สโตฺต ตตฺร วิสโตฺต, ตสฺมา ‘สโตฺต’ติ วุจฺจ ตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๖๑; มหานิ. ๗)ฯ

อกฺขรจินฺตกา ปน อตฺถํ อวิจาเรตฺวา ‘‘นามมตฺตเมต’’นฺติ อิจฺฉนฺติฯ เยปิ อตฺถํ วิจาเรนฺติ, เต สตฺวโยเคน สตฺตาติ อิจฺฉนฺติฯ เตสํ สตฺตานํ อาสยนฺติ นิสฺสยนฺติ เอตฺถาติ อาสโย , มิจฺฉาทิฎฺฐิยา สมฺมาทิฎฺฐิยา วา กามาทีหิ เนกฺขมฺมาทีหิ วา ปริภาวิตสฺส จิตฺตสนฺตานเสฺสตํ อธิวจนํฯ สตฺตสนฺตาเน อนุเสนฺติ อนุปวตฺตนฺตีติ อนุสยา, ถามคตานํ กามราคาทีนํ เอตํ อธิว จนํฯ อาสโย จ อนุสโย จ อาสยานุสโยฯ ชาติคฺคหเณน จ ทฺวนฺทสมาสวเสน จ เอกวจนํ เวทิ ตพฺพํฯ ยสฺมา จริตาธิมุตฺติโย อาสยานุสยสงฺคหิตา, ตสฺมา อุเทฺทเส จริตาธิมุตฺตีสุ ญาณานิ อาสยานุสยญาเณเนว สงฺคเหตฺวา ‘‘อาสยานุสเย ญาณ’’นฺติ วุตฺตํฯ

ยมกปาฎิหีเร ญาณนฺติ เอตฺถ อคฺคิกฺขนฺธอุทกธาราทีนํ อปุพฺพํ อจริมํ สกิํเยว ปวตฺติ โต ยมกํ, อสฺสทฺธิยาทีนํ ปฎิปกฺขธมฺมานํ หรณโต ปาฎิหีรํ, ยมกญฺจ ตํ ปาฎิหีรญฺจาติ ยมก ปาฎิหีรํฯ

มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณนฺติ เอตฺถ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยกมฺปนํ กโรตีติ กรุณา, กินาติ วา ปรทุกฺขํ หิํสติ วินาเสตีติ กรุณา, กิรียติ วา ทุกฺขิเตสุ ผรณวเสน ปสารียตีติ กรุณา, ผรณกมฺมวเสน กมฺมคุณวเสน จ มหตี กรุณา มหากรุณา, สมาปชฺชนฺติ เอตํ มหากา รุณิกาติ สมาปตฺติ, มหากรุณา จ สา สมาปตฺติ จาติ มหากรุณาสมาปตฺติ, ตสฺสํ มหากรุณา สมาปตฺติยํฯ ตํ สมฺปยุตฺตํ วา ญาณํฯ

สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อนาวรณญาณนฺติ เอตฺถ ปญฺจเนยฺยปถปฺปเภทํ สพฺพํ อญฺญาสี ติ สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุสฺส ภาโว สพฺพญฺญุตา, สพฺพญฺญุตา เอว ญาณํ สพฺพญฺญุตาญาณนฺ ติ วตฺตเพฺพ สพฺพญฺญุตญฺญาณนฺติ วุตฺตํฯ สงฺขตาสงฺขตาทิเภทา สพฺพธมฺมา หิ สงฺขาโร วิกา โร ลกฺขณํ นิพฺพานํ ปญฺญตฺตีติ ปเญฺจว เนยฺยปถา โหนฺติฯ อาวชฺชนปฎิพทฺธตฺตา เอว หิ นตฺถิ ตสฺส อาวรณนฺติ ตเทว **อนาวรณญาณ**นฺติ วุจฺจติ (ปฎิ. ม. อฎฺฐ. ๑.๑.๖๘)ฯ

สพฺพตฺถ อสงฺคมปฺปฎิหตมนาวรณญาณนฺติ เอตฺถ อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ อ สงฺคํ สงฺควิรหิตํ อปฺปฎิหตํ ปฎิปกฺขวิรหิตํ หุตฺวา ปวตฺตํ อาวรณวิรหิตํ ญาณํฯ

อนาคตมฺปิ อาทิสตีติ –

> ‘‘อิมสฺมิํ ภทฺทเก กเปฺป, ตโย อาสิํสุ นายกา;
> อหเมตรหิ สมฺพุโทฺธ, เมเตฺตโยฺย จาปิ เหสฺสตี’’ติฯ จ –

> ‘‘อสีติวสฺสสหสฺสายุเกสุ , ภิกฺขเว, มนุเสฺสสุ เมเตฺตโยฺย นาม ภควา โลเก อุปฺ ปชฺชิสฺสติ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน’’ติ จ (ที. นิ. ๓.๑๐๗) –

“อถ โข, ภิกฺขเว, สโงฺข นาม ราชา โย โส ยูโป รญฺญา มหาปนาเทน การาปิโต, ตํ ยูปํ อุสฺสาเปตฺวา อชฺฌาวสิตฺวา ตํ ทตฺวา วิสฺสชฺชิตฺวา สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกวณิพฺพกยาจกานํ ทานํ ทตฺวา เมเตฺตยฺยสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสตี”ติ จ (ที. นิ. ๓.๑๐๘) –

“อนาคเต อฏฺฐิสฺสโร นาม ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ภวิสฺสตี”ติ (มิ. ป. ๔.๑.๓) จ, “สุมนิสฺสโร นาม ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ภวิสฺสตี”ติ จ –

อาทินา นเยน เทวทตฺตาทีนํ อนาคตํ อาจิกฺขติฯ **ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ อาทิสตี**ติ อิทํ ปากฏเมวฯ

๘๒. **วิภูตรูปสญฺญิสฺสา**ติ สมติกฺกนฺตรูปสญฺญิสฺสฯ **สพฺพกายปฺปหายิโน**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนวเสน สพฺพรูปกายปหายิโน, ปหีนรูปภวปฏิสนฺธิกสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **นตฺถิ กิญฺจีติ ปสฺสโต**ติ วิญฺญาณาภาวทสฺสเนน “นตฺถิ กิญฺจี”ติ ปสฺสโต, อากิญฺจญฺญายตนลาภิโนติ วุตฺตํ โหติฯ **ญาณํ สกฺกานุปุจฺฉามี**ติ สกฺกาติ ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาหฯ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ญาณํ ปุจฺฉามิ, กีทิสํ อิจฺฉิตพฺพนฺติฯ **กถํ เนยฺยา**ติ กถญฺจ โส เนตโพฺพ, กถมสฺส อุตฺตริญาณํ อุปฺปาเทตพฺพนฺติฯ

กตมา รูปสญฺญาติ เอตฺถ **รูปสญฺญา**ติ สญฺญาสีเสน วุตฺตรูปาวจรฌานเญฺจว ตทารมฺมณญฺจฯ รูปาวจรฌานมฺปิ หิ รูปนฺติ วุจฺจติ “รูปี รูปานิ ปสฺสตี”ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙)ฯ ตสฺส อารมฺมณมฺปิ “พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี”ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๒๓)ฯ ตสฺมา อิธ รูเป สญฺญา รูปสญฺญาติ เอวํ สญฺญาสีเสน รูปาวจรฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ รูปํ สญฺญา อสฺสาติ รูปสญฺญา, รูปมสฺส นามนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ปถวีกสิณาทิเภทสฺส ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิธ ปน กุสลวิปากกิริยวเสน ปญฺจทสฌานสงฺขาตา รูปสญฺญา เอว อธิเปฺปตา ฯ **รูปาวจรสมาปตฺติํ สมาปนฺนสฺส วา**ติ รูปาวจรกุสลชฺฌานสมาปตฺติํ สมาปนฺนสฺสฯ **อุปฺปนฺนสฺส วา**ติ วิปากชฺฌานวเสน ตสฺมิํ ภเว อุปฺปนฺนสฺสฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺส วา**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว กิริยาฌานํ สมาปชฺชิตฺวา สุขํ อุปฺปาเทตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ **อรูปสมาปตฺติโย**ติ อากาสานญฺจายตนาทีนิฯ **ปฏิลทฺธสฺสา**ติ อุปฺปาเทตฺวา ฐิตสฺสฯ **รูปสญฺญา วิภูตา โหนฺตี**ติ รูปสญฺญา อปคตา โหนฺติฯ **วิคตา**ติ วินาสิตาฯ “อภาวิตา”ติปิ ปาโฐ, สุนฺทโรฯ

ตทงฺคสมติกฺกมาติ ตทงฺคปฺปหานวเสน อติกฺกเมนฯ **วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน ปหีโน**ติ อรูปชฺฌานปฏิลาเภน วิกฺขมฺภเนน ปหีโนฯ **ตสฺส รูปกาโย**ติ ตสฺส อรูปสมาปตฺติปฏิลาภิโน อรูปปุคฺคลสฺส รูปาวจรกาโยฯ

อากิญฺจญฺญายตนนฺติ เอตฺถ นาสฺส กิญฺจนนฺติ อกิญฺจนํ, อนฺตมโส สงฺคมตฺตมฺปิ อสฺส อวสิฏฺฐํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ อกิญฺจนสฺส ภาโว อากิญฺจญฺญํ, อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณาปคมเสฺสตํ อธิวจนํ, ตํ อากิญฺจญฺญํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อิมิสฺสา สญฺญาย อายตนนฺติ อากิญฺจญฺญายตนํ, อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณาปคมารมฺมณสฺส ฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติํ สโต สมาปชฺชิตฺวา**ติ ตํ วิญฺญาณญฺจายตนํ สโตการี หุตฺวา สมาปชฺชิตฺวาฯ **ตโต วุฏฺฐหิตฺวา**ติ สโตการี หุตฺวา ตาย สมาปตฺติยา วุฏฺฐายฯ **ตเญฺญว วิญฺญาณ**นฺติ ตํ อากาเส ปวตฺติตํ มหคฺคตวิญฺญาณํฯ **อภาเวตี**ติ วินาเสติฯ **วิภาเวตี**ติ วิวิธา นาเสติฯ **อนฺตรธาเปตี**ติ อทสฺสนํ คเมติฯ

กถํ โส เนตโพฺพติ โส ปุคฺคโล เกนปฺปกาเรน ชานิตโพฺพฯ **วิเนตโพฺพ**ติ นานาวิเธน ชานิตโพฺพฯ **อนุเนตโพฺพ**ติ ปุนปฺปุนํ จิเตฺตน กถํ คมยิตโพฺพฯ

๔๓. อถสฺส ภควา ตาทิเส ปุคฺคเล อตฺตโน อปฺปฏิหตญาณตํ ปกาเสตฺวา ตํ ญาณํ พฺยากาตุํ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิญฺญาณฏฺฐิติโย สพฺพา, อภิชานํ ตถาคโต**ติ อภิสงฺขารวเสน จตโสฺส ปฏิสนฺธิวเสน สตฺตาติ เอวํ สพฺพา วิญฺญาณฏฺฐิติโย อภิชานโนฺต ตถาคโตฯ **ติฏฺฐนฺตเมนํ ชานาตี**ติ กมฺมาภิสงฺขารวเสน ติฏฺฐเมตํ ปุคฺคลํ ชานาติ – ‘‘อายติํ อยํ เอวํคติโก ภวิสฺสตี’’ติฯ **ธิมุตฺต**นฺติ อากิญฺจญฺญายตนาทีสุ อธิมุตฺตํฯ **ตปฺปรายณ**นฺติ ตมฺมยํฯ

วิญฺญาณฏฺฐิติโยติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ฐานานิ สวิญฺญาณกา ขนฺธา เอวฯ ตตฺถ **เสยฺยถาปี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโต ยถา มนุสฺสาติ อโตฺถฯ อปริมาเณสุปิ หิ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณานํ มนุสฺสานํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เทฺวปิ เอกสทิสา นตฺถิฯ เยปิ หิ กตฺถจิ ยมกภาตโร วเณฺณน วา สณฺฐาเนน วา สทิสา โหนฺติฯ เตปิ อาโลกิตวิโลกิตาทีหิ วิสทิสาว โหนฺติฯ ตสฺมา **‘‘นานตฺตกายา’’**ติ วุตฺตาฯ ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน เนสํ ติเหตุกาปิ ทุเหตุกาปิ อเหตุกาปิ โหติฯ ตสฺมา **‘‘นานตฺตสญฺญิโน’’**ติ วุตฺตาฯ **เอกเจฺจ จ เทวา**ติ ฉ กามาวจรเทวาฯ เตสุ หิ เกสญฺจิ กาโย นีโล โหติ, เกสญฺจิ ปีตกาทิวโณฺณฯ สญฺญา ปน เนสํ ติเหตุกาปิ ทุเหตุกาปิ โหติ, อเหตุกา น โหติฯ **เอกเจฺจ จ วินิปาติกา**ติ จตุอปายวินิมุตฺตา ปุนพฺพสุมาตา ยกฺขินี ปิยงฺกรมาตา ผุสฺสมิตฺตา ธมฺมคุตฺตาติ เอวมาทโย อเญฺญ จ เวมานิกา เปตาฯ เอเตสญฺหิ โอทาตกาฬมงฺคุรจฺฉวิสามวณฺณาทิวเสน เจว กิสถูลรสฺสทีฆวเสน จ กาโย นานา โหติ, มนุสฺสานํ วิย ติเหตุกทุเหตุกาเหตุกวเสน สญฺญาปิฯ เต ปน เทวา วิย น มเหสกฺขา, กปณมนุสฺสา วิย อเปฺปสกฺขา ทุลฺลภฆาสจฺฉาทนา ทุกฺขปีฬิตา วิหรนฺติฯ เอกเจฺจ กาฬปเกฺข ทุกฺขิตา ชุณฺหปเกฺข สุขิตา โหนฺติ, ตสฺมา สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา **วินิปาติกา**ติ วุตฺตาฯ เย ปเนตฺถ ติเหตุกา, เตสํ ธมฺมาภิสมโยปิ โหติ ปิยงฺกรมาตาทีนํ วิยฯ

พฺรหฺมกายิกาติ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมาโนฯ **ปฐมาภินิพฺพตฺตา**ติ เต สเพฺพปิ ปฐมชฺฌาเนน นิพฺพตฺตาฯ พฺรหฺมปาริสชฺชา ปน ปริเตฺตน, พฺรหฺมปุโรหิตา มชฺฌิเมน, กาโยว เนสํ วิปฺผาริกตโร โหติฯ มหาพฺรหฺมาโน ปณีเตน, กาโย ปน เนสํ อติวิปฺผาริกตโร โหติฯ อิติ เต กายสฺส นานตฺตา, ปฐมชฺฌานวเสน สญฺญาย เอกตฺตา **นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน**ติ วุตฺตาฯ ยถา จ เต, เอวํ จตูสุ อปาเยสุ สตฺตาฯ นิรเยสุ หิ เกสญฺจิ คาวุตํ, เกสญฺจิ อฑฺฒโยชนํ, เกสญฺจิ ติคาวุตํ อตฺตภาโว โหติ, เทวทตฺตสฺส ปน โยชนสติโก ชาโตฯ ติรจฺฉาเนสุปิ เกจิ ขุทฺทกา โหนฺติ, เกจิ มหนฺตาฯ เปตฺติวิสเยสุปิ เกจิ สฏฺฐิหตฺถา, เกจิ อสีติหตฺถา โหนฺติ, เกจิ สุวณฺณา, เกจิ ทุพฺพณฺณาฯ ตถา กาลกญฺจิกา อสุราฯ อปิ เจตฺถ ทีฆปิฏฺฐิกเปตา นาม สฏฺฐิโยชนิกาปิ โหนฺติฯ สญฺญา ปน สเพฺพสมฺปิ อกุสลวิปากาเหตุกาว โหติฯ อิติ อาปายิกาปิ **นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ

อาภสฺสราติ ทณฺฑอุกฺกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสรตีติ อาภสฺสราฯ เตสุ ปญฺจกนเย ทุติยตติยชฺฌานทฺวยํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา **ปริตฺตาภา** นาม โหนฺติฯ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา **อปฺปมาณาภา** นาม โหนฺติฯ ปณีตํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา อาภสฺสรา นาม โหนฺติฯ อิธ ปน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน สเพฺพ คหิตาฯ สเพฺพสญฺหิ เตสํ กาโย เอกวิปฺผาโรว โหติ, สญฺญา ปน อวิตกฺกวิจารมตฺตา จ อวิตกฺกอวิจารา จาติ นานาฯ

สุภกิณฺหาติ สุเภน โวกิณฺณา, สุเภน สรีรปฺปภาวณฺเณน เอกคฺฆนาติ อโตฺถฯ เอเตสญฺหิ น อาภสฺสรานํ วิย ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปภา คจฺฉตีติฯ จตุกฺกนเย ตติยสฺส ปญฺจกนเย จตุกฺกสฺส ปริตฺตมชฺฌิมปณีตสฺส ฌานสฺส วเสน ปริตฺตสุภอปฺปมาณสุภสุภกิณฺหา นาม หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อิติ สเพฺพปิ เต **เอกตฺตกายา** เจว จตุตฺถชฺฌานสญฺญาย **เอกตฺตสญฺญิโน** จาติ เวทิตพฺพาฯ **เวหปฺผลา**ปิ จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิติเมว ภชนฺติฯ **อสญฺญสตฺตา** วิญฺญาณาภาวา เอตฺถ สงฺคหํ น คจฺฉนฺติ, สตฺตาวาเสสุ คจฺฉนฺติฯ

สุทฺธาวาสา วิวฏฺฏปเกฺข ฐิตา, น สพฺพกาลิกา, กปฺปสตสหสฺสมฺปิ อสเงฺขยฺยมฺปิ พุทฺธสุเญฺญ โลเก น อุปฺปชฺชนฺติฯ โสฬสกปฺปสหสฺสพฺภนฺตเร พุเทฺธสุ อุปฺปเนฺนสฺเยว อุปฺปชฺชนฺติฯ ธมฺมจกฺกปวตฺติสฺส (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ภควโต ขนฺธาวารสทิสา โหนฺติฯ ตสฺมา เนว วิญฺญาณฏฺฐิตึ, น จ สตฺตาวาสํ ภชนฺติฯ มหาสีวเตฺถโร ปน ‘‘น โข ปน โส, สาริปุตฺต, อาวาโส สุลภรูโป, โย มยา อนาวุฏฺฐปุโพฺพ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหีติ อิมินา สุเตฺตน (ม. นิ. ๑.๑๖๐) สุทฺธาวาสาปิ จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิตึ จตุตฺถสตฺตาวาสญฺจ ภชนฺตี’’ติ วทติ, ตํ อปฺปฏิพาหิตตฺตา สุตฺตสฺส อนุญฺญาตํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๗.๔๔-๔๕; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑)ฯ

สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมาติ เอตฺถ **สพฺพโส**ติ สพฺพากาเรน, สพฺพาสํ วา อนวเสสานนฺติ อโตฺถฯ **รูปสญฺญาน**นฺติ สญฺญาสีเสน วุตฺตรูปาวจรชฺฌานานเญฺจว ตทารมฺมณานญฺจฯ รูปาวจรชฺฌานมฺปิ หิ รูปนฺติ วุจฺจติ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙), ตสฺส อารมฺมณมฺปิ ‘‘พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๒๓)ฯ ตสฺมา อิธ ‘‘รูเป สญฺญา รูปสญฺญา’’ติ เอวํ สญฺญาสีเสน วุตฺตรูปาวจรชฺฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ รูปํ สญฺญา อสฺสาติ รูปสญฺญา, รูปมสฺส นามนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ปถวีกสิณาทิเภทสฺส ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สมติกฺกมาติ วิราคา นิโรธา จฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เอตาสํ กุสลวิปากกิริยวเสน ปญฺจทสนฺนํ ฌานสงฺขาตานํ รูปสญฺญานํ เอเตสญฺจ ปถวีกสิณาทิวเสน อฏฺฐนฺนํ อารมฺมณสงฺขาตานํ รูปสญฺญานํ สพฺพากาเรน อนวเสสานํ วา วิราคา จ นิโรธา จ วิราคเหตุ เจว นิโรธเหตุ จ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ น หิ สกฺกา สพฺพโส อนติกฺกนฺตรูปสเญฺญน เอตํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุนฺติฯ ตตฺถ ยสฺมา อารมฺมเณ อวิรตฺตสฺส สญฺญาสมติกฺกโม น โหติ, สมติกฺกนฺตาสุ จ สญฺญาสุ อารมฺมณํ สมติกฺกนฺตเมว โหติฯ ตสฺมา อารมฺมณสมติกฺกมํ อวตฺวา –

> ‘‘ตตฺถ กตมา รูปสญฺญา? รูปาวจรสมาปตฺตึ สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺส วา สญฺญา สญฺชานนา สญฺชานิตตฺตํ, อิมา วุจฺจนฺติ รูปสญฺญาโยฯ อิมา รูปสญฺญาโย อติกฺกโนฺต โหติ วีติกฺกโนฺต สมติกฺกโนฺต, เตน วุจฺจติ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา’’ติ –

เอวํ **วิภเงฺค** (วิภ. ๖๐๒) สญฺญานํเยว สมติกฺกโม วุโตฺตฯ ยสฺมา ปน อารมฺมณสมติกฺกเมน ปตฺตพฺพา เอตา สมาปตฺติโย, น เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ ปฐมชฺฌานาทีนิ วิย, ตสฺมา อยํ อารมฺมณสมติกฺกมวเสนาปิ อตฺถวณฺณนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ

ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมาติ จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ รูปาทีนํ อารมฺมณานญฺจ ปฏิฆาเตน อุปฺปนฺนา สญฺญา ปฏิฆสญฺญา, รูปสญฺญาทีนํ เอตํ อธิวจนํฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมา ปฏิฆสญฺญา? รูปสญฺญา สทฺทสญฺญา คนฺธสญฺญา รสสญฺญา โผฏฺฐพฺพสญฺญา, อิมา วุจฺจนฺติ

ปฏิฆสญฺญาโย’’ติ (วิภ. ๖๐๓)ฯ ตาสํ กุสลวิปากานํ ปญฺจนฺนํ อกุสลวิปากานํ ปญฺจนฺนนฺติ สพฺพโส ทสนฺนํ ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา ปหานา อสมุปฺปาทา, อปฺปวตฺตึ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

กามเญฺจตา ปฐมชฺฌานาทีนิ สมาปนฺนสฺสาปิ น สนฺติ, น หิ ตสฺมึ สมเย ปญฺจทฺวารวเสน จิตฺตํ ปวตฺตติ, เอวํ สเนฺตปิ อญฺญตฺถ ปหีนานํ สุขทุกฺขานํ จตุตฺถชฺฌาเน วิย สกฺกายทิฏฺฐาทีนํ ตติยมเคฺค วิย จ อิมสฺมิํเยว ฌาเน อุสฺสาหชนนตฺถํ อิมสฺส ฌานสฺส ปสํสาวเสน เอตาสํ เอตฺถ วจนํ เวทิตพฺพํฯ อถ วา – กิญฺจาปิ ตา รูปาวจรํ สมาปนฺนสฺส น สนฺติ, อถ โข น ปหีนตฺตา น สนฺติ, น หิ รูปวิราคาย รูปาวจรภาวนา สํวตฺตติ, รูปายตฺตา จ เอตาสํ ปวตฺติ, อยํ ปน ภาวนา รูปวิราคาย สํวตฺตติ ฯ ตสฺมา ตา เอตฺถ ‘‘ปหีนา’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ น เกวลญฺจ วตฺตุํ, เอกํเสเนว เอวํ ธาเรตุมฺปิ วฏฺฏติฯ ตาสญฺหิ อิโต ปุเพฺพ อปฺปหีนตฺตาเยว ‘‘ปฐมชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส สโทฺท กณฺฏโก’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๗๒) วุโตฺต ภควตาฯ อิธ จ ปหีนตฺตาเยว อรูปสมาปตฺตีนํ อาเนญฺชตา สนฺตวิโมกฺขตา จ วุตฺตา – ‘‘อาฬาโร จ กาลาโม อรูปํ สมาปโนฺน ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ นิสฺสาย นิสฺสาย อติกฺกนฺตานิ เนว อทฺทส, น ปน สทฺทํ อโสฺสสี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๙๒)ฯ

นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการาติ นานเตฺต โคจเร ปวตฺตานํ สญฺญานํ, นานตฺตานํ วา สญฺญานํฯ ยสฺมา หิ เอตา –

> ‘‘ตตฺถ กตมา นานตฺตสญฺญา? อสมาปนฺนสฺส มโนธาตุสมงฺคิสฺส วา มโนวิญฺญาณธาตุสมงฺคิสฺส วา สญฺญา สญฺชานนา สญฺชานิตตฺตํ, อิมา วุจฺจนฺติ นานตฺตสญฺญาโย’’ติ (วิภ. ๖๐๔) –

เอวํ **วิภเงฺค** วิภชิตฺวา วุตฺตาว อิธ อธิเปฺปตา อสมาปนฺนสฺส มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตุสงฺคหิตา สญฺญา รูปสทฺทาทิเภเท นานเตฺต นานาสภาเว โคจเร ปวตฺตนฺติฯ ยสฺมา เจตา อฏฺฐ กามาวจรกุสลสญฺญา ทฺวาทส อกุสลสญฺญา เอกาทส กามาวจรกุสลวิปากสญฺญา เทฺว อกุสลวิปากสญฺญา เอกาทส กามาวจรกิริยสญฺญาติ เอวํ จตุจตฺตาลีสมฺปิ สญฺญา นานตฺตา นานาสภาวา อญฺญมญฺญํ อสทิสา, ตสฺมา ‘‘นานตฺตสญฺญา’’ติ วุตฺตาฯ ตาสํ สพฺพโส นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา อนาวชฺชนา อสมนฺนาหารา อปจฺจเวกฺขณาฯ ยสฺมา ตา นาวชฺชติ น มนสิกโรติ น ปจฺจเวกฺขติ, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ

ยสฺมา เจตฺถ ปุริมา รูปสญฺญา ปฏิฆสญฺญา จ อิมินา ฌาเนน นิพฺพเตฺต ภเวปิ น วิชฺชนฺติ, ปเคว ตสฺมิํ ภเว อิมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรณกาเล, ตสฺมา ตาสํ ‘‘สมติกฺกมา อตฺถงฺคมา’’ติ เทฺวธาปิ อภาโวเยว วุโตฺตฯ นานตฺตสญฺญาสุ ปน ยสฺมา อฏฺฐ กามาวจรกุสลสญฺญา นว กิริยสญฺญา ทส อกุสลสญฺญาติ, อิมา สตฺตวีสติ สญฺญา อิมินา ฌาเนน นิพฺพเตฺต ภเว วิชฺชนฺติ, ตสฺมา ตาสํ ‘‘อมนสิการา’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺราปิ หิ อิมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรโนฺต ตาสํ อมนสิการาเยว อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ตา ปน มนสิกโรโนฺต อสมาปโนฺน โหตีติฯ สเงฺขปโต เจตฺถ ‘‘รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา’’ติ อิมินา สพฺพรูปาวจรธมฺมานํ ปหานํ วุตฺตํฯ ‘‘ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา’’ติ อิมินา สเพฺพสํ กามาวจรจิตฺตเจตสิกานญฺจ ปหานํ อมนสิกาโร จ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๒๑๓)ฯ

อิติ ภควา ปนฺนรสนฺนํ รูปสญฺญานํ สมติกฺกเมน ทสนฺนํ ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคเมน จตุจตฺตาลีสาย นานตฺตสญฺญานํ อมนสิกาเรนาติ ตีหิ ปเทหิ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา

วณฺณํ กเถสิฯ กึ การณาติ เจ? โสตูนํ อุสฺสาหชนนตฺถญฺจว ปโลภนตฺถญฺจฯ สเจ หิ เกจิ อปณฺฑิตา วเทยฺยุํ – ''สตฺถา อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตถาติ วทติ, โก นุ โข เอตาย นิพฺพตฺติตาย อโตฺถ, โก อานิสํโส''ติฯ ''เต เอวํ วตฺตุํ มา ลภนฺตู''ติ อิเมหิ อากาเรหิ สมาปตฺติยา วณฺณํ กเถสิฯ ตญฺหิ เนสํ สุตฺวา เอวํ ภวิสฺสติ – ''เอวํ สนฺตา กิร อยํ สมาปตฺติ เอวํ ปณีตา, นิพฺพเตฺตสฺสาม น''นฺติ, อถสฺสา นิพฺพตฺตนตฺถาย อุสฺสาหํ กริสฺสนฺตีติฯ

ปโลภนตฺถญฺจาปิ เตสํ เอติสฺสา วณฺณํ กเถสิ วิสกณฺฏกวาณิโชวิย, วิสกณฺฏกวาณิโช นาม คุฬวาณิโช วุจฺจติฯ โส กิร คุฬผาณิตขณฺฑสกฺกราทีนิ สกเฏน อาทาย ปจฺจนฺตคามํ คนฺตฺวา ''วิสกณฺฏกํ คณฺหถ, วิสกณฺฏกํ คณฺหถา''ติ อุโคฺฆเสสิฯ ตํ สุตฺวา คามิกา ''วิสํ นาม กกฺขฬํ, โย นํ ขาทติ, โส มรติ, กณฺฏโกปิ วิชฺฌิตฺวา มาเรติ, อุโภเปเต กกฺขฬา, โก เอตฺถ อานิสํโส''ติ เคหทฺวารานิ ถเกสุํ, ทารเก จ ปลาเปสุํฯ ตํ ทิสฺวา วาณิโช ''อโวหารกุสลา อิเม คามิกา, หนฺท เน อุปาเยน คณฺหาเปมี''ติ ''อติมธุรํ คณฺหถ, อติสาทุํ คณฺหถ, คุฬํ ผาณิตํ สกฺกรํ สมคฺฆํ ลพฺภติ, กูฏมาสกกูฏกหาปณาทีหิปิ ลพฺภตี''ติ อุโคฺฆเสสิฯ ตํ สุตฺวา คามิกา หฏฺฐปหฏฺฐา นิกฺขนฺตา พหุมฺปิ มูลํ ทตฺวา คเหสุํฯ

ตตฺถ วาณิชสฺส ''วิสกณฺฏกํ คณฺหถา''ติ อุโคฺฆสนํ วิย ภควโต ''อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตถา''ติ วจนํฯ ''อุโภเปเต กกฺขฬา, โก เอตฺถ อานิสํโส''ติ คามิกานํ จินฺตนํ วิย ''ภควา 'อากาสานญฺจายตนํ นิพฺพเตฺตถา'ติ อาห, โก นุ โข เอตฺถ อานิสํโส, นาสฺส คุณํ ชานามา''ติ โสตูนํ จินฺตนํฯ อถสฺส วาณิชสฺส ''อติมธุรํ คณฺหถา''ติอาทิวจนํ วิย ภควโต รูปสญฺญาสมติกฺกมนาทิกํ อานิสํสปฺปกาสนํฯ อิทญฺหิ สุตฺวา เต พหุมฺปิ มูลํ ทตฺวา คามิกา วิย คุฬํ ''อิมินา อานิสํเสน ปโลภิตจิตฺตา มหนฺตมฺปิ อุสฺสาหํ กตฺวา อิมํ สมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตสฺสนฺตี''ติ อุสฺสาหชนนตฺถํ ปโลภนตฺถญฺจ กเถสิฯ

อากาสานญฺจายตนูปคาติ เอตฺถ นาสฺส อโนฺตติ อนนฺตํ, อากาสํ อนนฺตํ อากาสานนฺตํ, อากาสานนฺตํ เอว อากาสานญฺจํ, ตํ อากาสานญฺจํ อธิฏฺฐานเฎฺฐน อายตนมสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ อากาสานญฺจายตนํฯ กสิณุคฺฆาฏิมากาสเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ปฏิสนฺธิวเสน อากาสานญฺจายตนภวํ อุปคตา อากาสานญฺจายตนูปคาฯ อิโต ปเรสุ วิเสสมตฺตเมว วณฺณยิสฺสาม (ธ. ส. อฎฺฐ. ๒๖๕, ๑๔๓๖-๗)ฯ

อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมาติ เอตฺถ ตาว ปุเพฺพ วุตฺตนเยน อากาสานญฺจํ อายตนมสฺส อธิฏฺฐานเฎฺฐนาติ ฌานมฺปิ อากาสานญฺจายตนํ, วุตฺตนเยเนว อารมฺมณมฺปิฯ เอวเมตํ ฌานญฺจ อารมฺมณญฺจาติ อุภยมฺปิ อปฺปวตฺติกรเณน จ อมนสิกรเณน จ สมติกฺกมิตฺวาว ยสฺมา อิทํ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริตพฺพํ, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ เอกชฺฌํ กตฺวา ''อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมา''ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วิญฺญาณญฺจายตนูปคาติ เอตฺถ ปน ''อนนฺต''นฺติ มนสิกาตพฺพวเสน นาสฺส อโนฺตติ อนนฺตํ, อนนฺตเมว อานญฺจํ, วิญฺญาณํ อานญฺจํ ''วิญฺญาณานญฺจ''นฺติ อวตฺวา ''วิญฺญาณญฺจ''นฺติ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ รุฬฺหีสโทฺทฯ ตเทว วิญฺญาณญฺจํ อธิฏฺฐานเฎฺฐน อายตนนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํฯ ตตฺถ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนภวํ อุปคตา วิญฺญาณญฺจายตนูปคาฯ

วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมาติ เอตฺถปิ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว วิญฺญาณญฺจํ อายตนมสฺส อธิฏฺฐานเฏฺฐนาติ ฌานมฺปิ วิญฺญาณญฺจายตนํ, วุตฺตนเยเนว จ อารมฺมณมฺปิฯ เอวเมตํ ฌานญฺจ อารมฺมณญฺจาติ อุภยมฺปิ อปฺปวตฺติกรเณน จ อมนสิกรเณน จ สมติกฺกมิตฺวาว ยสฺมา อิทํ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริตพฺพํ, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ เอกชฺฌํ กตฺวา ‘‘วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมา’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อากิญฺจญฺญายตนูปคาติ เอตฺถ ปน นาสฺส กิญฺจนนฺติ อกิญฺจนํ, อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ อสฺส อวสิฏฺฐํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ อกิญฺจนสฺส ภาโว อากิญฺจญฺญํ, อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณาปคมเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ อากิญฺจญฺญํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนนฺติ อากิญฺจญฺญายตนํฯ ตตฺถ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา อากิญฺจญฺญายตนภวํ อุปคตา อากิญฺจญฺญายตนูปคาฯ **อยํ สตฺตมวิญฺญาณฏฺฐิตี**ติ อิมํ สตฺตมํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ฐานํ ชานาติ ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ยเถว สญฺญาย, เอวํ วิญฺญาณสฺสาปิ สุขุมตฺตา เนว วิญฺญาณํ นาวิญฺญาณํ, ตสฺมา วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ น วุตฺตํฯ

อภูตนฺติ อภูตตฺถํ ‘‘รูปํ อตฺตา’’ติอาทิวจนํฯ ตํ วิปลฺลาสภาวโต **อตจฺฉํ**ฯ ทิฏฺฐินิสฺสยโต **อนตฺถสญฺหิตํ**ฯ อถ วา **อภูต**นฺติ อสนฺตํ อวิชฺชมานํฯ อโจรเสฺสว ‘‘อิทํ เต โจริกาย อาภตํ, น อิทํ ตุยฺหํ ฆเร ธน’’นฺติอาทิวจนํฯ **อตจฺฉ**นฺติ อตถาการํ อญฺญถา สนฺตํฯ **อนตฺถสญฺหิต**นฺติ น อิธโลกตฺถํ วา ปรโลกตฺถํ วา นิสฺสิตํฯ **น ตํ ตถาคโต พฺยากโรตี**ติ ตํ อนิยฺยานิกกถํ ตถาคโต น กเถติฯ **ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิต**นฺติ ราชกถาทิติรจฺฉานกถํฯ **ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิต**นฺติ อริยสจฺจสนฺนิสฺสิตํฯ **ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหตี**ติ ตสฺมึ ตติยพฺยากรเณ ตสฺส ปญฺหสฺส พฺยากรณตฺถาย ตถาคโต กาลญฺญู โหติฯ มหาชนสฺส อาทานกาลํ คหณกาลํ ชานิตฺวา สเหตุกํ สการณํ กตฺวา ยุตฺตปตฺตกาเลเยว พฺยากโรตีติ อโตฺถฯ

ยุตฺตปตฺตกาเล วทตีติ **กาลวาที**ฯ ภูตํ สภาวํ วทตีติ **ภูตวาที**ฯ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ วทตีติ **อตฺถวาที**ฯ มคฺคผลธมฺมํ วทตีติ **ธมฺมวาที**ฯ สํวราทิวินยํ วทตีติ **วินยวาที**ฯ ตตฺถ ทิฏฺฐนฺติ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุทฺวาเรสุ อาปาถํ อาคจฺฉนฺตํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิ, ตํ สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสติฯ เอวํ ชานตา ปสฺสตา จ เตน ตํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิวเสน วา ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ ลพฺภมานกปทวเสน วา ‘‘กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ? ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตก’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๖๑๗-๖๑๘) นเยน อเนเกหิ นาเมหิ เตรสหิ วาเรหิ ทฺวิปญฺญาสาย นเยหิ วิภชฺชมานํ ตถเมว โหติ วิตถํ นตฺถิฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุปิฯ อาปาถมาคจฺฉเนฺตสุ สทฺทาทีสุ เตสํ วิวิธํ ทเสฺสตุํ **‘‘ทิฏฺฐํ สุต’’**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐ**นฺติ รูปายตนํฯ **สุต**นฺติ สทฺทายตนํฯ **มุต**นฺติ ปตฺวา คเหตพฺพโต คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํฯ **วิญฺญาต**นฺติ สุขทุกฺขาทิธมฺมารมฺมณํฯ **ปตฺต**นฺติ ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา ปตฺตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺตํ วา อปตฺตํ วา ปริเยสิตํฯ **อนุวิจริตํ มนสา**ติ จิเตฺตน อนุสญฺจริตํฯ

ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธนฺติ อิมินา เอตํ ทเสฺสติ – ยญฺหิ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส นีลํ ปีตกนฺติอาทิ รูปารมฺมณํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมึ ขเณ อิมํ นาม รูปารมฺมณํ ทิสฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส เภริสโทฺท มุทิงฺคสโทฺทติอาทิ สทฺทารมฺมณํ โสตทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, มูลคโนฺธ ตจคโนฺธติอาทิ คนฺธารมฺมณํ ฆานทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, มูลรโส ขนฺธรโสติอาทิ รสารมฺมณํ ชิวฺหาทฺ

วาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, กกฺขฬํ มุทุกนฺติอาทิ ปถวีธาตุเตโชธาตุวาโยธาตุเภทํ โผฏฺฐพฺพา รมฺมณํ กายทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมึ ขเณ อิมํ นาม โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ผุสิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส สุขทุกฺขาทิเภทํ ธมฺมารมฺมณํ มโนทฺวารสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมึ ขเณ อิมํ นาม ธมฺมารมฺมณํ วิชานิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ

ยญฺหิ, จุนฺท, อิเมสํ สตฺตานํ ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ, ตตฺถ ตถาคเตน อทิฏฺฐํ วา อสุตํ วา อมุตํ วา อวิญฺญาตํ วา นตฺถิ, อิมสฺส ปน มหาชนสฺส ปริเยสิตฺวา อปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา อปตฺตมฺปิ อตฺถิ, ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, สพฺพมฺปิ ตถาคตสฺส อสมฺปตฺตํ นาม นตฺถิ ญาเณน อสจฺฉิกตํฯ **ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี**ติ ยํ ตถา โลเกน คตํ, ตสฺส ตเถว คตตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจตีติฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อภิสมฺพุทฺธ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ คตสเทฺทน เอกตฺถํฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ ตถาคโตติ นิคมสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๘๘; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๒๓)ฯ

‘‘ยญฺจ, จุนฺท, รตฺติํ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺติํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร ภาสติ ลปติ นิทฺทิสติ, สพฺพํ ตํ ตเถว โหติ, โน อญฺญถา, ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี’’ติ –

เอตฺถ ยํ รตฺติํ ภควา โพธิมเณฺฑ อปฺปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อนุตฺตรสมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, ยญฺจ รตฺติํ ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, เอตฺถนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาเณ กาเล ปฐมโพธิยาปิ มชฺฌิมโพธิยาปิ ปจฺฉิมโพธิยาปิ ยํ ภควตา ภาสิตํ สุตฺตํ เคยฺยํ…เป.… เวทลฺลํ, ตํ สพฺพํ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ อนุปวชฺชํ อนูนมนธิกํ สพฺพาการปริปุณฺณํ ราคมทนิมฺมทนํ โทสโมหมทนิมฺมทนํ นตฺถิ, ตตฺถ วาฬคฺคมตฺตมฺปิ อวกฺขลิตํ, สพฺพํ ตํ เอกมุทฺทิกาย ลญฺฉิตํ วิย, เอกนาฬิยา มิตํ วิย, เอกตุลาย ตุลิตํ วิย จ ตถเมว โหติ วิตถํ นตฺถิฯ เตนาห – ‘‘ยญฺจ, จุนฺท, รตฺติํ ตถาคโต…เป.… สพฺพํ ตํ ตถเมว โหติ, โน อญฺญถา ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี’’ติฯ คทอโตฺถ หิ เอตฺถ คตสโทฺทฯ

อปิ จ – อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโถ อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา คโตติ เอวเมตสฺมิํ อเตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

‘‘ยถาวาที, จุนฺท…เป.… วุจฺจตี’’ติ เอตฺถ ภควโต วาจาย กาโย อนุโลเมติ กายสฺสปิ วาจา, ตสฺมา ภควา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติ, เอวํภูตสฺส จสฺส ยถา วาจา, กาโยปิ ตถา คโต ปวโตฺตติ อโตฺถฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตา ปวตฺตาติ ตถาคโตติ เอวเมตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อภิภู อนภิภูโตติ อุปริ ภวคฺคํ เหฏฺฐา อวีจิปริยนฺตํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสเตฺต อภิภวติ สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิฯ อตุโล อปฺปเมยฺโย อนุตฺตโร ราชราชา เทวเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมาฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสเตฺถ นิปาโตฯ ทกฺขตีติ **ทโส**ฯ วสํ วเตฺตตีติ วสวตฺตีฯ

ตตฺรายํ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา – อคโท วิย อคโท, โก ปเนส? เทสนาวิลาโส เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตน เหส มหานุภาโว ภิสโกฺก ทิพฺพาคเทน สเปฺป วิย สพฺพปรปฺปวาทิโน ส เทวกญฺจ โลกํ อภิภวติฯ อิติ สพฺพโลกาภิภวเน ตโถ อวิปรีโต เทสนาวิลาสมโย เจว ปุญฺญุสฺสโย จ อคโท อสฺสาติ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา ตถาคโตติ เวทิตโพฺพ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗)ฯ

อิธตฺถเญฺญว ชานาติ กมฺมาภิสงฺขารวเสนาติ อปุญฺญาภิสงฺขารวเสน อิธตฺถเญฺญว ชานาติฯ **กายสฺส เภทา ปรํ มรณา**ติ อุปาทินฺนขนฺธเภทา มรณโต ปรํฯ **อปายนฺ**ติอาทีสุ วุฑฺฒิสงฺขาตสุขสาตโต อยา อเปตตฺตา อปาโยฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติ**ฯ ทุกฺกรการิโน เอตฺถ วินิปตนฺตีติ **วินิปาโต**ฯ นิรติอเฏฺฐน นิรสฺสาทเฏฺฐน **นิรโย**ฯ ตํ **อปายํ...เป.... นิรยํฯ อุปปชฺชิสฺสตี**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อุปฺปชฺชิสฺสติฯ **ติรจฺฉานโยนินฺ**ติ ติริยํ อญฺจนฺตีติ ติรจฺฉานา, เตสํ โยนิ ติรจฺฉานโยนิ, ตํ ติรจฺฉานโยนิํฯ **เปตฺติวิสยนฺ**ติ ปจฺจภาวํ ปตฺตานํ วิสโยติ เปตฺติวิสโย, ตํ เปตฺติวิสยํฯ มนโส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสา , เตสุ **มนุเสฺสสุ**ฯ อิโต ปรํ **กมฺมาภิสงฺขารวเสนา**ติ เอตฺถ ปุญฺญาภิสงฺขารวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

อาสวานํ ขยาติ อาสวานํ วินาเสนฯ **อนาสวํ เจโตวิมุตฺตินฺ**ติ อาสววิรหิตํ อรหตฺตผลสมาธิํฯ **ปญฺญาวิมุตฺตินฺ**ติ อรหตฺตผลปญฺญํฯ อรหตฺตผลสมาธิ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, อรหตฺตผลปญฺญา อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ตณฺหาจริเตน วา อปฺปนาฌานพเลน กิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา อธิคตํ อรหตฺตผลํ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, ทิฏฺฐิจริเตน อุปจารชฺฌานมตฺตํ นิพฺพเตฺตตฺวา วิปสฺสิตฺวา อธิคตํ อรหตฺตผลํ อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติฯ อนาคามิผลํ วา กามราคํ สนฺธาย ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, อรหตฺตผลํ สพฺพปฺปการโต อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติฯ

อากิญฺจญฺญายตนํ ธิมุตฺตนฺติ วิโมเกฺขนาติ เกนเฏฺฐน วิโมโกฺข เวทิตโพฺพติ? อธิมุจฺจนเฏฺฐนฯ โก อยํ อธิมุจฺจนโฏฺฐ นาม? ปจฺจนีกธเมฺมหิ จ สุฏฺฐุ วิมุจฺจนโฏฺฐ, อารมฺมเณ จ อภิรติวเสน สุฏฺฐุ วิมุจฺจนโฏฺฐ, ปิตุ องฺเก วิสฺสฏฺฐองฺคปจฺจงฺคสฺส ทารกสฺส สยนํ วิย อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อารมฺมเณ ปวตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวรูเปน วิโมเกฺขน **ธิมุตฺตนฺ**ติฯ วิญฺญาณญฺจายตนํ มุญฺจิตฺวา อากิญฺจญฺญายตเน นิราสงฺกวเสน ธิมุตฺตํ อลฺลีนํฯ **ตตฺราธิมุตฺตนฺ**ติ ตสฺมิํ สมาธิมฺหิ อลฺลีนํฯ **ตทธิมุตฺตนฺ**ติ ตสฺมิํ ฌาเน อธิมุตฺตํฯ **ตทาธิปเตยฺยนฺ**ติ ตํ ฌานํ เชฏฺฐกํฯ **รูปาธิมุโตฺต**ติอาทีนิ ปญฺจ กามคุณครุกวเสน วุตฺตานิฯ **กุลาธิมุโตฺต**ติอาทีนิ ตีณิ ขตฺติยาทิกุลครุกวเสน วุตฺตานิฯ **ลาภาธิมุโตฺต**ติอาทีนิ อฏฺฐ โลกธมฺมวเสน วุตฺตานิฯ **ธีวราธิมุโตฺต**ติอาทีนิ จตฺตาริ ปจฺจยวเสน วุตฺตานิฯ **สุตฺตนฺตาธิมุโตฺต**ติอาทีนิ ปิฏกตฺตยวเสน วุตฺตานิฯ **อารญฺญกงฺคาธิมุโตฺต**ติอาทีนิ ธุตงฺคสมาทานวเสน วุตฺตานิฯ **ปฐมชฺฌานาธิมุโตฺต**ติอาทีนิ ปฏิลาภวเสน วุตฺตานิฯ

กมฺมปรายณนฺติ อภิสงฺขารวเสนฯ **วิปากปรายณนฺ**ติ ปวตฺติวเสนฯ **กมฺมครุกนฺ**ติ เจตนาครุกํฯ **ปฏิสนฺธิครุกนฺ**ติ อุปปตฺติครุกํฯ

๘๔. **อากิญฺจญฺญาสมฺภวํ ญตฺวา**ติ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา อากิญฺจญฺญายตนชนกกมฺมาภิสงฺขารํ ญตฺวา ‘‘กินฺติ ปลิโพโธ อยํ’’นฺติฯ **นนฺทิสํโยชนํ อิตี**ติ ยา จตุตฺถอรูปราคสงฺขาตา นนฺที ตญฺจ สํโยชนํ ญตฺวาฯ **ตโต ตตฺถ วิปสฺสตี**ติ อถ ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา ตํ สมาปตฺติํ อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสติฯ **เอตํ ญาณํ**

ตถํ ตสฺสาติ เอตํ ตสฺส ปุคฺคลสฺส เอวํ วิปสฺสโต อนุกฺกเมน อุปฺปนฺนํ อรหตฺตญาณํ อวิปรีตํฯ **วุสีมโต**ติ วุสิตวนฺตสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

โปสาลมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. โมฆราชมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๘๕. ปนฺนรสเม โมฆราชสุเตฺต – **ทฺวาห**นฺติ เทฺว วาเร อหํฯ โส หิ ปุเพฺพ อชิตสุตฺตสฺส (สุ. นิ. ๑๐๓๘ อาทโย) จ ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตสฺส (สุ. นิ. ๑๐๔๖ อาทโย) จ อวสาเน ทฺวิกฺขตฺตุํ ภควนฺตํ ปุจฺฉิ, ภควา ปนสฺส อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมาโน น พฺยากาสิฯ เตนาห – ''ทฺวาหํ สกฺกํ อปุจฺฉิสฺส''นฺติฯ **ยาวตติยญฺจ เทวีสิ, พฺยากโรตีติ เม สุต**นฺติ ยาวตติยญฺจ สหธมฺมิกํ ปุโฏฺฐ วิสุทฺธิเทวภูโต อิสิ ภควา สมฺมาสมฺพุโทฺธ พฺยากโรตีติ เอวํ เม สุตํฯ โคธาวรีตีเรเยว กิร โส เอวมโสฺสสิฯ เตนาห – ''พฺยากโรตีติ เม สุต''นฺติฯ อิมิสฺสา คาถาย นิเทฺทเส ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยํ เอวฯ

๘๖. **อยํ โลโก**ติ มนุสฺสโลโกฯ **ปโร โลโก**ติ ตํ ฐเปตฺวา อวเสโสฯ **สเทวโก**ติ พฺรหฺม โลกํ ฐเปตฺวา อวเสโส อุปปตฺติเทวสมฺมุติเทวยุโตฺตฯ ''พฺรหฺมโลโก สเทวโก''ติ เอตํ วา ''ส เทวโก โลโก''ติอาทินยนิทสฺสนมตฺตํฯ เตน สโพฺพปิ ตถาวุตฺตปฺปการโลโก เวทิตโพฺพฯ

๘๗. **เอวํ อภิกฺกนฺตทสฺสาวิ**นฺติ เอวํ อคฺคทสฺสาวิํ, สเทวกสฺส โลกสฺส อชฺฌาสยาธิมุตฺติคติปรายณาทีนิ ปสฺสิตุํ สมตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ

๘๘. **สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู**ติ อวสิยปวตฺตสลฺลกฺขณวเสน วา ตุจฺฉสงฺขารสมนุปสฺสนาวเสน วาติ ทฺวีหากาเรหิ สุญฺญโต โลกํ ปสฺสฯ **อตฺตานุทิฏฺฐิํ อูหจฺจา**ติ สกฺกายทิฏฺฐิํ อุทฺธริตฺวาฯ

ลุชฺชตีติ ภิชฺชติฯ จกฺขตีติ **จกฺขุ**ฯ ตเทตํ สสมฺภารจกฺขุโน เสตมณฺฑลปริกฺขิตฺตสฺส กณฺหมณฺฑลสฺส มเชฺฌ อภิมุเข ฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติเทสภูเต ทิฏฺฐมณฺฑเล จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ รูปยนฺตีติ **รูปา,** วณฺณวิการมาปชฺชนฺตา หทยงฺคตภาวํ ปกาเสนฺตีติ อโตฺถฯ จกฺขุโต ปวตฺตํ วิญฺญาณํ , จกฺขุสฺส วา จกฺขุสนฺนิสฺสิตํ วา วิญฺญาณํ **จกฺขุวิญฺญาณํ**ฯ จกฺขุโต ปวโตฺต สมฺผโสฺส **จกฺขุสมฺผโสฺสฯ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา**ติ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตผสฺสปจฺจยาฯ **เวทยิต**นฺติ วินฺทนํ, เวทนาติ อโตฺถฯ ตเทว สุขยตีติ **สุขํ,** ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ สุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ จ กายจิตฺตาพาธนฺติ **สุขํ**ฯ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขํ**ฯ ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตํ ทุกฺขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ น ทุกฺขํ น สุขนฺติ **อทุกฺขมสุขํฯ ม**-กาโร สนฺธิปทวเสน วุโตฺตฯ โส ปน จกฺขุสมฺผเสฺส อตฺตนา สมฺปยุตฺตาย เวทนาย สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน อฏฺฐธา ปจฺจโย โหติ, สมฺปฏิจฺฉนสมฺปยุตฺตาย อนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตวเสน ปญฺจธา, สนฺตีรณาทิสมฺปยุตฺตานํ อุปนิสฺสยวเสเนว ปจฺจโย โหติฯ

สุณาตีติ **โสตํ,** ตํ สสมฺภารโสตพิลสฺส อโนฺต ตนฺตมฺพโลมาจิเต องฺคุลิเวธกสณฺฐาเน ปเทเส โสตวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ สทฺทียนฺตีติ **สทฺทา,** อุทาหรียนฺตีติ อโตฺถฯ ฆายตีติ **ฆานํ,** ตํ สสมฺภารฆานพิลสฺส อโนฺต อชปทสณฺฐาเน ปเทเส ฆานวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ คนฺธียนฺตีติ **คนฺธา,** อตฺตโน วตฺถุํ สูจิยนฺตีติ อโตฺถฯ ชีวิตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหา,** สายนเฏฺฐน วา **ชิวฺหา**ฯ สา สสมฺภารชิวฺหาย อติอคฺคมูลปสฺสานิ วเชฺชตฺวา อุปริมตลมเชฺฌ ภินฺนอุปฺปลทลคฺคสณฺฐาเน ปเทเส ชิวฺหาวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานา ติฏฺฐติฯ รสนฺติ เต สตฺตาติ **รสา,** อสฺสาเทนฺตีติ อโตฺถฯ

กุจฺฉิตานํ อาสวธมฺมานํ อาโยติ **กาโย**ฯ อาโยติ อุปฺปตฺติเทโสฯ โส ยาวตา อิมสฺมิํ กาเย อุปาทินฺนปวตฺติ นาม อตฺถิ, ตตฺถ เยภุเยฺยน กายปฺปสาโท กายวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมาโน ติฏฺฐติฯ ผุสียนฺตีติ **โผฏฺฐพฺพา**ฯ มนตีติ **มโน,** วิชานาตีติ อโตฺถฯ อตฺตโน ลกฺขณํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมาฯ มโน**ติ สหาวชฺชนภวงฺคํฯ **ธมฺมา**ติ นิพฺพานํ มุญฺจิตฺวา อวเสสา ธมฺมารมฺมณธมฺมาฯ **มโนวิญฺญาณ**นฺติ ชวนมโนวิญฺญาณํฯ **มโนสมฺผโสฺส**ติ ตํสมฺปยุโตฺต ผโสฺส, โส สมฺปยุตฺตาย เวทนาย วิปากปจฺจยวเชฺชหิ เสเสหิ สตฺตหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ อนนฺตราย เตเหว เสสานํ อุปนิสฺสเยเนว ปจฺจโย โหติฯ

อวสิยปวตฺตสลฺลกฺขณวเสน วาติ อวโส หุตฺวา ปวตฺตสงฺขาเร ปสฺสนวเสน โอโลกนวเสนาติ อโตฺถฯ **รูเป วโส น ลพฺภตี**ติ รูปสฺมิํ วสวตฺติภาโว อิสฺสรภาโว น ลพฺภติฯ **เวทนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

นายํ, ภิกฺขเว, กาโย ตุมฺหากนฺติ อตฺตนิ สติ อตฺตนิยํ นาม โหติ, อตฺตาเยว จ นตฺถิฯ ตสฺมา ‘‘นายํ, ภิกฺขเว, กาโย ตุมฺหาก’’นฺติ อาหฯ **นาปิ อเญฺญส**นฺติ อโญฺญ นาม ปเรสํ อตฺตาฯ ตสฺมิํ สติ อเญฺญสํ นาม สิยา, โสปิ นตฺถิฯ ตสฺมา ‘‘นาปิ อเญฺญส’’นฺติ อาหฯ **ปุราณมิทํ, ภิกฺขเว, กมฺมน**ฺติ นยิทํ ปุราณกมฺมเมว, ปุราณกมฺมนิพฺพโตฺต ปเนส กาโยฯ ตสฺมา ปจฺจยโวหาเรน เอวํ วุโตฺตฯ **อภิสงฺขต**นฺติอาทิ กมฺมโวหารเสฺสว วเสน ปุริมลิงฺคสภาวตาย วุตฺตํฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – **อภิสงฺขต**นฺติ ปจฺจเยหิ กโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **อภิสเญฺจตยิต**นฺติ เจตนาวตฺถุโก, เจตนามูลโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ **เวทนิย**นฺติ เวทนาย วตฺถูติ ทฏฺฐโพฺพฯ

รูเป สาโร น ลพฺภตีติ รูปสฺมิํ นิจฺจาทิสาโร น ลพฺภติฯ **เวทนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **รูปํ อสฺสารํ นิสฺสาร**นฺติ รูปํ อสฺสารํ สารวิรหิตญฺจฯ **สาราปคต**นฺติ สารโต อปคตํฯ **นิจฺจสารสาเรน วา**ติ ภงฺคํ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตมาเนน นิจฺจสาเรน วาฯ กสฺสจิ นิจฺจสารสฺส อภาวโต นิจฺจสาเรน สาโร นตฺถิฯ **สุขสารสาเรน วา**ติ ฐิติสุขํ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตมานสฺส กสฺสจิ สุขสารสฺส อภาวโต สุขสารสาเรน วาฯ **อตฺตสารสาเรน วา**ติ อตฺตตฺตนิยสารสาเรน วาฯ **นิเจฺจน วา**ติ ภงฺคํ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตมานสฺส กสฺสจิ นิจฺจสฺส อภาวโต นิเจฺจน วาฯ **ธุเวน วา**ติ วิชฺชมานกาเลปิ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย ถิรสฺส กสฺสจิ อภาวโต ธุเวน วาฯ **สสฺสเตน วา**ติ อโพฺพจฺฉินฺนสฺส สพฺพกาเล วิชฺชมานสฺส กสฺสจิ อภาวโต สสฺสเตน วาฯ **อวิปริณามธเมฺมน วา**ติ ชราภงฺควเสน อวิปริณามปกติกสฺส กสฺสจิ อภาวโต อวิปริณามธเมฺมน วาฯ

จกฺขุ สุญฺญํ อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วาติ ‘‘การโก เวทโก สยํวสี’’ติ เอวํ ปริกปฺปิเกน อตฺตนา วา อตฺตาภาวโตเยว อตฺตโน สนฺตเกน ปริกฺขาเรน จ สุญฺญํฯ สพฺพํ จกฺขาทิโลกิยธมฺมชาตํ ยสฺมา อตฺตา จ เอตฺถ นตฺถิ, อตฺตนิยญฺจ เอตฺถ นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘สุญฺญ’’นฺติ วุจฺจตีติ อโตฺถ ฯ โลกุตฺตราปิ ธมฺมา อตฺตตฺตนิเยหิ สุญฺญาเยว, สุญฺญาตีตธมฺมา นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺ

มิํ ธเมฺม อตฺตตฺตนิยสารสฺส นตฺถิภาโว วุตฺโต โหติฯ โลเก จ ‘‘สุญฺญํ ฆรํ สุญฺโญ ฆโฏ’’ติ วุตฺโต ฆรสฺส ฆฏสฺส จ นตฺถิภาโว น โหติ, ตสฺมิํ ฆเฏ จ อญฺญสฺส นตฺถิภาโว วุตฺโต โหติฯ ภควตา จ อิติ ยมฺปิ โกจิ ตตฺถ น โหติ, เตน ตํ สุญฺญํฯ ยํ ปน ตตฺถ อวสิฏฺฐํ โหติ, ตํ สนฺตํ อิทมตฺถีติ ปชานาตีติ อยเมวโตฺถ วุตฺโตฯ ตถา **ญายคเนฺถ สทฺทคเนฺถ** จ อยเมวโตฺถฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต อนตฺตลกฺขณเมว กถิตํฯ **อนิสฺสริยโต**ติ อตฺตโน อิสฺสริเย อวสวตฺตนโตฯ **อกามการิยโต**ติ อตฺตโน อกามํ อรุจิกรณวเสนฯ **อปาปุณิยโต**ติ ฐาตุํ ปติฏฺฐาภาวโตฯ **อวสวตฺตนโต**ติ อตฺตโน วเส อวตฺตนโตฯ **ปรโต**ติ อนิจฺจโต ปจฺจยายตฺตวุตฺติโตฯ **วิวิตฺตโต**ติ นิสฺสรโตฯ

สุทฺธนฺติ เกวลํ อิสฺสรกาลปกตีหิ วินา เกวลํ ปจฺจยายตฺตปวตฺติวเสน ปวตฺตมานํ สุทฺธํ นามฯ อตฺตนิยวิรหิโต สุทฺธธมฺมปุโญฺชติ จฯ **สุทฺธํ ธมฺมสมุปฺปาทํ, สุทฺธํ สงฺขารสนฺตติ**นฺติ สุทฺธํ ปสฺสนฺตสฺส ชานนฺตสฺส สงฺขารานํ สนฺตติํ อโพฺพจฺฉินฺนสงฺขารสนฺตติํฯ ตเถว สุทฺธํ ปสฺสนฺตสฺส สงฺขาราทีนิ, เอกฏฺฐานิ อาทเรน ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ วุตฺตานิฯ เอวํ ปสฺสนฺตสฺส มรณมุเข ภยํ น โหติฯ **คามณี**ติ อาลปนํฯ **ติณกฏฺฐสมํ โลก**นฺติ อิมํ อุปาทินฺนกฺขนฺธสงฺขาตํ โลกํฯ ยทา ติณกฏฺฐสมํ ปญฺญาย ปสฺสติฯ ยถา อรเญฺญ ติณกฏฺฐาทีสุ คณฺหเนฺตสุ อตฺตานํ วา อตฺตนิยํ วา คณฺหาตีติ น โหติ, เตสุ วา ติณกฏฺฐาทีสุ สยเมว นสฺสเนฺตสุปิ วินสฺสเนฺตสุปิ อตฺตา นสฺสติ, อตฺตนิโย นสฺสตีติ น โหติฯ เอวํ อิมสฺมิํ กาเยปิ นสฺสเนฺต วา วินสฺสเนฺต วา อตฺตา วา อตฺตนิยํ วา ภิชฺชตีติ อปสฺสโนฺต ปญฺญาย ติณกฏฺฐสมํ ปสฺสตีติ วุจฺจติฯ **นาญฺญํ ปตฺถยเต กิญฺจิ, อญฺญตฺรปฺปฏิสนฺธิยา**ติ ปฏิสนฺธิวิรหิตํ นิพฺพานํ ฐเปตฺวา อญฺญํ ภวํ วา อตฺตภาวํ วา น ปเตฺถติฯ

รูปํ สมเนฺนสตีติ รูปสฺส สารํ ปริเยสติฯ **อหนฺติ วา**ติ ทิฏฺฐิวเสนฯ **มมนฺติ วา**ติ ตณฺหาวเสนฯ **อสฺมีติ วา**ติ มานวเสนฯ **ตมฺปิ ตสฺส น โหตี**ติ ตํ ติวิธมฺปิ ตสฺส ปุคฺคลสฺส น โหติฯ

อิธาติ เทสาปเทเส นิปาโต, สฺวายํ กตฺถจิ โลกํ อุปาทาย วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๗๘; อ. นิ. ๔.๓๓)ฯ กตฺถจิ สาสนํ ฯ ยถาห – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ กตฺถจิ โอกาสํฯ ยถาห –

‘‘อิเธว ติฏฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต;
ปุนรายุ จ เม ลทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริสา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๖๙);

กตฺถจิ ปทปูรณมตฺตเมวฯ ยถาห – ‘‘อิธาหํ, ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺสํ ปวาริโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐)ฯ อิธ ปน โลกํ อุปาทาย วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน**ติ เอตฺถ ปน อาคมาธิคมาภาวา เญโยฺย ‘‘อสฺสุตวา’’อิติฯ ยสฺส หิ ขนฺธธาตุอายตนปจฺจยาการสติปฏฺฐานาทีสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาวินิจฺฉยรหิตตฺตา ทิฏฺฐิปฏิเสธโก เนว อาคโม, ปฏิปตฺติยา อธิคนฺตพฺพสฺส อนธิคตตฺตา เนว อธิคโม อตฺถิ, โส อาคมาธิคมาภาวา เญโยฺย ‘‘อสฺสุตวา’’ อิติฯ สฺวายํ –

ปุถูนํ ชนนาทีหิ, การเณหิ ปุถุชฺชโน;
ปุถุชฺชนโนฺตคธตฺตา, ปุถุวายํ ชโน อิติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๕๑; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๓๐);

โส หิ ปุถูนํ นานปฺปการานํ กิเลสาทีนํ ชนนาทีหิปิ การเณหิ **ปุถุชฺชโน**ฯ ยถาห – ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตีติ ปุถุชฺชนา , ปุถุ อวิหตสกฺกายทิฏฺฐิกาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ สตฺถารานํ มุขุโลฺลกิก

าติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ สพฺพคตีหิ อวุฏฺฐิตาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาภิสงฺขาเร อภิสงฺขโรนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาโอเฆหิ วุยฺหนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาสนฺตาเปหิ สนฺตเปฺปนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาปริฬาเหหิ ปริฑยฺหนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รตฺตา คิทฺธา คธิตา มุจฺฉิตา อโชฺฌสนฺนา ลคฺคา ลคฺคิตา ปลิพุทฺธาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ ปญฺจหิ นีวรเณหิ อาวุฏา นิวุฏา โอวุฏา ปิหิตา ปฏิจฺฉนฺนา ปฏิกุชฺชิตาติ ปุถุชฺชนา (มหานิ. ๕๑, ๙๔), ปุถูนํ วา คณนปถมตีตานํ อริยธมฺมปรมฺมุขานํ นีจธมฺมสมาจารานํ ชนานํ อโนฺตคธตฺตาปิ ปุถุชฺชนา, ปุถุว อยํ วิสุํเยว สงฺขฺยํ คโต, วิสํสโฏฺฐ สีลสุตาทิคุณยุเตฺตหิ อริเยหิ ชโนติปิ ปุถุชฺชโนฯ เอวเมเตหิ ‘‘อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิ เย เต –

> ‘‘ทุเว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
> อโนฺธ ปุถุชฺชโน เอโก, กลฺยาเณโก ปุถุชฺชโน’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๖๑; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๕๑; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๓๐; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๐๗) –

เทฺว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, เตสุ อนฺธปุถุชฺชโน วุโตฺต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

อริยานํ อทสฺสาวีติอาทีสุ **อริยา**ติ อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย อิริยนโต, สเทวเกน จ โลเกน อรณียโต พุทฺธา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ วุจฺจนฺติ, พุทฺธา เอว วา อิธ อริยาฯ ยถาห – ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… ตถาคโต อริโยติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๘)ฯ

สปฺปุริสาติ เอตฺถ ปน ปเจฺจกพุทฺธา ตถาคตสาวกา จ ‘‘สปฺปุริสา’’ติ เวทิตพฺพาฯ เต หิ โลกุตฺตรคุณโยเคน โสภนา ปุริสาติ สปฺปุริสาฯ สเพฺพว วา เอเต ทฺวิธาปิ วุตฺตาฯ พุทฺธาปิ หิ อริยา จ สปฺปุริสา จ ปเจฺจกพุทฺธาปิ พุทฺธสาวกาปิฯ ยถาห –

> ‘‘โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร, กลฺยาณมิโตฺต ทฬฺหภตฺติ จ โหติ;
> ทุขิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ, ตถาวิธํ สปฺปุริสํ วทนฺตี’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๓๐; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๐๗);

‘‘กลฺยาณมิโตฺต ทฬฺหภตฺติ จ โหตี’’ติ เอตฺตาวตา หิ พุทฺธสาวโก วุโตฺตฯ กตญฺญุตาทีหิ ปเจฺจกพุทฺธา พุทฺธาติ, โย อิเมสํ อริยานํ อทสฺสนสีโล, น จ ทสฺสเน สาธุการี, โส **อริยานํ อทสฺสาวี**ติ เวทิตโพฺพฯ โส จกฺขุนา อทสฺสาวี, ญาเณน อทสฺสาวีติ ทุวิโธ, เตสุ ญาเณน อทสฺสาวี อิธ อธิเปฺปโตฯ มํสจกฺขุนา หิ ทิพฺพจกฺขุนา วา อริยา ทิฏฺฐาปิ อทิฏฺฐาว โหนฺติ เตสํ จกฺขุนา วณฺณมตฺตคหณโต, น อริยภาวโคจรโตฯ โสณสิงฺคาลาทโยปิ จกฺขุนา อริเย ปสฺสนฺติ, น จ เต อริยานํ ทสฺสาวิโนฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – จิตฺตลปพฺพตวาสิโน กิร ขีณาสวเตฺถรสฺส อุปฏฺฐาโก วุฑฺฒปพฺพชิโต เอกทิวสํ เถเรน สทฺธิํ ปิณฺฑาย จริตฺวา เถรสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉโนฺต เถรํ ปุจฺฉิ – ‘‘อริยา นาม, ภเนฺต, กีทิสา’’ติ? เถโร อาห – ‘‘อิเธกโจฺจ มหลฺลโก อริยานํ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วตฺตปฏิปตฺติํ กตฺวา สห จรโนฺตปิ เนว อริเย ชานาติ, เอวํ ทุชฺชานา, อาวุโส, อริยา’’ติฯ เอวํ วุเตฺตปิ โส เนว อญฺญาสิฯ ตสฺมา จกฺขุนา ทสฺสนํ น ทสฺสนํ, ญาเณน ทสฺสนเมว ทสฺสนํฯ ยถาห – ‘‘อลํ เต, วกฺกลิ, กิํ เต อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน, โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๗)ฯ ตสฺมา จกฺขุนา ปสฺสโนฺตปิ ญาเณน อริเยหิ ทิฏฺฐํ อนิจฺจาทิลกฺขณํ

อปสฺสนฺต, อริยานํ อธิคตญฺจ ธมฺมํ อนธิคจฺฉนฺต, อริยกรธมฺมานํ อริยภาวสฺส จ อทิฏฺฐตฺตา ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ เวทิตพฺโพฯ

อริยธมฺมสฺส อโกวิโทติ สติปฏฺฐานาทิเภเท อริยธมฺเม อกุสโลฯ **อริยธมฺเม อวินีโต**ติ เอตฺถ ปน –

ทุวิโธ วินโย นาม, เอกเมเกตฺถ ปญฺจธา;
อภาวโต ตสฺส อยํ, ‘‘อวินีโต’’ติ วุจฺจติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.อุรคสุตฺตวณฺณนา; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๓๐; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๐๗);

อยญฺหิ สํวรวินโย ปหานวินโยติ ทุวิโธ วินโยฯ เอตฺถ จ ทุวิเธปิ วินเย เอกเมโกปิ วินโย ปญฺจธา ภิชฺชติฯ **สํวรวินโย**ปิ หิ สีลสํวโร สติสํวโร ญาณสํวโร ขนฺติสํวโร วีริยสํวโรติ ปญฺจวิโธฯ **ปหานวินโย**ปิ ตทงฺคปฺปหานํ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ สมุจฺเฉทปฺปหานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจวิโธฯ

ตตฺถ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อยํ **สีลสํวโร**ฯ ‘‘รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๙๕; สํ. นิ. ๔.๒๓๙; อ. นิ. ๓.๑๖) อยํ **สติสํวโร**ฯ

‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมิํ, (อชิตาติ ภควา,)
สติ เตสํ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธิยฺยเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔; เนตฺติ. ๑๑, ๔๕; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๐๗) –

อยํ **ญาณสํวโร**ฯ ‘‘ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) อยํ **ขนฺติสํวโร**ฯ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) อยํ **วีริยสํวโร**ฯ สโพฺพปิ จายํ สํวโร ยถาสกํ สํวริตพฺพานํ วิเนตพฺพานญฺจ กายทุจฺจริตาทีนํ สํวรณโต ‘‘สํวโร’’, วินยนโต ‘‘วินโย’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ตาว สํวรวินโย ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตโพฺพฯ

ตถา ยํ นามรูปปริเจฺฉทาทีสุ วิปสฺสนาญาเณสุ ปฏิปกฺขภาวโต ทีปาโลเกเนว ตมสฺส, เตน เตน วิปสฺสนาญาเณน ตสฺส ตสฺส อนตฺถสฺส ปหานํฯ เสยฺยถิทํ – นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฏฺฐิยา, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฏฺฐีนํ, ตเสฺสว อปรภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถีภาวสฺส, กลาปสมฺมสเนน ‘‘อหํ มมา’’ติ คาหสฺส, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมเคฺค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฏฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฏฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเย อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสนาย อภิรติสญฺญาย, มุญฺจิตุกมฺยตาญาเณน อมุญฺจิตุกามตาย, อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฏฺฐิติยํ นิพฺพาเน จ ปฏิโลมภาวสฺส, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตคฺคาหสฺส ปหานํฯ เอตํ **ตทงฺคปฺปหานํ** นามฯ

ยํ ปน อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺติภาวนิวารณโต ฆฏปฺปหาเรเนว อุทกปิฏฺเฐ เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานํ, เอตํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ** นามฯ ยํ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน อตฺตโน สนฺตาเน ‘‘ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗; วิภ. ๖๒๘) นเยน วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตอปฺปวตฺติ

ภาเวน ปหานํ, อิทํ **สมุเจฺฉทปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน ผลกฺขเณ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตํ กิเลสานํ, เอตํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ** นามฯ ยํ สพฺพสงฺขตนิสฺสฏตฺตา ปหีนสพฺพสงฺขตํ นิพฺพานํ, เอตํ **นิสฺสรณปฺปหานํ** นามฯ สพฺพมฺปิ เจตํ ปหานํ ยสฺมา จาคฏฺเฐน ปหานํ, วินยนฏฺเฐน วินโย, ตสฺมา ‘‘ปหานวินโย’’ติ วุจฺจติฯ ตํ ตํ ปหานวโต วา ตสฺส ตสฺส วินยสฺส สมฺภวโตเปตํ ‘‘ปหานวินโย’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ปหานวินโยปิ ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตโพฺพ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.อุรคสุตฺตวณฺณนา; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๓๐)ฯ

เอวมยํ สเงฺขปโต ทุวิโธ เภทโต จ ทสวิโธ วินโย ภินฺนสํวรตฺตา, ปหาตพฺพสฺส จ อปฺปหีนตฺตา ยสฺมา เอตสฺส อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส นตฺถิ, ตสฺมา อภาวโต ตสฺส อยํ ‘‘อวินีโต’’ติ วุจฺจตีติฯ เอเสว นโย **สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท, สปฺปุริสธเมฺม อวินีโต**ติ เอตฺถปิฯ นินฺนานากรณญฺหิ เอตมตฺถโตฯ ยถาห – ‘‘เยว เต อริยา, เตว เต สปฺปุริสาฯ เยว เต สปฺปุริสา, เตว เต อริยาฯ โย เอว โส อริยานํ ธโมฺม, โส เอว โส สปฺปุริสานํ ธโมฺมฯ โย เอว โส สปฺปุริสานํ ธโมฺม, โส เอว โส อริยานํ ธโมฺมฯ เยว เต อริยวินยา, เตว เต สปฺปุริสวินยาฯ เยว เต สปฺปุริสวินยา, เตว เต อริยวินยาฯ อริเยติ วา, สปฺปุริเสติ วา, อริยธเมฺมติ วา, สปฺปุริสธเมฺมติ วา, อริยวินเยติ วา, สปฺปุริสวินเยติ วา เอเสเส เอเก เอกเฏฺฐ สเม สมภาเค ตชฺชาเต ตเญฺญวาติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๐๗; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๓๐)ฯ

รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ อิเธกโจฺจ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ‘‘ยํ รูปํ, โส อหํ, โย อหํ, ตํ รูป’’นฺติ รูปญฺจ อตฺตานญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติฯ เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ‘‘ยา อจฺจิ, โส วโณฺณฯ โย วโณฺณ, สา อจฺจี’’ติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ, เอวเมว อิเธกโจฺจ รูปํ อตฺตโต…เป.… สมนุปสฺสตีติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐-๑๓๑) เอวํ รูปํ ‘‘อตฺตา’’ติ ทิฏฺฐิปสฺสนาย ปสฺสติฯ **รูปวนฺตํ วา อตฺตาน**นฺติ อรูปํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ วิย ตํ รูปวนฺตํ ‘‘อตฺตา’’ติ สมนุปสฺสติฯ **อตฺตนิ วา รูป**นฺติ อรูปเมว ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ปุปฺผสฺมิํ คนฺธํ วิย อตฺตนิ รูปํ สมนุปสฺสติฯ **รูปสฺมิํ วา อตฺตาน**นฺติ อรูปเมว ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา กรณฺฑเก มณิํ วิย ตํ อตฺตานํ รูปสฺมิํ สมนุปสฺสติฯ **เวทนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ สุทฺธรูปํเยว ‘‘อตฺตา’’ติ กถิตํฯ ‘‘รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมิํ วา อตฺตานํฯ เวทนํ อตฺตโต… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๑) อิเมสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ อรูปํ ‘‘อตฺตา’’ติ กถิตํ, ‘‘เวทนาวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา เวทนา, เวทนาย วา อตฺตาน’’นฺติ เอวํ จตูสุ ขเนฺธสุ ติณฺณํ ติณฺณํ วเสน ทฺวาทสสุ ฐาเนสุ รูปารูปมิสฺสโก อตฺตา กถิโตฯ ตตฺถ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ ปญฺจสุ ฐาเนสุ อุเจฺฉททิฏฺฐิ กถิตาฯ อวเสเสสุ สสฺสตทิฏฺฐิฯ เอวเมตฺถ ปนฺนรส ภวทิฏฺฐิโย ปญฺจ วิภวทิฏฺฐิโย โหนฺติฯ ตา สพฺพาปิ มคฺคาวรณา, น สคฺคาวรณา, ปฐมมคฺควชฺฌาติ เวทิตพฺพาฯ

อารญฺญิโกติ อรเญฺญ นิวาสํฯ **ปวเน**ติ มหเนฺต คมฺภีรวเนฯ **จรมาโน**ติ ตหิํ ตหิํ วิจรมาโนฯ **วิสฺสโตฺถ คจฺฉตี**ติ นิพฺภโย นิราสโงฺก จรติฯ **อนาปาถคโต ลุทฺทสฺสา**ติ มิคลุทฺทสฺส ปรมฺมุขคโตฯ **อนฺธมกาสิ มาร**นฺติ กิเลสมารํ วา เทวปุตฺตมารํ วา อนฺธํ อกาสิฯ **อปทํ วธิตฺวา**ติ กิเลสปทํ หนฺตฺวา นาเสตฺวาฯ **มารจกฺขุํ อทสฺสนํ คโต**ติ มารสฺส อทสฺสนวิสยํ ปโตฺตฯ **อนาปาถคโต**ติ มารสฺส ปรมฺมุขํ ปโตฺตฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโสเยว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

โมฆราชมาณวสุตฺตนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. ปิงฺคิยมาณวสุตฺตนิทฺเทสวณฺณนา

๘๙. โสฬสเม ปิงฺคิยสุตฺตนิทฺเทเส – **ชิโณฺณหมสฺมิ อพโล วีตวโณฺณ**ติ โส กิร พฺราหฺมโณ ชราภิภูโต วีสวสฺสสติโก ชาติยา, ทุพฺพโล จ ‘‘อิธ ปาทํ กริสฺสามี’’ติ อญฺญเตฺรว กโรติ, วินฏฺฐปุริมฉวิวโณฺณ จฯ เตนาห – ‘‘ชิโณฺณหมสฺมิ อพโล วีตวโณฺณ’’ติฯ **มาหํ นสฺสํ โมมุโห อนฺตราวา**ติ มาหํ ตุยฺหํ ธมฺมํ อสจฺฉิกตฺวา อนฺตรา เอว อวิทฺวา หุตฺวา อนสฺสึฯ **ชาติชราย อิธ วิปฺปหานน**ฺติ อิเธว ตว ปาทมูเล ปาสาณเก เจติเย วา ชาติชราย วิปฺปหานํ นิพฺพานํ ธมฺมรสํ อหํ วิชญฺญํ, ตํ เม อาจิกฺขฯ

อพโลติ พลวิรหิโตฯ **ทุพฺพโล**ติ ทุพฺพลพโลฯ **อปฺปพโล**ติ ปริตฺตพโลฯ **อปฺปถาโม**ติ ปริตฺตวีริโยฯ **วีตวโณฺณ**ติ ปริวตฺติตฉวิวโณฺณฯ **วิคตวโณฺณ**ติ อปคตฉวิวโณฺณฯ **วิคจฺฉิตวโณฺณ**ติ ทูรีภูตฉวิวโณฺณฯ **ยา สา ปุริมา สุภา วณฺณนิภา**ติ ยา สา สุภา สุนฺทรา ปุริมกาเล สติ, สา วณฺณนิภา เอตรหิ อนฺตรหิตา วิคตาฯ **อาทีนโว ปาตุภูโต**ติ อุปทฺทโว ปาตุรโหสิฯ ‘‘ยา สา ปุริมา สุภา วณฺณนิภา’’ติ ปาฐํ ฐเปตฺวา ‘‘ยา สุภา อสฺสา’’ติ เอเก วณฺณยนฺติฯ

อสุทฺธาติ ปฏลาทีหิ อสุทฺธาฯ **อวิสุทฺธา**ติ ติมิราทีหิ อวิสุทฺธาฯ **อปริสุทฺธา**ติ สมนฺตโต โผฏปฏลาทีหิ ปริโยนทฺธตฺตา อปริสุทฺธาฯ **อโวทาตา**ติ นปฺปสนฺนา ปสนฺนสทิสาฯ **โน ตถา จกฺขุนา รูเป ปสฺสามี**ติ ยถา โปราณจกฺขุนา รูปารมฺมณํ ปสฺสามิ โอโลเกมิ, ตถา เตน ปกาเรน อิทานิ น ปสฺสามิฯ **โสตํ อสุทฺธน**ฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **มาหํ นสฺสน**ฺติ อหํ มา วินสฺสํฯ

๙๐. อิทานิ ยสฺมา ปิงฺคิโย กาเย สาเปกฺขตาย ‘‘ชิโณฺณหมสฺมี’’ติอาทิมาห ฯ เตนสฺส ภควา กาเย สิเนหปฺปหานตฺถํ **‘‘ทิสฺวาน รูเปสุ วิหญฺญมาเน’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **รูเปสู**ติ รูปเหตุ รูปปจฺจยาฯ **วิหญฺญมาเน**ติ กมฺมการณาทีหิ อุปหญฺญมาเนฯ **รุปฺปนฺติ รูเปสู**ติ จกฺขุโรคาทีหิ จ รูปเหตุเยว ชนา รุปฺปนฺติ พาธิยนฺติฯ

หญฺญนฺตีติ ฆฏียนฺติฯ **วิหญฺญนฺตี**ติ วิเหสิยนฺติฯ **อุปวิหญฺญนฺตี**ติ หตฺถปาทเจฺฉทาทึ ลภนฺติฯ **อุปฆาติยนฺตี**ติ มรณํ ลภนฺติฯ **กุปฺปนฺตี**ติ ปริวตฺตนฺติฯ **ปีฬียนฺตี**ติ วิฆาตํ อาปชฺชนฺติฯ **ฆฏฺฏียนฺตี**ติ ฆฏฺฏนํ ปาปุณนฺติฯ **พฺยาธิตา**ติ ภีตาฯ **โทมนสฺสิตา**ติ จิตฺตวิฆาตํ ปตฺตาฯ **เวมาเน**ติ นสฺสมาเนฯ

๙๑. เอวํ ภควตา ยาว อรหตฺตํ, ตาว กถิตํ ปฏิปตฺตึ สุตฺวา ปิงฺคิโย ชราทุพฺพลตาย วิเสสํ อนธิคนฺตฺวา จ ปุน **‘‘ทิสา จตโสฺส’’**ติ อิมาย คาถาย ภควนฺตํ โถเมโนฺต เทสนํ ยาจติฯ

๙๒. อถสฺส ภควา ปุนปิ ยาว อรหตฺตํ, ตาว ปฏิปทํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตณฺหาธิปเนฺน’’**ติ คาถมาหฯ

ตณฺหาธิปเนฺนติ ตณฺหาย วิมุจฺจิตฺวา ฐิเตฯ **ตณฺหานุเค**ติ ตณฺหาย สห คจฺฉเนฺตฯ **ตณฺหานุคเต**ติ ตณฺหาย อนุพนฺธเนฺตฯ **ตณฺหานุสเฏ**ติ ตณฺหาย สห ธาวเนฺตฯ **ตณฺหาย**

ปเนฺนติ ตณฺหาย นิมุเคฺคฯ **ปฏิปเนฺน**ติ ตณฺหาย อวตฺถเฏฯ **อภิภูเต**ติ มทฺทิเตฯ **ปริยาทินฺน จิเตฺต**ติ ปริยาทิยิตฺวา คหิตกุสลจิเตฺตฯ

สนฺตาปชาเตติ สญฺชาตจิตฺตสนฺตาเปฯ **อีติชาเต**ติ โรคุปฺปเนฺนฯ **อุปทฺทวชาเต**ติ อาทีนวชาเตฯ **อุปสคฺคชาเต**ติ อุปฺปนฺนทุกฺขชาเตฯ

วิรชํ วีตมลนฺติ เอตฺถ **วิรช**นฺติ วิคตราคาทิรชํฯ **วีตมล**นฺติ วีตราคาทิมลํฯ ราคาทโย หิ อโชฺฌตฺถรณเฏฺฐน รโช นาม, ทูสนเฏฺฐน มลํ นามฯ **ธมฺมจกฺขุ**นฺติ กตฺถจิ ปฐมมคฺคญาณํ , กตฺถจิ อาทีนิ ตีณิ มคฺคญาณานิ, กตฺถจิ จตุตฺถมคฺคญาณมฺปิฯ อิธ ปน ชฏิลสหสฺสสฺส จตุตฺถมคฺคญาณํฯ ปิงฺคิยสฺส ตติยมคฺคญาณเมวฯ **ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม**นฺติ วิปสฺสนาวเสน เอวํ ปวตฺตสฺส ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ อิทมฺปิ สุตฺตํ ภควา อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน จ ปิงฺคิโย อนาคามิผเล ปติฏฺฐาสิฯ โส กิร อนฺตรนฺตรา จิเนฺตสิ – ‘‘เอวํ วิจิตฺรปฏิภานํ นาม เทสนํ น ลภติ มยฺหํ มาตุโล พาวรี สวนายา’’ติฯ เตน สิเนหวิเกฺขเปน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ นาสกฺขิฯ อเนฺตวาสิกา ปนสฺส สหสฺสชฏิลา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ สเพฺพว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา เอหิภิกฺขุโน อเหสุนฺติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

ปิงฺคิยมาณวสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทสวณฺณนา

๙๓. อิโต ปรํ สงฺคีติการา เทสนํ โถเมนฺตา **“อิทมโวจ ภควา”**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **อิทมโวจา**ติ อิทํ ปารายนํ อโวจฯ **ปริจารกโสฬสาน**นฺติ พาวริสฺส ปริจารเกน ปิงฺคิเยน สห โสฬสานํ, พุทฺธสฺส วา ภควโต ปริจารกานํ โสฬสานนฺติ ปริจารกโสฬสานํฯ เต เอว จ พฺราหฺมณา ตตฺถ โสฬสสุ ทิสาสุ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ วามปสฺสโต จ ทกฺขิณปสฺสโต จ ฉ ฉ โยชนา นิสินฺนา อุชุเกน ทฺวาทสโยชนิกา อโหสิฯ **อชฺฌิโฏฺฐ**ติ ยาจิโตฯ

๙๔-๙๗. **อตฺถมญฺญายา**ติ ปาฬิอตฺถมญฺญายฯ **ธมฺมมญฺญายา**ติ ปาฬิมญฺญายฯ **ปารายน**นฺติ เอวํ อิมสฺส ธมฺมปริยายสฺส อธิวจนํ อาโรเปตฺวา เตสํ พฺราหฺมณานํ นามานิ กิตฺตยโนฺต **“อชิโต…เป…. พุทฺธเสฏฺฐมุปาคมุ”**นฺติ อาหํสุฯ ตตฺถ **สมฺปนฺนจรณ**นฺติ นิพฺพานปทฏฺฐานภูเตน ปาติโมกฺขสีลาทินา สมฺปนฺนํฯ **อิสิ**นฺติ มเหสิํฯ

นิเทฺทเส **อุปาคมิํสู**ติ สมีปํ คมิํสุฯ **อุปสงฺกมิํสู**ติ อวิทูรฏฺฐานํ คมิํสุฯ **ปยิรุปาสิํสู**ติ สมีเป นิสีทิํสุฯ **ปริปุจฺฉิํสู**ติ ปริปุจฺฉํ อาหริํสุฯ **ปริคณฺหิํสู**ติ ตุลยิํสุฯ ‘‘โจทยิํสู’’ติ เกจิฯ

สีลาจารนิพฺพตฺตีติ อุตฺตมสีลาจารนิพฺพตฺติ, มเคฺคน นิปฺผนฺนสีลนฺติ อโตฺถฯ

คมฺภีเรติ อุตฺตานภาวปฏิเกฺขปวจนํฯ **ทุทฺทเส**ติ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทเส, ทุเกฺขน ทฏฺฐเพฺพ, น สกฺกา สุเขน ทฏฺฐุํฯ ทุทฺทสตฺตาว **ทุรนุโพเธ,** ทุเกฺขน อวพุชฺฌิตเพฺพ, น สกฺกา สุเขน อวพุชฺฌิตุํฯ **สเนฺต**ติ นิพฺพุเตฯ **ปณีเต**ติ อตปฺปเกฯ อิทํ ทฺวยํ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตกฺกาวจเร**ติ ตเกฺกน น อวจริตเพฺพ น โอคาหิตเพฺพ ญาเณเนว อวจริตเพฺพฯ **นิปุเณ**ติ สเณฺหฯ **ปณฺฑิตเวทนีเย**ติ สมฺมา ปฏิปนฺนหิ ปณฺฑิเตหิ เวทิตเพฺพฯ

๙๘. **โตเสสี**ติ ตุฏฺฐึ อาปาเทสิฯ **วิโตเสสี**ติ วิวิธา เตสํ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทสิฯ **ปสาเทสี**ติ เตสํ จิตฺตปฺปสาทํ อกาสิ ฯ **อาราเธสี**ติ อาราธยิ สิทฺธึ ปาเปสิฯ **อตฺตมเน อกาสี**ติ โสมนสฺสวเสน สกมเน อกาสิฯ

๙๙. ตโต ปรํ **พฺรหฺมจริยมจรึสู**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ อจรึสุฯ

๑๐๑. **ตสฺมา ปารายน**นฺติ ตสฺส ปารภูตสฺส นิพฺพานสฺส อายตนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทสวณฺณนา

๑๐๒. **ปารายนมนุคายิสฺส**นฺติ อสฺส อยํ สมฺพนฺโธ – ภควตา หิ ปารายเน เทสิเต โสฬสสหสฺสชฏิลา อรหตฺตํ ปาปุณึสุ, อวเสสานญฺจ จุทฺทสโกฏิสงฺขานํ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

''ตโต ปาสาณเก รเมฺม, ปารายนสมาคเม;
อมตํ ปาปยี พุโทฺธ, จุทฺทส ปาณโกฏิโย''ติฯ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๑๓๘);

นิฏฺฐิตาย ปน ธมฺมเทสนาย ตโต ตโต อาคตา มนุสฺสา ภควโต อานุภาเวน อตฺตโน อตฺตโน คามนิคมาทีเสฺวว ปาตุรเหสุํฯ ภควาปิ สาวตฺถิเมว อคมาสิ ปริจารกโสฬสาทีหิ อเนเกหิ ภิกฺขุสหเสฺสหิ ปริวุโตฯ ตตฺถ ปิงฺคิโย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อาห – ''คจฺฉามหํ, ภเนฺต, พาวริสฺส พุทฺธุปฺปาทํ อาโรเจตุํ, ปฏิสฺสุตญฺหิ ตเสฺสว มยา''ติฯ อถ ภควตา อนุญฺญาโต ญาณคมเนเนว โคธาวรีตีรํ คนฺตฺวา ปาทคมเนน อสฺสมาภิมุโข อคมาสิฯ ตเมนํ พาวรี พฺราหฺมโณ มคฺคํ โอโลเกโนฺต นิสิโนฺน ทูรโตว ตํ ขาริชฏาทิวิรหิตํ ภิกฺขุเวเสนาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ''พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน''ติ นิฏฺฐมคมาสิฯ สมฺปตฺตญฺจาปิ นํ ปุจฺฉิ – ''กึ, ปิงฺคิย, พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน''ติ? ''อาม, พฺราหฺมณ, อุปฺปโนฺน, ปาสาณเก เจติเย นิสิโนฺน อมฺหากํ ธมฺมํ เทเสสิ, ตมหํ ตุยฺหํ เทเสสฺสามี''ติฯ ตโต พาวรี มหตา สกฺกาเรน สปริโส ตํ ปูเชตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปสิฯ ตตฺถ นิสีทิตฺวา ปิงฺคิโย **''ปารายนมนุคายิสฺส''**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อนุคายิสฺส**นฺติ ภควโต คีตํ อนุคายิสฺสํฯ **ยถาทฺทกฺขี**ติ ยถา สามํ สจฺจาภิสโมฺพเธน อสาธารณญาเณน จ อทฺทกฺขิฯ **นิกฺกาโม**ติ ปหีนกาโมฯ ''นิกฺกโม''ติปิ ปาโฐ, วีริยวาติ อโตฺถฯ นิกฺขโนฺต วา อกุสลปกฺขาฯ **นิพฺพโน**ติ กิเลสวนวิรหิโต, ตณฺหาวิรหิโต เอว วาฯ **กิสฺส เหตุ มุสา ภเณ**ติ เยหิ กิเลเสหิ มุสา ภเณยฺย, เอเต ตสฺส ปหีนาติ ทเสฺสติฯ เอเตน พฺราหฺมณสฺส สวเน อุสฺสาหํ ชเนติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๑๓๘)ฯ

อมโลติ กิเลสมลวิรหิโตฯ **วิมโล**ติ วิคตกิเลสมโลฯ **นิมฺมโล**ติ กิเลสมลสุโทฺธฯ **มลาปคโต**ติ กิเลสมลา ทูรีภูโต หุตฺวา จรติฯ **มลวิปฺปหีโน**ติ กิเลสมลปฺปหีโนฯ **มลวิมุโตฺต**ติ กิเลเสหิ วิมุโตฺตฯ **สพฺพมลวีติวโตฺต**ติ วาสนาทิสพฺพกิเลสมลํ อติกฺกโนฺตฯ **เตวนา**ติ เอเต วุตฺตปฺปการา กิเลสาฯ

๑๐๓. วณฺณูปสํหิตนฺติ คุณูปสํหิตํฯ

๑๐๔. **สจฺจวฺหโย**ติ พุโทฺธ หิ สเจฺจเนว อวฺหาเนน นาเมน ยุโตฺตฯ **พฺรเหฺม**ติ ตํ พฺราหฺมณํ อาลปติฯ

ตตฺถ **โลโก**ติ ลุชฺชนเฏฺฐน โลโกฯ **เอโก โลโก ภวโลโก**ติ เตภูมกวิปาโกฯ โส หิ ภวตีติ ภโว, ภโว เอว โลโก ภวโลโกฯ ***ภวโลโก จ สมฺภวโลโก จา***ติ เอตฺถ เอเกโก เทฺว เทฺว โหติฯ ภวโลโก หิ สมฺปตฺติภววิปตฺติภววเสน ทุวิโธฯ สมฺภวโลโกปิ สมฺปตฺติสมฺภววิปตฺติสมฺภววเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ **สมฺปตฺติภวโลโก**ติ สุคติโลโกฯ โส หิ อิฏฺฐผลตฺตา สุนฺทโร โลโกติ สมฺปตฺติ, ภวตีติ ภโว, สมฺปตฺติ เอว ภโว สมฺปตฺติภโว, โส เอว โลโก สมฺปตฺติภวโลโกฯ **สมฺปตฺติสมฺภวโลโก**ติ สุคตูปคํ กมฺมํฯ ตญฺหิ สมฺภวติ เอตสฺมา ผลนฺติ สมฺภโว, สมฺปตฺติยา สมฺภโว สมฺปตฺติสมฺภโว, สมฺปตฺติสมฺภโว เอว โลโก สมฺปตฺติสมฺภวโลโกติฯ

วิปตฺติภวโลโกติ อปายโลโกฯ โส หิ อนิฏฺฐผลตฺตา วิรูโป โลโกติ วิปตฺติ, ภวตีติ ภโว, วิปตฺติ เอว ภโว วิปตฺติภโว, วิปตฺติภโว เอว โลโก วิปตฺติภวโลโกฯ **วิปตฺติสมฺภวโลโก**ติ อปายูปคํ กมฺมํฯ ตญฺหิ สมฺภวติ เอตสฺมา ผลนฺติ สมฺภโว, วิปตฺติยา สมฺภโว วิปตฺติสมฺภโว, วิปตฺติสมฺภโว เอว โลโก วิปตฺติสมฺภวโลโกติฯ **ติโสฺส เวทนา**ติ สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา เวทนา โลกิยา เอวฯ **อาหารา**ติ ปจฺจยาฯ ปจฺจยา หิ อตฺตโน ผลํ อาหรนฺตีติ อาหาราฯ กพฬีการาหาโร ผสฺสาหาโร มโนสเญฺจตนาหาโร วิญฺญาณาหาโรติ จตฺตาโรฯ วตฺถุวเสน กพฬีกตฺตพฺพตฺตา กพฬีกาโร, อโชฺฌหริตพฺพตฺตา อาหาโร, โอทนกุมฺมาสาทิวตฺถุกายโอชาเยตํ นามํฯ สา หิ โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรตีติ อาหาโรฯ จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก ฉพฺพิโธ ผโสฺส ติโสฺส เวทนา อาหรตีติ อาหาโรฯ มนโส สเญฺจตนา น สตฺตสฺสาติ มโนสเญฺจตนา ยถา จิเตฺตกคฺคตา, มนสา วา สมฺปยุตฺตา สเญฺจตนา มโนสเญฺจตนา ยถา อาชญฺญรโถ, เตภูมกกุสลากุสลเจตนาฯ สา หิ ตโย ภเว อาหรตีติ อาหาโรฯ วิญฺญาณนฺติ เอกูนวีสติเภทํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํฯ ตญฺหิ ปฏิสนฺธินามรูปํ อาหรตีติ อาหาโรฯ

อุปาทานกฺขนฺธาติ อุปาทานโคจรา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา, มเชฺฌ ปทโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ อุปาทานสมฺภูตา วา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา ยถา ติณคฺคิ, ถุสคฺคิฯ อุปาทานวิเธยฺยา วา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา ยถา ราชปุริโสฯ อุปาทานปฺปภวา วา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา ยถา ปุปฺผรุกฺโข, ผลรุกฺโขฯ อุปาทานานิ ปน กามุปาทานํ ทิฏฺฐุปาทานํ สีลพฺพตุปาทานํ อตฺตวาทุปาทานนฺติ จตฺตาริฯ อตฺถโต ปน ภุสํ อาทานนฺติ อุปาทานํฯ รูปุปาทานกฺขโนฺธ, เวทนุปาทานกฺขโนฺธ, สญฺญุปาทานกฺขโนฺธ, สงฺขารุปาทานกฺขโนฺธ, วิญฺญาณุปาทานกฺขโนฺธติ ปญฺจฯ **ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานี**ติ จกฺขายตนํ, โสตายตนํ, ฆานายตนํ, ชิวฺหายตนํ, กายายตนํ, มนายตนํฯ **สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย** วุตฺตนยา เอวฯ ตถา **อฏฺฐ โลกธมฺมา**ฯ อปิ จ – ลาโภ, อลาโภ, ยโส, อยโส, นินฺทา, ปสํสา, สุขํ, ทุกฺขนฺติ อิเม อฏฺฐ โลกปฺปวตฺติยา สติ อนุปริวตฺตนธมฺมกตฺตา โลกสฺส ธมฺมาติ โลกธมฺมาฯ เอเตหิ มุโตฺต สโตฺต นาม นตฺถิ, พุทฺธานมฺปิ โหนฺติเยวฯ ยถาห –

> ‘‘อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺตนฺติ, โลโก จ อฏฺฐ โลกธเมฺม อนุปริวตฺตติฯ กตเม อฏฺฐ? ลาโภ จ อลาโภ จ…เป.… สุขญฺจ ทุกฺขญฺจฯ อิเม โข, ภิกฺขเว, อฏฺฐ โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺตนฺติ, โลโก จ อิเม อฏฺฐ โลกธเมฺม อนุปริวตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๖)ฯ

ตตฺถ **อนุปริวตฺตนฺตี**ติ อนุพนฺธนฺติ นปฺปชหนฺติ, โลกโต น นิวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **ลาโภ**ติ ปพฺพชิตสฺส จีวราทิ, คหฏฺฐสฺส ธนธญฺญาทิลาโภฯ โสเยว อลพฺภมาโน ลาโภ อลาโภ น

ลาโภ **อลาโภ**ติ วุจฺจติ, โน จ อตฺตาภาวปฺปตฺติโต ปริเณฺญโยฺย สิยาฯ **ยโส**ติ ปริวาโรฯ โสเยว อลพฺภมาโน ยโส **อยโสฯ นินฺทา**ติ อวณฺณภณนํฯ **ปสํสา**ติ วณฺณภณนํฯ **สุข**นฺติ กามาวจรกายิกเจตสิกํฯ **ทุกฺข**นฺติ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามีนํ กายิกเจตสิกํ, อนาคามิอรหนฺตานํ กายิกเมวฯ **สตฺตาวาสา**ติ สตฺตานํ อาวาสา, วสนฏฺฐานานีติ อโตฺถฯ ตานิ ปน ตถาปกาสิตา ขนฺธา เอวฯ สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ อสญฺญสเตฺตน จ เนวสญฺญานาสญฺญายตเนน จ สทฺธึ นว สตฺตาวาสาฯ **ทสายตนานี**ติ จกฺขายตนํ, รูปายตนํ, โสตายตนํ, สทฺทายตนํ, ฆานายตนํ, คนฺธายตนํ, ชิวฺหายตนํ, รสายตนํ, กายายตนํ, โผฏฺฐพฺพายตนนฺติ เอวํ ทสฯ **ทฺวาทสายตนานี**ติ มนายตนธมฺมายตเนหิ สทฺธึ เอวํ ทฺวาทสฯ **อฎฺฐารส ธาตุโย**ติ จกฺขุธาตุ, รูปธาตุ, จกฺขุวิญฺญาณธาตุ…เป…. มโนธาตุ, ธมฺมธาตุ, มโนวิญฺญาณธาตูติ เอเกกสฺมึ ตีณิ ตีณิ กตฺวา อฎฺฐารส ธาตุโยฯ

สทิสนาโมติ เตสํ สทิสนาโม เอกคุณวณฺณนาโมฯ **สทิสวฺหโย**ติ เอกคุณวณฺณนาเมน อวฺหายโนฯ **สจฺจสทิสวฺหโย**ติ อวิตถเอกคุณวณฺณนาเมน อวิปรีเตน อวฺหายโนฯ

อาสิโตติ อุปสงฺกมิโตฯ **อุปาสิโต**ติ อุปคนฺตฺวา เสวิโตฯ **ปยิรุปาสิโต**ติ ภตฺติวเสน อตีว เสวิโตฯ

๑๐๕. **กุพฺพนก**นฺติ ปริตฺตวนํฯ **พหุปฺผลํ กานนมาวเสยฺยา**ติ อเนกผลาทิวิกติภริตกานนํ อาคมฺม วเสยฺยฯ **อปฺปทเสฺส**ติ พาวริปฺปภุติเก ปริตฺตปเญฺญฯ **มโหทธิ**นฺติ อโนตตฺตาทึ มหนฺตํ อุทกราสึฯ

อปฺปทสฺสาติ มนฺททสฺสิโนฯ **ปริตฺตทสฺสา**ติ อติมนฺททสฺสิโนฯ **โถกทสฺสา**ติ ปริตฺตโตปิ อติปริตฺตทสฺสิโนฯ **โอมกทสฺสา**ติ เหฏฺฐิมทสฺสิโนฯ **ลามกทสฺสา**ติ อปฺปธานทสฺสิโนฯ **ฉตุกฺกทสฺสา**ติ น อุตฺตมทสฺสิโนฯ **อปฺปมาณทสฺส**นฺติ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา อปฺปมาณํ นิพฺพานทสฺสํฯ **อคฺคทสฺส**นฺติ ‘‘อคฺคโต เว ปสนฺนาน’’นฺติอาทินา (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) นเยน อคฺคธมฺมทสฺสํฯ **เสฎฺฐทสฺส**นฺติ สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทเสโฏฺฐติ เสฎฺฐทสฺสํฯ **วิเสฎฺฐทสฺส**นฺติอาทีนิ จตฺตาริ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตานิฯ **อสม**นฺติ น สมํ อสมํ สพฺพญฺญุํฯ **อสมสม**นฺติ อสเมหิ อตีตพุเทฺธหิ สมํ อสมสมํฯ **อปฺปฏิสม**นฺติ อตฺตโน สทิสวิรหิตํฯ **อปฺปฏิภาค**นฺติ อตฺตโน ปฏิพิมฺพวิรหิตํฯ **อปฺปฏิปุคฺคล**นฺติ ปฏิมลฺลปุคฺคลวิรหิตํฯ **เทวาติเทว**นฺติ วิสุทฺธิเทวานมฺปิ อติเทวํฯ อภิมงฺคลสมฺมตเฎฺฐน **อุสภํ**ฯ อฉมฺภิตเฎฺฐน **ปุริสสีหํ**ฯ นิโทฺทสเฎฺฐน **ปุริสนาคํ**ฯ อุตฺตมเฎฺฐน **ปุริสาชญฺญํ**ฯ อฎฺฐปริสปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน ปจฺจามิเตฺตน อกมฺปิเย อจลฏฺฐาเน ติฏฺฐนเฎฺฐน **ปุริสนิสภํ**ฯ ธมฺมเทสนาธุรวหนเฎฺฐน **ปุริสโธรยฺหํ**ฯ

มานสกํ วา สรนฺติ มนสา จิเนฺตตฺวา กตํ ปลฺลํ วา นามเมว วาฯ **อโนตตฺตํ วา ทห**นฺติ จนฺทิมสูริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน ตํ โอภาเสนฺติ, อุชุํ คจฺฉนฺตา น โอภาเสนฺติ, เตเนวสฺส ‘‘อโนตตฺต’’นฺติ สงฺขา อุทปาทิฯ เอวรูปํ อโนตตฺตํ วา ทหํฯ **อโกฺขภํ อมิโตทก**นฺติ จาเลตุํ อสกฺกุเณยฺยํ อปริมิตํ อุทกชลราสึฯ **เอวเมวา**ติ โอปมฺมสํสนฺทนํ, พุทฺธํ ภควนฺตํ อโกฺขภํ อาสภํ ฐานฏฺฐาเนน จาเลตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ **อมิตเตช**นฺติ อปริมิตญาณเตชํฯ **ปภินฺนญาณ**นฺติ ทสพลญาณาทิวเสน ปเภทคตญาณํฯ **วิวฎจกฺขุ**นฺติ สมนฺตจกฺขุํฯ

ปญฺญาปเภทกุสลนฺติ ‘‘ยา ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๖; วิภ. ๕๒๕) นเยน ปญฺญาย ปเภทชานเน เฉกํฯ **อธิคตปฏิสมฺภิท**นฺติ ปฏิลทฺธจตุปฏิสมฺภิทํฯ **จตุเวสารชฺชปฺปตฺต**นฺติ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๕๐; อ. นิ. ๔.๘) นเยน วุตฺตสุ จตูสุ ฐาเนสุ วิสารทภาวปฺปตฺตํฯ **สทฺธาธิมุตฺต**นฺติ ปริสุเทฺธ ผลสมาปตฺติจิตฺเต อธิมุตฺตํ, ตตฺถ ปวิฏฺฐํฯ **เสตปจฺจตฺต**นฺติ วาสนาย วิปฺปหีนตฺตา ปริสุทฺธํ อาเวณิกอตฺตภาวํฯ **อทฺวยภาณิ**นฺติ ปริจฺฉินฺนวจนตฺตา ทฺวิวจนวิรหิตํฯ **ตาทิ**นฺติ ตาทิสํ, อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อกมฺปนํ วาฯ ตถา ปฏิญฺญา อสฺสาติ **ตถาปฏิโญฺญ,** ตํฯ **อปริตฺต**นฺติ น ขุทฺทกํฯ **มหนฺต**นฺติ เตธาตุํ อติกฺกมิตฺวา มหนฺตปฺปตฺตํฯ

คมฺภีรนฺติ อเญฺญสํ ทุปฺปเวสํฯ **อปฺปเมยฺย**นฺติ อตุลเฏฺฐน อปฺปเมยฺยํฯ **ทุปฺปริโยคาห**นฺติ ปริโยคาหิตุํ ทุกฺขปฺปเวสํฯ **ปหูตรตน**นฺติ สทฺธาทิรตเนหิ ปหูตรตนํฯ **สาครสม**นฺติ รตนากรโต สมุทฺทสทิสํฯ **ฉฬงฺคุเปกฺขาย สมนฺนาคต**นฺติ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน’’ติ (อ. นิ. ๖.๑) วุตฺตนเยน ฉฬงฺคุเปกฺขาย ปริปุณฺณํฯ **อตุล**นฺติ ตุลวิรหิตํ, ตุลยิตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ **วิปุล**นฺติ อติมหนฺตํฯ **อปฺปเมยฺย**นฺติ ปเมตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ **ตํ ตาทิส**นฺติ ตํ ภควนฺตํ ตาทิคุณสมฺปนฺนํฯ **ปวทตํ มคฺควาทิน**นฺติ ปวทนฺตานํ กเถนฺตานํ อุตฺตมํ กถยนฺตํ วทนฺตํ อธิคจฺฉินฺติ สมฺพโนฺธฯ **เมรุมิว นคาน**นฺติ ปพฺพตานํ อนฺตเร สิเนรุํ วิยฯ **ครุฬมิว ทิชาน**นฺติ ปกฺขิชาตานํ อนฺตเร สุปณฺณํ วิยฯ **สีหมิว มิคาน**นฺติ จตุปฺปทานมนฺตเร สีหํ วิยฯ **อุทธิมิว อณฺณวาน**นฺติ วิตฺถิณฺณอณฺณวานํ อนฺตเร สมุทฺทํ วิย อธิคจฺฉิํฯ **ชินปวร**นฺติ พุทฺธุตฺตมํฯ

๑๐๖. **เยเม ปุเพฺพ**ติ เย อิเม ปุเพฺพฯ

๑๐๗. **ตโมนุทาสีโน**ติ ตโมนุโท อาสีโนฯ **ภูริปญฺญาโณ**ติ ญาณทฺธโชฯ **ภูริเมธโส**ติ วิปุลปโญฺญฯ

นิเทฺทเส **ปภงฺกโร**ติ เตชํกโรฯ **อาโลกกโร**ติ อนนฺธการกโรฯ **โอภาสกโร**ติ โอภาสํ โชติํ กโรตีติ โอภาสกโรฯ ทีปสทิสํ อาโลกํ กโรตีติ **ทีปงฺกโร**ฯ ปทีปสทิสํ อาโลกํ กโรตีติ **ปทีปกโรฯ อุโชฺชตกโร**ติ ปตาปกโรฯ **ปโชฺชตกโร**ติ ทิสาวิทิสา ปตาปกโรฯ

ภูริปญฺญาโณติ ปุถุลญาโณฯ **ญาณปญฺญาโณ**ติ ญาเณน ปากโฏฯ **ปญฺญาธโช**ติ อุสฺสิตเฏฺฐน ปญฺญาว ธโช อสฺสาติ ปญฺญาธโช, ธโช รถสฺส ปญฺญาณนฺติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๘๔๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗) วิยฯ **วิภูตวิหารี**ติ ปากฏวิหาโรฯ

๑๐๘. **สนฺทิฏฺฐิกมกาลิก**นฺติ สามํ ปสฺสิตพฺพํ ผลํ, น จ กาลนฺตเร ปตฺตพฺพผลํฯ **อนีติก**นฺติ กิเลสาทิอีติวิรหิตํฯ

สนฺทิฏฺฐิกนฺติ โลกุตฺตรธโมฺม เยน อธิคโต โหติ, เตน ปรสทฺธาย คนฺตพฺพตํ หิตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาเณน สยํ ทฏฺฐโพฺพติ สนฺทิฏฺฐิโก, ตํ สนฺทิฏฺฐิกํฯ อตฺตโน ผลทานํ สนฺธาย นาสฺส กาโลติ อกาโล, อกาโลเยว อกาลิโกฯ โย เอตฺถ อริยมคฺคธโมฺม, โส อตฺตโน สมนนฺตรเมว ผลํ เทตีติ อโตฺถ, ตํ **อกาลิกํ**ฯ เอหิ ปสฺส อิมํ ธมฺมนฺติ เอวํ ปวตฺตํ เอหิปสฺสวิธิํ อรหตีติ เอหิปสฺสิโก, ตํ **เอหิปสฺสิกํ**ฯ อาทิตฺตํ เจลํ วา สีสํ วา อชฺฌุเปกฺขิตฺวาปิ อตฺตโน จิตฺเต อุปนยํ อรหตีติ โอปเนยฺยิโก, ตํ **โอปเนยฺยิกํ**ฯ สเพฺพหิปิ อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีหิ ‘‘ภาวิโต เม มโคฺค, อธิคตํ ผลํ, สจฺฉิกโต นิโรโธ’’ติ อตฺตนิ อตฺตนิ เวทิตพฺพนฺติ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพํ วิญฺญูหิ**ฯ

๑๐๙. อถ นํ พาวรี อาห **“กึ นุ ตมฺหา”**ติ เทฺว คาถาฯ

มุหุตฺตมฺปีติ โถกมฺปิฯ **ขณมฺปี**ติ น พหุกมฺปิฯ **ลยมฺปี**ติ มนมฺปิฯ **วยมฺปี**ติ โกฏฺฐาสมฺปิฯ **อทฺธมฺปี**ติ ทิวสมฺปิฯ

๑๑๑-๑๑๓. ตโต ปิงฺคิโย ภควโต สนฺติกา อวิปฺปวาสเมว ทีเปนฺโต **“นาหํ ตมฺหา”**ติ อาทิมาหฯ **นาหํ โย เม...เป.... ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนาวา**ติ ตํ พุทฺธํ มํสจกฺขุนา วิย มนสา ปสฺสามิฯ **นมสฺสมาโน วิวเสมิ รตฺตินฺ**ติ นมสฺสมาโนว รตฺตึ อตินาเมมิฯ

๑๑๔. เตน **เตเนว นโต**ติ เยน เยน ทิสาภาเคน พุโทฺธ, เตน เตเนวาหมฺปิ นโต, ตนฺนิ โนฺน ตโปฺปโณติ ทเสฺสติฯ

๑๑๕. **ทุพฺพลถามกสฺสา**ติ อปฺปถามกสฺสฯ อถ วา ทุพฺพลสฺส ทุตฺถามกสฺส จ, พลวีริย หีนสฺสาปีติ วุตฺตํ โหติฯ **เตเนว กาโย น ปเลตี**ติ เตเนว ทุพฺพลตฺถามกเตฺตน กาโย น คจฺฉ ติ, เยน พุโทฺธ, น เตน คจฺฉติฯ ‘‘น ปเรตี’’ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ พุทฺธสฺส สนฺติ เกฯ **สงฺกปฺปยนฺตายา**ติ สงฺกปฺปคมเนนฯ **เตน ยุโตฺต**ติ เยน พุโทฺธ, เตน ยุโตฺต ปยุโตฺต อนุ ยุโตฺตติ ทเสฺสติฯ

เยน พุโทฺธติ เยน ทิสาภาเคน พุโทฺธ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตน ทิสาภาเคน น ปเลติฯ อถ วา ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํฯ ยตฺถ พุโทฺธ ตตฺถ น ปเลติ น คจฺฉติฯ **น วชตี**ติ ปุรโต น ยาติฯ **น คจฺฉตี**ติ นิวตฺตติฯ **นาติกฺกมตี**ติ น อุปสงฺกมติฯ

๑๑๖. **ปเงฺก สยาโน**ติ กามกทฺทเม สยมาโนฯ **ทีปา ทีปํ อุปลฺลวินฺ**ติ สตฺถาราทิโต สตฺ ถาราทึ อธิคจฺฉึฯ **อถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธนฺ**ติ โสหํ เอวํ ทุทฺทิฏฺฐึ คเหตฺวา อนฺวาหิณฺฑโนฺต อถ ปาสาณกเจติเย พุทฺธมทฺทกฺขึฯ

ตตฺถ **เสมาโน**ติ นิสชฺชมาโนฯ **สยมาโน**ติ เสยฺยํ กปฺปยมาโนฯ **อาวสมาโน**ติ วสมา โนฯ **ปริวสมาโน**ติ นิจฺจํ วสมาโนฯ

ปลฺลวินฺติ อุคฺคมึฯ **อุปลฺลวินฺ**ติ อุตฺตรึ , **สมฺปลฺลวินฺ**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **อทฺทสนฺ** ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **อทฺทสนฺ**ติ ปสฺสึฯ **อทฺทกฺขินฺ**ติ โอโลเกสึฯ **อปสฺสินฺ**ติ เอสึฯ **ปฏิ วิชฺฌินฺ**ติ วินิวิชฺฌึฯ

๑๑๗. อิมิสฺสา คาถาย อวสาเน ปิงฺคิยสฺส จ พาวริสฺส จ อินฺทฺริยปริปากํ วิทิตฺวา ภควา สาวตฺถิยํ ฐิโตเยว สุวโณฺณภาสํ มุญฺจิฯ ปิงฺคิโย พาวริสฺส พุทฺธคุเณ วณฺณยโนฺต นิสิโนฺน เอว ตํ โอภาสํ ทิสฺวา ‘‘กึ อิท’’นฺติ โอโลเกโนฺต ภควนฺตํ อตฺตโน ปุรโต ฐิตํ วิย ทิสฺวา พาวริพฺ ราหฺมณสฺส ‘‘พุโทฺธ อาคโต’’ติ อาโรเจสิฯ พฺราหฺมโณ อุฏฺฐายาสนา อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ ภควาปิ โอภาสํ ผริตฺวา พฺราหฺมณสฺส อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต อุภินฺนมฺปิ สปฺปายํ วิทิตฺ วา ปิงฺคิยเมว อาลปมาโน **“ยถา อหู, วกฺกลี”**ติ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – **ยถา วกฺกลิ**เตฺถโร สทฺธาธิมุโตฺต อโหสิ, สทฺธาธุเรเนว อรหตฺตํ ปาปุณิ, ยถา จ โสฬสนฺนํ เอโก **ภทฺราวุโธ** นาม, ยถา จ **อาฬวิโคตโม จฯ เอวเมว ตฺวมฺปิ ปมุญฺจสฺ สุ สทฺธํ** , ตโต สทฺธาย อธิมุจฺจโนฺต ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗; เถร คา. ๖๗๖; ปฏิ. ม. ๑.๓๑; กถา. ๗๕๓) นเยน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา **มจฺจุเธยฺยสฺส ปารํ** นิพฺ

พานํ คมิสฺสสีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปิงฺคิโย อรหเตฺต, พาวรี อนาคามิผเล ปติฏฺฐหิ, พาวริพฺราหฺมณสฺส สิสฺสา ปน ปญฺจสตา โสตาปนฺนา อเหสุํฯ

ตตฺถ **มุญฺจสฺสูติ** โมจสฺสุฯ **ปมุญฺจสฺสูติ** โมเจหิฯ **อธิมุญฺจสฺสูติ** ตตฺถ อธิโมกฺขํ กรสฺสุฯ **โอกเปฺปหีติ** พหุมานํ อุปฺปาเทหีติฯ **สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ** หุตฺวา อภาวเฏฺฐนฯ **สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขาติ** ทุกฺขมเฏฺฐนฯ **สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตาติ** อวสวตฺตนเฏฺฐนฯ

๑๑๘. อิทานิ ปิงฺคิโย อตฺตโน ปสาทํ นิเวเทโนฺต **“เอส *ภิโยฺย*ติ**อาทิมาหฯ ตตฺถ **ปฏิภานวาติ** ปฏิภานปฺปฏิสมฺภิทาย อุเปโตฯ

***ภิโยฺย ภิโยฺย*ติ** อุปรูปริฯ

๑๑๙. **อธิเทเว อภิญฺญายาติ** อธิเทวกเร ธเมฺม ญตฺวาฯ **ปโรปรนฺติ** หีนปณีตํ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ อธิเทวตฺตกรํ สพฺพธมฺมชาตํ อเวทีติ วุตฺตํ โหติฯ **กงฺขีนํ ปฏิชานตนฺติ** กงฺขีนํเยว สตํ ‘‘นิกฺกงฺขมฺหา’’ติ ปฏิชานนฺตานํฯ

นิเทฺทเส **ปารายนิกปญฺหานนฺติ** ปารายนิกพฺราหฺมณานํ ปุจฺฉานํฯ อวสานํ กโรตีติ **อนฺตกโรฯ** โกฏิํ กโรตีติ **ปริยนฺตกโรฯ** สีมํ มริยาทํ กโรตีติ **ปริเจฺฉทกโรฯ** นิคมํ กโรตีติ **ปริวฏุมกโรฯ** **สภิยปญฺหานนฺติ** น เกวลํ ปารายนิกพฺราหฺมณานํ ปญฺหานํ เอว, อถ โข สภิยปริพฺพาชกาทีนมฺปิ ปญฺหานํ อนฺตํ กโรตีติ ทเสฺสตุํ **“สภิยปญฺหาน”**นฺติอาทิมาหฯ

๑๒๐. **อสํหีรนฺติ** ราคาทีหิ อสํหาริยํฯ **อสงฺกุปฺปนฺติ** อสงฺกุปฺปํ อวิปริณามธมฺมํฯ ทฺวีหิปิ ปเทหิ นิพฺพานํ ภณติฯ **อทฺธา คมิสฺสามีติ** เอกํเสเนว ตํ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุํ คมิสฺสามิฯ **น เมตฺถ กงฺขาติ** นตฺถิ เม เอตฺถ นิพฺพาเน กงฺขาฯ **เอวํ มํ ธาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺตนฺติ** ปิงฺคิโย ‘‘เอวเมว ตฺวมฺปิ ปมุญฺจสฺสุ สทฺธ’’นฺติ อิมินา ภควโต โอวาเทน อตฺตนิ สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา สทฺธาธุเรเนว จ วิมุญฺจิตฺวา ตํ สทฺธาธิมุตฺติํ ปกาเสโนฺต ภควนฺตํ อาห – ‘‘เอวํ มํ ธาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺต’’นฺติฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย ‘‘ยถา มํ ตฺวํ อวจ, เอวเมว มํ อธิมุตฺตจิตฺตํ ธาเรหี’’ติฯ

น สํหริยตีติ คเหตฺวา สํหริตุํ น สกฺกาฯ **นิโยควจนนฺติ** ยุตฺตวจนํฯ **อวตฺถาปนวจนนฺติ** สนฺนิฏฺฐานวจนํฯ อิมสฺมิํ ปารายนวเคฺค ยํ อนฺตรนฺตรา น วุตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน คเหตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฎฺฐกถาย

ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปารายนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทโส

ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

๑. ปฐมวคฺควณฺณนา

๑๒๑. อิโต ปรํ ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนาย โอกาโส อนุปฺปตฺโตฯ ตตฺถ ‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑ’’นฺติ อิโต ปรํ อติเรกปทมตฺตเมว วณฺณยิสฺสามฯ ตตฺถ **สเพฺพสู**ติ อนวเสเสสุฯ **ภูเตสู**ติ สเตฺตสุฯ เอตฺถ ภูเตสูติ กิญฺจาปิ ภูตสโทฺท ‘‘ภูตสฺมิํ ปาจิตฺติย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๖๙) วิชฺชมาเน, ‘‘ภูตมิทํ, สาริปุตฺต, สมนุปสฺสสี’’ติ เอวมาทีสุ ขนฺธปญฺจเก, ‘‘จตฺตาโร โข, ภิกฺขุ, มหาภูตา เหตู’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) จตุพฺพิเธ ปถวีธาตฺวาทิรูเป, ‘‘โย จ กาลฆโส ภูโต’’ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๑.๒.๑๙๐) ขีณาสเว, ‘‘สเพฺพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ, ภูตา โลเก สมุสฺสย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๒๐) สพฺพสเตฺต, ‘‘ภูตคามปาตพฺยตายา’’ติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๙๐) รุกฺขาทิเก, ‘‘ภูตํ ภูตโต ปชานาตี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓) จาตุมหาราชิกานํ เหฎฺฐา สตฺตนิกายํ อุปาทาย วตฺตติฯ อิธ ปน อวิเสสโต ปถวีปพฺพตาทีสุ ชาตา สตฺตา ภูตาติ เวทิตพฺพาฯ เตสุ ภูเตสุฯ **นิธายา**ติ นิกฺขิปิตฺวาฯ

ทณฺฑนฺติ กายวจีมโนทณฺฑํ, กายทุจฺจริตาทีนเมตํ อธิวจนํฯ กายทุจฺจริตญฺหิ ทณฺฑยตีติ ทโณฺฑ, พาเธติ อนยพฺยสนํ ปาเปตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ วจีทุจฺจริตญฺจ มโนทุจฺจริตญฺจฯ ปหรณทโณฺฑ เอว วา ทโณฺฑ, ตํ นิธายาติปิ วุตฺตํ โหติฯ **อวิเหฐย**นฺติ อวิเหฐยโนฺตฯ **อญฺญตรมฺปี**ติ ยํ กิญฺจิ เอกมฺปิฯ **เตสมฺปี**ติ เตสํ สพฺพภูตานํฯ **น ปุตฺตมิเจฺฉยฺยา**ติ อตฺรโช เขตฺตโช ทินฺนโก อเนฺตวาสิโกติ อิเมสุ จตูสุ ปุเตฺตสุ ยํ กิญฺจิ ปุตฺตํ น อิเจฺฉยฺยฯ **กุโต สหาย**นฺติ สหายํ ปน อิเจฺฉยฺยาติ กุโต เอว เอตํฯ

เอโกติ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน เอโก, อทุติยเฎฺฐน เอโก, ตณฺหาปหานเฎฺฐน เอโก, เอกนฺตวิคตกิเลโสติ เอโก, เอโก ปเจฺจกสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธติ เอโกฯ สมณสหสฺสสฺสปิ หิ มเชฺฌ วตฺตมาโน คิหิสโญฺญชนสฺส ฉินฺนตฺตา เอโก, เอวํ **ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน** เอโก ฯ เอโก ติฎฺฐติ, เอโก คจฺฉติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก อิริยติ วตฺตตีติ เอโกฯ เอวํ **อทุติยเฎฺฐน** เอโกฯ

‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธาน สํสรํ;
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, สํสารํ นาติวตฺตติฯ

‘‘เอวมาทีนวํ ญตฺวา, ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภวํ;
วีตตโณฺห อนาทาโน, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติฯ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗) –

เอวํ **ตณฺหาปหานเฎฺฐน** เอโกฯ สพฺพกิเลสาสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายติํ อนุปฺปาทธมฺมาติ เอวํ **เอกนฺตวิคตกิเลโส**ติ เอโกฯ อนาจริยโก หุตฺวา สยมฺภู สามเญฺญว ปเจฺจกสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธติ เอวํ **เอโก ปเจฺจกสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ**ติ เอโกฯ

จเรติ ยา อิมา อฏฺฐ จริยาโยฯ เสยฺยถิทํ – ยา ปณิธิสมฺปนฺนานํ จตูสุ อิริยาปเถสุ อิริยาปถจริยา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ อชฺฌตฺติกายตเนสุ อายตนจริยา, อปฺปมาทวิหารีนํ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สติจริยา, อธิจิตฺตมนุยุตฺตานํ จตูสุ ฌาเนสุ สมาธิจริยา, พุทฺธิสมฺปนฺนานํ จตูสุ อริยสจฺเจสุ ญาณจริยา, สมฺมา ปฏิปนฺนานํ จตูสุ อริยมคฺเคสุ มคฺคจริยา, อธิคตผลานํ จตูสุ สามญฺญผเลสุ ปฏิปตฺติจริยา, ติณฺณํ พุทฺธานํ สพฺพสเตฺตสุ โลกตฺถจริยา, ตตฺถ ปเทสโต ปเจฺจกพุทฺธสาวกานนฺติฯ ยถาห – ''จริยาติ อฏฺฐ จริยาโย ยา อิริยาปถจริยา''ติ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑; ปฏิ. ม. ๑.๑๙๗; ๓.๒๘) วิตฺถาโรฯ ตาหิ จริยาหิ สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ อถ วา ยา อิมา ''อธิมุจฺจโนฺต สทฺธาย จรติ, ปคฺคณฺหโนฺต วีริเยน จรติ, อุปฏฺฐหโนฺต สติยา จรติ, อวิกฺขิโตฺต สมาธินา จรติ, ปชานโนฺต ปญฺญาย จรติ, วิชานโนฺต วิญฺญาเณน จรติ, เอวํ ปฏิปนฺนสฺส กุสลา ธมฺมา อายาเปนฺตีติ อายตนจริยาย จรติ, เอวํ ปฏิปโนฺน วิเสสมธิคจฺฉตีติ วิเสสจริยาย จรตี''ติ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑; ปฏิ. ม. ๑.๑๙๗; ๓.๒๙) เอวํ อปราปิ อฏฺฐ จริยา วุตฺตาฯ ตาหิ สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ขคฺควิสาณกโปฺป**ติ ขคฺควิสาโณ นาม ขคฺคมิคสิงฺคํฯ

กปฺป -สโทฺท ปนายํ อภิสทฺทหนโวหารกาลปญฺญตฺติเจฺฉทวิกปฺปเลสสมนฺตภาวสทิสาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ''โอกปฺปนียเมตํ โภโต โคตมสฺสฯ ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา''ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อภิสทฺทหนโตฺถฯ ''อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ''นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๒๕๐) โวหาโรฯ ''เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี''ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาโลฯ ''อิจฺจายสฺมา กโปฺป''ติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๙๘; จูฬนิ. กปฺปมาณวปุจฺฉา ๑๑๗, กปฺปมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖๑) ปญฺญตฺติฯ ''อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู''ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๓๖๘) เฉทนํฯ ''กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป''ติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๔๔๖) วิกโปฺปฯ ''อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ''นฺติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๘๐) เลโสฯ ''เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา''ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๔) สมนฺตภาโวฯ ''สตฺถุกเปฺปน วต กิร, โภ, สาวเกน สทฺธิํ มนฺตยมานา น ชานิมฺหา''ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๖๐) สทิโส, ปฏิภาโคติ อโตฺถฯ อิธ ปนสฺส สทิโส ปฏิภาโคติ อโตฺถ เวทิตโพฺพ, ขคฺควิสาณสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโต อตฺถวณฺณนาฯ

อธิปฺปายานุสนฺธิโต ปน เอวํ เวทิตโพฺพ – ยฺวายํ วุตฺตปฺปกาโร ทโณฺฑ ภูเตสุ ปวตฺติยมาโน อหิโต โหติ, ตํ เตสุ อปฺปวตฺติยมาเนสุ ตปฺปฏิปกฺขภูตาย เมตฺตาย หิตูปสํหาเรน จ สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ, นิหิตทณฺฑตฺตา เอว จ ยถา อนิหิตทณฺฑา สตฺตา ภูตานิ ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา วิเหเฐนฺติ, ตถา อวิเหฐยํ, อญฺญตรมฺปิ เตสํ อิมํ เมตฺตากมฺมฏฺฐานมาคมฺม ยเทว ตตฺถ เวทนาคตํ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณคตํ ตญฺจ ตทนุสาเรเนว ตทญฺญญฺจ สงฺขารคตํ วิปสฺสิตฺวา อิมํ ปเจฺจกโพธิํ อธิคโตมฺหี''ติ อยํ ตาว อธิปฺปาโยฯ

อยํ ปน อนุสนฺธิ – เอวํ วุเตฺต เต อมจฺจา อาหํสุ – ''อิทานิ, ภเนฺต, กุหิํ คจฺฉถา''ติ? ตโต เตน ''ปุพฺพปเจฺจกสมฺพุทฺธา กตฺถ วสนฺตี''ติ อาวเชฺชตฺวา ญตฺวา ''คนฺธมาทนปพฺพเต''ติ วุเตฺต ปุนาหํสุ – ''อเมฺห ทานิ, ภเนฺต, ปชหถ, น อิจฺฉถา''ติฯ อถ ปเจฺจกพุโทฺธ อาห – ''น ปุตฺตมิเจฺฉยฺยา''ติ สพฺพํฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – อหํ อิทานิ อตฺรชาทีสุ ยํ กิญฺจิ ปุตฺตมฺปิ น อิเจฺฉยฺยํ, กุโต ปน ตุมฺหาทิสํ สหายํฯ ตสฺมา ตุเมฺหสุปิ โย มยา สทฺธิํ คนฺตุกาโม มาทิโส วา โหตุํ อิจฺฉติ, โส เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ อถ วา เตหิ ''อเมฺห ทานิ, ภเนฺต, ปชหถ, น อิจฺฉถา''ติ วุเตฺต โส ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ''น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย, กุโต สหาย''นฺติ วตฺวา อตฺตโน

ยถาวุเตฺตนเฏฺฐน เอกจริยาย คุณํ ทิสฺวา ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๕)ฯ

ตตฺถ **ตสา**ติ วิปาสกิริยาฯ **ถาวรา**ติ ขีณาสวาฯ **ภยเภรวา**ติ ขุทฺทานุขุทฺทกา จิตฺตุตฺราสาฯ **นิธายา**ติ ฉเฑฺฑตฺวาฯ **นิทหิตฺวา**ติ ฐเปตฺวาฯ **โอโรปยิตฺวา**ติ อโธกริตฺวาฯ **สโมโรปยิตฺวา**ติ อโธคตํ วิสฺสเชฺชตฺวาฯ **นิกฺขิปิตฺวา**ติ ตโต อปเนตฺวาฯ **ปฏิปฺปสฺสมฺภิตฺวา**ติ สนฺนิสีทาเปตฺวาฯ

อาลปนนฺติ อาทิโต ลปนํฯ **สลฺลปน**นฺติ สมฺมา ลปนํฯ **อุลฺลปน**นฺติ อุทฺธํ กตฺวา ลปนํฯ **สมุลฺลปน**นฺติ ปุนปฺปุนํ อุทฺธํ กตฺวา ลปนํฯ

อิริยาปถจริยาติ อิริยาปถานํ จริยา, ปวตฺตนนฺติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อายตนจริยา ปน อายตเนสุ สติสมฺปชญฺญานํ จริยาฯ **ปตฺตี**ติ ผลานิฯ ตานิ หิ ปาปุณียนฺตีติ ''ปตฺตี''ติ วุตฺตานิฯ สตฺตโลกสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกา อตฺถา **โลกตฺถา**ติ อยํ วิเสโสฯ

อิทานิ ตาสํ จริยานํ ภูมึ ทเสฺสโนฺต **''จตูสุ อิริยาปเถสู''**ติอาทิมาห ฯ **สติปฏฺฐาเนสู**ติ อารมฺมณสติปฏฺฐาเนสุปิ วุจฺจมาเนสุ สติโต อนญฺญานิ, โวหารวเสน ปน อญฺญานิ วิย กตฺวา วุตฺตํฯ **อริยสเจฺจสู**ติ ปุพฺพภาเค โลกิยสจฺจญาเณน วิสุํ วิสุํ สจฺจปริคฺคหวเสน วุตฺตํฯ **อริยมเคฺคสุ สามญฺญผเลสู**ติ จ โวหารวเสเนว วุตฺตํฯ **ปเทสโต**ติ โลกตฺถจริยาย เอกเทเสฯ นิปฺปเทสโต หิ โลกตฺถจริยํ พุทฺธา เอว กโรนฺติฯ ปุน ตา เอว จริยาโย การกปุคฺคลวเสน ทเสฺสโนฺต **''ปณิธิสมฺปนฺนาน''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปณิธิสมฺปนฺนา นาม อิริยาปถานํ สนฺตตฺตา อิริยาปถาว ฐิติยา สมฺปนฺนา อกมฺปิตอิริยาปถา ภิกฺขุภาวานุรูเปน สเนฺตน อิริยาปเถน สมฺปนฺนาฯ

อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานนฺติ จกฺขาทีสุ ฉสุ อินฺทฺริเยสุ อตฺตโน อตฺตโน วิสเย ปวตฺตํ เอเกกทฺวารวเสน คุตฺตํ ทฺวารํ เอเตสนฺติ คุตฺตทฺวารา, เตสํ คุตฺตทฺวารานํฯ ทฺวารนฺติ เจตฺถ อุปฺปตฺติทฺวารวเสน จกฺขาทโย เอวฯ **อปฺปมาทวิหารีน**นฺติ สีลาทีสุ อปฺปมาทวิหารวตํฯ **อธิจิตฺตมนุยุตฺตาน**นฺติ วิปสฺสนาย ปาทกภาเวน อธิจิตฺตสงฺขาตํ สมาธึ อนุยุตฺตานํฯ **พุทฺธิสมฺปนฺนาน**นฺติ นามรูปววตฺถานํ อาทึ กตฺวา ยาว โคตฺรภุ, ตาว ปวเตฺตน ญาเณน สมฺปนฺนานํ ฯ **สมฺมา ปฏิปนฺนาน**นฺติ จตุมคฺคกฺขเณฯ **อธิคตผลาน**นฺติ จตุผลกฺขเณฯ **ตถาคตาน**นฺติ ตถา อาคตานํฯ **อรหนฺตาน**นฺติ ทูรกิเลสานํฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธาน**นฺติ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมพุทฺธานํฯ อิเมสํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา ปกาสิโต เอวฯ

ปเทสโต ปเจฺจกพุทฺธานนฺติ ปเจฺจกสมฺพุทฺธานํ เอกเทสโตฯ **สาวกาน**นฺติ สาวกานมฺปิ เอกเทสโตฯ **อธิมุจฺจโนฺต**ติ อธิโมกฺขํ กโรโนฺตฯ **สทฺธาย จรตี**ติ สทฺธาวเสน ปวตฺตติฯ **ปคฺคณฺหโนฺต**ติ จตุสมฺมปฺปธานวีริเยน ปทหโนฺตฯ **อุปฏฺฐเปโนฺต**ติ สติยา อารมฺมณํ อุปฏฺฐเปโนฺตฯ **อวิเกฺขปํ กโรโนฺต**ติ สมาธิวเสน วิเกฺขปํ อกโรโนฺตฯ **ปชานโนฺต**ติ จตุสจฺจชานนปญฺญาย ปกาเรน ชานโนฺตฯ **วิชานโนฺต**ติ อินฺทฺริยสมฺปยุตฺตชวนปุพฺพงฺคเมน อาวชฺชนวิญฺญาเณน อารมฺมณํ วิชานโนฺตฯ **วิญฺญาณจริยายา**ติ อาวชฺชนวิญฺญาณจริยาวเสนฯ **เอวํ ปฏิปนฺนสฺสา**ติ สหาวชฺชนาย อินฺทฺริยจริยาย ปฏิปนฺนสฺสฯ **กุสลา ธมฺมา อายาเปนฺตี**ติ สมถวิปสฺสนาวเสน ปวตฺตา กุสลา ธมฺมา ภุสํ ยาเปนฺติ, ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **อายตนจริยายา**ติ กุสลานํ ธมฺมานํ ภุสํ ยตนจริยาย, ปวตฺตนจริยายาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิเสสมธิคจฺฉตี**ติ วิกฺขมฺภนตทงฺคสมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน วิเสสํ อธิคจฺฉติฯ

ทสฺสนจริยา จ สมฺมาทิฏฺฐิยาติอาทีสุ สมฺมา ปสฺสติ, สมฺมา วา ตาย ปสฺสนฺติ, ปสฏฺฐา สุนฺทรา วา ทิฏฺฐีติ **สมฺมาทิฏฺฐิ,** ตสฺสา สมฺมาทิฏฺฐิยา นิพฺพานปจฺจกฺขกรเณน ทสฺสนจริยาฯ สมฺมา สงฺกเปฺปติ, สมฺมา วา เตน สงฺกเปฺปนฺติ, ปสโฏฺฐ สุนฺทโร วา สงฺกโปฺปติ **สมฺมาสงฺกโปฺป**ฯ ตสฺส อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนจริยาฯ สมฺมา วทติ, สมฺมา วา ตาย วทนฺติ, ปสฏฺฐา สุนฺทรา วา วาจาติ **สมฺมาวาจา,** มิจฺฉาวาจาวิรติยา เอตํ นามํฯ ตสฺสา จตุพฺพิธวจีสํวรปริคฺคหจริยาฯ สมฺมา กโรติ, สมฺมา วา เตน กโรนฺติ, ปสฏฺฐํ สุนฺทรํ วา กมฺมนฺติ สมฺมา กมฺมํ, สมฺมากมฺมเมว **สมฺมากมฺมโนฺต,** มิจฺฉากมฺมนฺตวิรติยา เอตํ นามํฯ ตสฺส ติวิธกายสํวรสมุฏฺฐานจริยาฯ สมฺมา อาชีวติ, สมฺมา วา เตน อาชีวนฺติ, ปสโฏฺฐ สุนฺทโร วา อาชีโวติ **สมฺมาอาชีโว,** มิจฺฉาอาชีววิรติยา เอตํ นามํฯ ตสฺส โวทานจริยา ปริสุทฺธจริยาฯ สมฺมา วายมติ, สมฺมา วา เตน วายมนฺติ, ปสโฏฺฐ สุนฺทโร วา วายาโมติ **สมฺมาวายาโม,** ตสฺส ปคฺคหจริยาฯ สมฺมา สรติ, สมฺมา วา ตาย สรนฺติ, ปสฏฺฐา สุนฺทรา วา สตีติ **สมฺมาสติ,** ตสฺสา อุปฏฺฐานจริยาฯ สมฺมา สมาธิยติ, สมฺมา วา เตน สมาธิยนฺติ, ปสโฏฺฐ สุนฺทโร วา สมาธีติ **สมฺมาสมาธิ,** ตสฺส อวิเกฺขปจริยาฯ

ตกฺกโปฺปติ เตน กโปฺป, เอวรูโปติ อโตฺถฯ **ตสฺสทิโส**ติ เตน สทิโส, ‘‘ตสฺสทิโก’’ติ วา ปาโฐฯ **ตปฺปฏิภาโค**ติ เตน ปฏิภาโค ตปฺปฏิภาโค, เอทิโสติ อโตฺถฯ สาทุรสํ อติกฺกนฺตํ โลณํ **อติโลณํฯ โลณกโปฺป**ติ โลณสทิโสติ วุจฺจติฯ **อติติตฺตก**นฺติ อติกฺกนฺตติตฺตกํ, ปุจิมนฺทาทิกโปฺป ติตฺตกสทิโสติ วุจฺจติฯ **อติมธุร**นฺติ ขีรปายาสาทิกํฯ **หิมกโปฺป**ติ หิโมทกสทิโสฯ **สตฺตุกโปฺป**ติ สตฺตุนา พฺเทฺธน สทิโสฯ **เอวเมวา**ติ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํฯ

ตตฺรายํ เอตสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส สเงฺขเปน วิปสฺสนาอาจิกฺขนวิธิํ ทเสฺสตฺวา คมิสฺสามฯ ตตฺถ นามรูปปริคฺคหํ กาตุกาโม ปเจฺจกโพธิสโตฺต รูปารูปอฏฺฐสมาปตฺตีสุ ยํ กิญฺจิ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย วิตกฺกาทีนิ ฌานงฺคานิ จ ตํสมฺปยุเตฺต จ ผสฺสาทโย ธเมฺม ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานวเสน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘สพฺพเมฺปตํ อารมฺมณาภิมุขํ นมนโต นมนเฏฺฐน นาม’’นฺติ ววตฺถเปติฯ ตโต ตสฺส ปจฺจยํ ปริเยสโนฺต ‘‘หทยวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตตี’’ติ ปสฺสติฯ ปุน วตฺถุสฺส ปจฺจยภูตานิ จ อุปาทารูปานิ จ ปสฺสิตฺวา ‘‘อิทํ สพฺพํ รุปฺปนโต รูป’’นฺติ ปริคฺคณฺหาติฯ ปุน ตทุภยํ ‘‘นมนลกฺขณํ นามํ, รุปฺปนลกฺขณํ รูป’’นฺติ เอวํ สเงฺขปโต นามรูปํ ววตฺถเปติฯ สมถยานิกวเสเนตํ วุตฺตํฯ วิปสฺสนายานิโก ปน จตุธาตุววตฺถานมุเขน ภูตุปาทายรูปานิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘สพฺพเมฺปตํ รุปฺปนโต รูป’’นฺติ ปสฺสติฯ ตโต เอวํ ปริจฺฉินฺนรูปสฺส จกฺขาทีนิ นิสฺสาย ปวตฺตมานา อรูปธมฺมา อาปาถมาคจฺฉนฺติฯ ตโต สเพฺพปิ เต อรูปธเมฺม นมนลกฺขเณน เอกโต กตฺวา ‘‘อิทํ นาม’’นฺติ ปสฺสติ, โส ‘‘อิทํ นามํ, อิทํ รูป’’นฺติ เทฺวธา ววตฺถเปติฯ เอวํ ววตฺถเปตฺวา ‘‘นามรูปโต อุทฺธํ อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา เทโว วา พฺรหฺมา วา นตฺถี’’ติ ปสฺสติฯ

> ยถา หิ องฺคสมฺภารา, โหติ สโทฺท รโถ อิติ;
> เอวํ ขเนฺธสุ สเนฺตสุ, โหติ ‘‘สโตฺต’’ติ สมฺมุติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๗๑; มิ. ป. ๒.๑.๑; กถา. ๒๓๓);

เอวเมว ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ สเนฺตสุ ‘‘สโตฺต ปุคฺคโล’’ติ โวหารมตฺตํ โหตีติ เอวมาทินา นเยน นามรูปานํ ยาถาวทสฺสนสงฺขาเตน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิภูเตน ญาเณน นามรูปํ ปริคฺคเหตฺวา ปุน ตสฺส ปจฺจยมฺปิ ปริคฺคณฺหโนฺต วุตฺตนเยน นามรูปํ ปริคฺคเหตฺวา ‘‘โก นุ โข อิมสฺส เหตู’’ติ ปริเยสโนฺต อเหตุวาทวิสมเหตุวาเทสุ โทสํ ทิสฺวา โรคํ ทิสฺวา ตสฺส นิทานํ สมุฏฺฐาน

มฺปิ ปริเยสโนฺต เวโชฺช วิย ตสฺส เหตุญฺจ ปจฺจยญฺจ ปริเยสโนฺต อวิชฺชา ตณฺหา อุปาทานํ กมฺมนฺติ อิเม จตฺตาโร ธเมฺม นามรูปสฺส อุปฺปาทปจฺจยตฺตา ‘‘เหตู’’ติ ฯ อาหารํ อุปตฺถมฺภนปจฺจยตฺตา ‘‘ปจฺจโย’’ติ จ ปสฺสติฯ อิมสฺส หิ กายสฺส อวิชฺชาทโย ตโย ธมฺมา มาตา วิย ทารกสฺส อุปนิสฺสยา โหนฺติ, กมฺมํ ปิตา วิย ปุตฺตสฺส ชนกํ, อาหาโร ธาติ วิย ทารกสฺส สนฺธารโกติฯ เอวํ รูปกายสฺส ปจฺจยปริคฺคหํ กตฺวา ปุน ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๖๐; กถา. ๔๖๕) นเยน นามกายสฺสปิ ปจฺจยํ ปริคฺคณฺหาติ, เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต ‘‘อตีตานาคตาปิ ธมฺมา เอวเมว วตฺตนฺตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กโรติฯ

ตสฺส ยา สา ปุพฺพนฺตํ อารพฺภ ‘‘อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธานํ, น นุ โข อโหสึ, กึ นุ โข, กถํ นุ โข, กึ หุตฺวา กึ อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน’’นฺติ ปญฺจวิธา วิจิกิจฺฉา วุตฺตาฯ

ยาปิ อปรนฺตํ อารพฺภ ‘‘ภวิสฺสามิ นุ โข อหํ อนาคตมทฺธานํ, น นุ โข ภวิสฺสามิ, กึ นุ โข ภวิสฺสามิ, กถํ นุ โข ภวิสฺสามิ, กึ หุตฺวา กึ ภวิสฺสามิ นุ โข อหํ อนาคตมทฺธาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) ปญฺจวิธา วิจิกิจฺฉา วุตฺตาฯ

ยาปิ เอตรหิ วา ปน ปจฺจุปฺปนฺนํ อทฺธานํ อารพฺภ กถํกถี โหติ ‘‘อหํ นุ โขสฺมิ, โน นุ โขสฺมิ, กึ นุ โขสฺมิ, กถํ นุ โขสฺมิ, อยํ นุ โข สโตฺต กุโต อาคโต, โส กุหึ คามี ภวิสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) ฉพฺพิธา วิจิกิจฺฉา วุตฺตา, สา สพฺพาปิ ปหิยฺยติฯ เอวํ ปจฺจยปริคฺคหเณน ตีสุ อทฺธาสุ กงฺขํ วิตริตฺวา ฐิตํ ญาณํ ‘‘กงฺขาวิตรณวิสุทฺธี’’ติปิ ‘‘ธมฺมฏฺฐิติญาณ’’นฺติปิ ‘‘ยถาภูตญาณ’’นฺติปิ ‘‘สมฺมาทสฺสน’’นฺติปิ วุจฺจติฯ

เอตฺถ ปน ติโสฺส หิ โลกิยปริญฺญา ญาตปริญฺญา ตีรณปริญฺญา ปหานปริญฺญาติฯ ตตฺถ ‘‘รุปฺปนลกฺขณํ รูปํ, เวทยิตลกฺขณา เวทนา’’ติ เอวํ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ปจฺจตฺตลกฺขณสลฺลกฺขณวเสน ปวตฺตา ปญฺญา ญาตปริญฺญา นามฯ ‘‘รูปํ อนิจฺจํ, เวทนา อนิจฺจา’’ติอาทินา ปน นเยน เตสํเยว ธมฺมานํ สามญฺญลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ปวตฺตา ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาปญฺญา ตีรณปริญฺญา นามฯ เตสุ เอว ปน ธเมฺมสุ นิจฺจสญฺญาทิปชหนวเสน ปวตฺตา ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาว ปญฺญา ปหานปริญฺญา นามฯ

ตตฺถ สงฺขารปริเจฺฉทโต ปฏฺฐาย ยาว ปจฺจยปริคฺคหา ญาตปริญฺญาย ภูมิฯ เอตสฺมิญฺหิ อนฺตเร ธมฺมานํ ปจฺจตฺตลกฺขณปฏิเวธเสฺสว อาธิปจฺจํ โหติฯ กลาปสมฺมสนโต ปฏฺฐาย ยาว อุทยพฺพยานุปสฺสนา ตีรณปริญฺญาย ภูมิฯ เอตสฺมิญฺหิ อนฺตเร สามญฺญลกฺขณปฏิเวธเสฺสว อาธิปจฺจํ โหติฯ ภงฺคานุปสฺสนโต ปฏฺฐาย อุปริ ปหานปริญฺญาย ภูมิฯ ตโต จ ปฏฺฐาย หิ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสโนฺต สุขสญฺญํ, อนตฺตโต อนุปสฺสโนฺต อตฺตสญฺญํ, นิพฺพินฺทโนฺต นนฺทึ, วิรชฺชโนฺต ราคํ, นิโรเธโนฺต สมุทยํ, ปฏินิสฺสชฺชโนฺต อาทานํ ปชหตีติ เอวํ นิจฺจสญฺญาทิปหานสาธิกานํ สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ อาธิปจฺจํฯ อิติ อิมาสุ ตีสุ ปริญฺญาสุ สงฺขารปริเจฺฉทสฺส เจว ปจฺจยปริคฺคหสฺส จ สาธิตตฺตา อิมินา โยคินา ญาตปริญฺญาว อธิคตาฯ

ปุน ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา…เป.… ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจํ, อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา ทุกฺขํ, อวสวตฺติตฺตา อนตฺตาฯ ยา กาจิ เวทนา… สญฺญา… เย เกจิ สงฺขารา … ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ วิญฺญาณํ หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจํ, อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา ทุกฺขํ, อวสวตฺติตฺตา อนตฺตา’’ติ

เอวมาทินา (สํ. นิ. ๓.๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๔๘) นเยน กลาปสมฺมสนํ กโรติฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา’’ติฯ

เอวํ สงฺขาเร อนิจฺจทุกฺขานตฺตวเสน กลาปสมฺมสนํ กตฺวา ปุน สงฺขารานํ อุทยพฺพยเมว ปสฺสติฯ กถํ ? ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย, ตณฺหากมฺมอาหารสมุทยา รูปสมุทโย’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐)ฯ เอวํ รูปกฺขนฺธสฺส ปจฺจยายตฺตตาทสฺสเนน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ เอวํ ปญฺจหากาเรหิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ ‘‘อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ, ตณฺหากมฺมอาหารนิโรธา รูปนิโรโธ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) ปจฺจยนิโรธทสฺสเนน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตีติ เอวํ ปญฺจหากาเรหิ รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ

ตถา ‘‘อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโย, ตณฺหากมฺมผสฺสสมุทยา เวทนาสมุทโย’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) ปจฺจยายตฺตตาทสฺสเนน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ ‘‘อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธ, ตณฺหากมฺมผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) ปจฺจยนิโรธทสฺสเนน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ เอวํ สญฺญากฺขนฺธาทีสุปิฯ

อยํ ปน วิเสโส – วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส ผสฺสฏฺฐาเน ‘‘นามรูปสมุทยา, นามรูปนิโรธา’’ติ โยเชตพฺพํฯ เอวํ เอเกกสฺมิํ ขเนฺธ ปจฺจยสมุทยวเสน จ นิพฺพตฺติลกฺขณวเสน จ ปจฺจยนิโรธวเสน จ วิปริณามลกฺขณวเสน จ อุทยพฺพยทสฺสเนน จ ทส ทส กตฺวา ปญฺญาส ลกฺขณานิ วุตฺตานิฯ เตสํ วเสน ‘‘เอวมฺปิ รูปสฺส อุทโย, เอวมฺปิ รูปสฺส วโย’’ติ ปจฺจยโต เจว ขณโต จ วิตฺถาเรน มนสิการํ กโรติฯ

ตเสฺสวํ กโรโต ‘‘อิติ กิร อิเม ธมฺมา อหุตฺวา สโมฺภนฺติ, หุตฺวา ปฏิเวนฺตี’’ติ ญาณํ วิสทํ โหติฯ ‘‘เอวํ กิร อิเม ธมฺมา อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา นิรุชฺฌนฺตี’’ติ นิจฺจนวา หุตฺวา สงฺขารา อุปฏฺฐหนฺติฯ น เกวลญฺจ นิจฺจนวา, สูริยุคฺคมเน อุสฺสาวพินฺทุ วิย อุทกพุพฺพุโฬ วิย อุทเก ทณฺฑราชิ วิย อารเคฺค สาสโป วิย วิชฺชุปฺปาโท วิย จ ปริตฺตฏฺฐายิโน, มายามรีจิสุปินาลาตจกฺกคนฺธพฺพนครเผณกทลิอาทโย วิย อสารา นิสฺสารา วิย หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ เอตฺตาวตา จ ปน อเนน ‘‘วยธมฺมเมว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนญฺจ วยํ อุเปตี’’ติ อิมินา อากาเรน สมฺมสนปญฺญาย ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตํ **อุทยพฺพยานุปสฺสนํ** นาม ปฐมํ ตรุณวิปสฺสนาญาณํ อธิคตํ โหติฯ ยสฺสาธิคมา ‘‘อารทฺธวิปสฺสโก’’ติ สงฺขํ คจฺฉติฯ

อถสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส กุลปุตฺตสฺส โอภาโส ญาณํ ปีติ ปสฺสทฺธิ สุขํ อธิโมโกฺข ปคฺคโห อุปฏฺฐานํ อุเปกฺขา นิกนฺตีติ ทส วิปสฺสนุปกฺกิเลสา อุปฺปชฺชนฺติฯ เอตฺถ **โอภาโส** นาม วิปสฺสนกฺขเณ ญาณสฺส พลวตฺตา โลหิตํ สนฺนิสีทติ, เตน จ จิโตฺตภาโส นิพฺพตฺตติฯ ตํ ทิสฺวา อกุสโล โยคี ‘‘มโคฺค เม ปโตฺต’’ติ ตเมว โอภาสํ อสฺสาเทติฯ **ญาณ**มฺปิ วิปสฺสนาญาณเมวฯ ตํ สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส สุทฺธํ ปสนฺนํ หุตฺวา ปวตฺตติฯ ตํ ทิสฺวา ปุเพฺพ วิย ‘‘มโคฺค’’ติ อสฺสาเทติฯ **ปีติ**ปิ วิปสฺสนาปีติ เอวฯ ตสฺส หิ ตสฺมิํ ขเณ ปญฺจวิธา ปีติ อุปฺปชฺชติฯ **ปสฺสทฺธี**ติ วิปสฺสนาปสฺสทฺธิฯ ตสฺมิํ สมเย เนว กายจิตฺตานํ ทรโถ, น คารวํ, น กกฺขฬตา, น อกมฺมญฺญตา, น เคลญฺญตา, น วงฺกตา โหติฯ **สุข**มฺปิ วิปสฺสนาสุขเมวฯ ตสฺส กิร ตสฺมิํ สมเย สกลสรีรํ อภิสนฺทยมานํ อติปณีตํ สุขํ อุปฺปชฺชติฯ

อธิโมโกฺข นาม วิปสฺสนกฺขเณ ปวตฺตา สทฺธาฯ ตสฺมิญฺหิ ขเณ จิตฺตเจตสิกานํ อติวิย ปสาทภูตา พลวตี สทฺธา อุปฺปชฺชติฯ **ปคฺคโห** นาม วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตํ วีริยํฯ ตสฺมิญฺหิ ขเณ อสิถิลํ อนจฺจารทฺธํ สุปคฺคหิตํ วีริยํ อุปฺปชฺชติฯ **อุปฏฺฐาน**นฺติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติฯ ตสฺมิญฺหิ ขเณ สุปฏฺฐิตา สติ อุปฺปชฺชติฯ **อุเปกฺขา** ทุวิธา วิปสฺสนาวชฺชนวเสนฯ ตสฺมิญฺหิ ขเณ สพฺพสงฺขารคหเณ มชฺฌตฺตภูตํ วิปสฺสนุเปกฺขาสงฺขาตํ ญาณํ พลวนฺตํ หุตฺวา อุปฺปชฺชติ มโนทฺวาราวชฺชนุเปกฺขา จฯ สา จ ตํ ตํ ฐานํ อาวชฺชนฺตสฺส สูรา ติขิณา หุตฺวา วหติฯ **นิกนฺตี**ติ วิปสฺสนานิกนฺติฯ โอภาสาทีสุ หิ อาลยํ กุรุมานา สุขุมา สนฺตาการา นิกนฺติ อุปฺปชฺชติฯ เอตฺถ โอภาสาทโย กิเลสวตฺถุตาย ‘‘อุปกฺกิเลสา’’ติ วุตฺตา น อกุสลตฺตาฯ นิกนฺติ ปน อุปกฺกิเลโส เจว กิเลสวตฺถุ จฯ

ปณฺฑิโต ปน ภิกฺขุ โอภาสาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ วิเกฺขปํ อคจฺฉโนฺต ‘‘โอภาสาทโย ธมฺมา น มโคฺค, อุปกฺกิเลสวิมุตฺตํ ปน วีถิปฏิปนฺนํ วิปสฺสนาญาณํ มโคฺค’’ติ มคฺคญฺจ อมคฺคญฺจ ววตฺถเปติฯ ตเสฺสวํ ‘‘อยํ มโคฺค, อยํ น มโคฺค’’ติ ญตฺวา ฐิตํ ญาณํ **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธี**ติ วุจฺจติฯ อิโต ปฏฺฐาย อฏฺฐนฺนํ วิปสฺสนาญาณานํ วเสน สิขาปตฺตวิปสฺสนาญาณํ นวมญฺจ สจฺจานุโลมิกํ ญาณนฺติ อยํ **ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** นาม โหติฯ อุทยพฺพยานุปสฺสนาญาณํ ภงฺคานุปสฺสนาญาณํ ภยตุปฏฺฐานญาณํ อาทีนวานุปสฺสนาญาณํ นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณนฺติ อิมานิ อฏฺฐ ญาณานิ นามฯ นวมํ สจฺจานุโลมิกํ ญาณนฺติ อนุโลมเสฺสตํ นามํฯ

ตสฺมา ตํ สมฺปาเทตุกาเมน อุปกฺกิเลสวิมุตฺตํ อุทยพฺพยญาณํ อาทิํ กตฺวา เอเตสุ ญาเณสุ โยโค กรณีโยฯ อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺตสฺส หิ อนิจฺจลกฺขณํ ยถาภูตํ อุปฏฺฐาติ, อุทยพฺพยปฏิปีฬนํ ปสฺสโต ทุกฺขลกฺขณญฺจ, ‘‘ทุกฺขเมว หิ สโมฺภติ, ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๑; กถา. ๒๓๓) ปสฺสโต อนตฺตลกฺขณญฺจฯ

เอตฺถ จ อนิจฺจํ อนิจฺจลกฺขณํ ทุกฺขํ ทุกฺขลกฺขณํ อนตฺตา อนตฺตลกฺขณนฺติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **อนิจฺจ**นฺติ ขนฺธปญฺจกํฯ กสฺมา? อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวา, หุตฺวา อภาวโต วาฯ อญฺญถตฺตํ นาม ชราฯ อุปฺปาทวยญฺญถตฺตํ **อนิจฺจลกฺขณํ,** หุตฺวา อภาวสงฺขาโต วา อาการวิกาโรฯ ‘‘ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺข’’นฺติ วจนโต ตเทว ขนฺธปญฺจกํ **ทุกฺขํ**ฯ กสฺมา? อภิณฺหํ ปฏิปีฬนโตฯ อภิณฺหํ ปฏิปีฬนากาโร **ทุกฺขลกฺขณํ**ฯ ‘‘ยํ ทุกฺขํ, ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕-๑๖) วจนโต ตเทว ขนฺธปญฺจกํ **อนตฺตา**ฯ กสฺมา? อวสวตฺตนโต ฯ อวสวตฺตนากาโร **อนตฺตลกฺขณํ**ฯ อิมานิ ตีณิปิ ลกฺขณานิ อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺตเสฺสว อารมฺมณานิ โหนฺติฯ

ปุนปิ โส รูปารูปธเมฺม ‘‘เอวํ อนิจฺจา’’ติอาทินา วิปสฺสติ, ตสฺส สงฺขารา ลหุํ ลหุํ อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, ตโต อุปฺปาทํ วา ฐิติํ วา ปวตฺตํ วา นิมิตฺตํ วา อารมฺมณํ อกตฺวา เตสํ ขยวยนิโรเธ เอว สติ สนฺติฏฺฐติ, อิทํ **ภงฺคญาณํ** นามฯ อิมสฺส อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย อยํ โยคี ‘‘ยถา อิเม สงฺขารา ภิชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺติ, เอวํ อตีเตปิ สงฺขารคตํ ภิชฺชิ, อนาคเตปิ ภิชฺชิสฺสตี’’ติ นิโรธเมว ปสฺสโนฺต ติฏฺฐติฯ ตสฺส ภงฺคานุปสฺสนาญาณํ อาเสวนฺตสฺส พหุลีกโรนฺตสฺส สพฺพภวโยนิ คติฏฺฐิติ สตฺตาวาเสสุ ปเภทกา สงฺขารา ชลิตองฺคารกาสุอาทโย วิย มหาภยํ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ เอตํ **ภยตุปฏฺฐานญาณํ** นามฯ

ตสฺส ตํ ภยตุปฏฺฐานญาณํ อาเสวนฺตสฺส สเพฺพ ภวาทโย อาทิตฺตองฺคารํ วิย สมุสฺสิตขโคฺค วิย ปจฺจตฺถิโก อปฺปฏิสรณา สาทีนวา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ อิทํ **อาทีนวานุปสฺสนา**

ญาณํ นามฯ ตสฺส เอวํ สงฺขาเร อาทีนวโต ปสฺสนฺตสฺส ภวาทีสุปิ สงฺขารานํ อาทีนวตฺตา สงฺขาเรสุ อุกฺกณฺฐนา อนภิรติ อุปฺปชฺชติ, อิทํ **นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ** นามฯ

สพฺพสงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทนฺตสฺส อุกฺกณฺฐนฺตสฺส ตสฺมา สงฺขารคตา มุญฺจิตุกามตา นิสฺสริตุกามตา โหติฯ อิทํ **มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ** นามฯ ปุน ตสฺมา สงฺขารคตา มุญฺจิตุํ ปน เต เอว สงฺขาเร ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาเณน ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ตีรณํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณํ** นามฯ

โส เอวํ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สงฺขาเร ปริคฺคณฺหโนฺต เตสุ อนตฺตลกฺขณสฺส สุทิฏฺฐตฺตา ‘‘อตฺตา’’ติ วา ‘‘อตฺตนิย’’นฺติ วา อคฺคณฺหโนฺต สงฺขาเรสุ ภยญฺจ นนฺทิญฺจ ปหาย สงฺขาเรสุ อุทาสีโน โหติ มชฺฌโตฺต, ‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา น คณฺหาติ, ตีสุ ภเวสุ อุเปกฺขโก, อิทํ **สงฺขารุเปกฺขาญาณํ** นามฯ

ตํ ปเนส เจ สนฺติปทํ นิพฺพานํ สนฺตโต ปสฺสติ, สพฺพสงฺขารปวตฺตํ วิสฺสเชฺชตฺวา นิพฺพานนินฺนํ ปกฺขนฺทํ โหติฯ โน เจ นิพฺพานํ สนฺตโต ปสฺสติ, ปุนปฺปุนํ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ วา ‘‘ทุกฺข’’นฺติ วา ‘‘อนตฺตา’’ติ วา ติวิธานุปสฺสนาวเสน สงฺขารารมฺมณเมว หุตฺวา ปวตฺตติฯ เอวํ ติฏฺฐมานญฺจ เอตํ ติวิธวิโมกฺขมุขภาวํ อาปชฺชิตฺวา ติฏฺฐติฯ ติโสฺส หิ อนุปสฺสนา ‘‘ตีณิ วิโมกฺขมุขานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ เอวํ อนิจฺจโต มนสิกโรโนฺต อธิโมกฺขพหุโล **อนิมิตฺตํ วิโมกฺขํ** ปฏิลภติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโนฺต ปสฺสทฺธิพหุโล **อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขํ** ปฏิลภติ, อนตฺตโต มนสิกโรโนฺต เวทพหุโล **สุญฺญตํ วิโมกฺขํ** ปฏิลภติฯ

เอตฺถ จ อนิมิโตฺต วิโมโกฺขติ อนิมิตฺตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวโตฺต อริยมโคฺคฯ โส หิ อนิมิตฺตาย ธาตุยา อุปฺปนฺนตฺตา อนิมิโตฺต, กิเลเสหิ จ วิมุตฺตตฺตา วิโมโกฺขฯ เอเตเนว นเยน อปฺปณิหิตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวโตฺต อปฺปณิหิโต, สุญฺญตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวโตฺต สุญฺญโตติ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ อธิคตสงฺขารุเปกฺขสฺส กุลปุตฺตสฺส วิปสฺสนา สิขาปฺปตฺตา โหติฯ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาติ เอตเทวฯ อสฺส ตํ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ อาเสวนฺตสฺส ติกฺขตรา สงฺขารุเปกฺขา อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส ‘‘อิทานิ มโคฺค อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ สงฺขาเร ‘‘อนิจฺจา’’ติ วา ‘‘ทุกฺขา’’ติ วา ‘‘อนตฺตา’’ติ วา สมฺมสิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติ, ภวงฺคานนฺตรํ สงฺขารุเปกฺขาย กถิตนเยเนว อนิจฺจาทิอากาเรน มนสิกริตฺวา อุปฺปชฺชติ มโนทฺวาราวชฺชนํ, ตเถว มนสิกโรโต ปฐมํ ชวนจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยํ ปริกมฺมนฺติ วุจฺจติ, ตทนนฺตรํ ตเถว ทุติยชวนจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยํ อุปจารนฺติ วุจฺจติ, ตทนนฺตรมฺปิ ตเถว อุปฺปชฺชติ ตติยํ ชวนจิตฺตํฯ ยํ อนุโลมนฺติ วุจฺจติ, อิทํ เตสํ ปาฏิเอกฺกํ นามฯ

อวิเสเสน ปน ติวิธเมฺปตํ ‘‘อาเสวน’’นฺติปิ ‘‘ปริกมฺม’’นฺติปิ ‘‘อุปจาร’’นฺติปิ ‘‘อนุโลม’’นฺติปิ วุจฺจติฯ อิทํ ปน อนุโลมญาณํ สงฺขารารมฺมณาย วุฏฺฐานคามินิยา วิปสฺสนาย ปริโยสานํ โหติ, นิปฺปริยาเยน ปน โคตฺรภุญาณเมว วิปสฺสนาย ปริโยสานนฺติ วุจฺจติฯ ตโต ปรํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กุรุมานํ ปุถุชฺชนโคตฺตํ อติกฺกมมานํ อริยโคตฺตํ โอกฺกมมานํ นิพฺพานารมฺมเณ ปฐมสมนฺนาหารภูตํ อปุนราวฏฺฏกํ โคตฺรภุญาณํ อุปฺปชฺชติฯ อิทํ ปน ญาณํ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิญฺจ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิญฺจ น ภชติฯ อนฺตรา อโพฺพหาริกเมว โหติฯ วิปสฺสนาโสเต ปติตตฺตา ‘‘ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธี’’ติ วา ‘‘วิปสฺสนา’’ติ วา สงฺขํ คจฺฉติฯ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา โคตฺรภุญาเณ นิรุเทฺธ เตน ทินฺนสญฺญาย นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ทิฏฺฐิสํโยชนํ สีลพฺพตปรามาสสํโยชนํ วิจิกิจฺฉาสํโยชนนฺติ ตีณิ สํโยชนานิ วิทฺธํเสโนฺต โสตาปตฺติมโคฺค

อุปฺปชฺชติ, ตทนนฺตรํ ตเสฺสว วิปากภูตานิ เทฺว ตีณิ วา ผลจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ อนนฺตรวิปากตฺตา โลกุตฺตรกุสลานํ, ผลปริโยสาเน ปนสฺส อุปฺปนฺนภวงฺคํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ปจฺจเวกฺขณตฺถาย มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติฯ โส หิ ''อิมินา วตาหํ มเคฺคน อาคโต''ติ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขติฯ ตโต ''เม อยํ อานิสํโส ลโทฺธ''ติ ผลํ ปจฺจเวกฺขติฯ ตโต ''อิเม นาม กิเลสา ปหีนา''ติ ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขติฯ ตโต ''อิเม นาม กิเลสา อวสิฏฺฐา''ติ อุปริมคฺคตฺตยวชฺฌกิเลเส ปจฺจเวกฺขติฯ อวสาเน จ ''อยํ ธโมฺม มยา ปฏิวิโทฺธ''ติ อมตํ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติฯ อิติ โสตาปนฺนสฺส อริยสาวกสฺส ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณานิ โหนฺติฯ ตถา สกทาคามิอนาคามิผลาวสาเนฯ อรหตฺตผลาวสาเน อวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณํ นาม นตฺถิฯ เอวํ สพฺพานิปิ เอกูนวีสติปจฺจเวกฺขณานิ โหนฺติฯ

เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โส โยคาวจโร ตสฺมิํเยว อาสเน นิสิโนฺน วุตฺตนเยน วิปสฺสิตฺวา กามราคพฺยาปาทานํ ตนุภาวํ กโรโนฺต ทุติยมคฺคํ ปาปุณาติ, ตทนนฺตรํ วุตฺตนเยเนว ผลญฺจฯ ตโต วุตฺตนเยน วิปสฺสิตฺวา กามราคพฺยาปาทานํ อนวเสสปฺปหานํ กโรโนฺต ตติยมคฺคํ ปาปุณาติ, วุตฺตนเยน ผลญฺจฯ ตโต ตสฺมิํเยวาสเน วุตฺตนเยน วิปสฺสิตฺวา รูปราคารูปราคมานุทฺธจฺจาวิชฺชานํ อนวเสสปฺปหานํ กโรโนฺต จตุตฺถมคฺคํ ปาปุณาติ, วุตฺตนเยน ผลญฺจฯ เอตฺตาวตา เจส โหติ อรหา มหาขีณาสโว ปเจฺจกพุโทฺธฯ อิติ อิเมสุ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ **ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** นามฯ

เอตฺตาวตา ''สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑ''ํ อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตส''นฺติ เอเตน ปาติโมกฺขสํวราทิสีลสฺส วุตฺตตฺตา สีลวิสุทฺธิฯ ''น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหาย''นฺติ เอเตน ปฏิฆานุนยวิวชฺชนวเสน เมตฺตาทีนํ วุตฺตตฺตา จิตฺตวิสุทฺธิฯ ''เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติ อิมินา ปน นามรูปปริคฺคหาทีนํ วุตฺตตฺตา ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ สตฺต วิสุทฺธิโย วุตฺตา โหนฺติฯ อยเมตฺถ มุขมตฺตนิทสฺสนํ, วิตฺถารํ ปน อิจฺฉเนฺตน วิสุทฺธิมคฺคํ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๖๒, ๖๗๘, ๖๙๒, ๗๓๗, ๘๐๖ อาทโย) โอโลเกตฺวา คเหตพฺพํฯ เอตฺตาวตา เจโส ปเจฺจกพุโทฺธ –

> ''จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ, สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน;
> ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติฯ (สุ. นิ. ๔๒; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘) –

ปสํสิยาทิภาวํ อาปชฺชิตฺวา คนฺธมาทนปพฺพตํ อุปโสภยมาโน วิหาสินฺติ เอวํ สพฺพตฺถฯ

ปฐมคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๒. ทุติเย **สํสคฺคชาตสฺสา**ติ ชาตสํสคฺคสฺสฯ ตตฺถ ทสฺสนสวนกายสมุลฺลปนสโมฺภควเสน ปญฺจวิโธ สํสโคฺคฯ ตตฺถ อญฺญมญฺญํ ทิสฺวา จกฺขุวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปนฺนราโค **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ ตตฺถ สีหฬทีเป กาฬทีฆวาปีคาเม ปิณฺฑาย จรนฺตํ กลฺยาณวิหารวาสิํ ทหรภิกฺขุํ ทิสฺวา ปฏิพทฺธจิตฺตา เกนจิ อุปาเยน ตํ อลภิตฺวา กาลกตา กุฎุมฺพิยธีตา ตสฺสา นิวาสนโจฬกฺขณฺฑํ ทิสฺวา ''เอวรูปาย วตฺถธาริกาย นาม สทฺธิํ สํวาสํ นาลตฺถ''นฺติ หทยํ ผาเลตฺวา กาลกโต โส เอว จ ทหโร นิทสฺสนํฯ

ปเรหิ ปน กถิยมานํ รูปาทิสมฺปตฺติํ อตฺตนา วา หสิตลปิตคีตสทฺทํ สุตฺวา โสตวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปโนฺน ราโค **สวนสํสโคฺค** นามฯ ตตฺราปิ คิริคามวาสีกมฺมารธีตาย ปญฺจหิ กุมารีหิ

สทฺธึ ปทุมสฺสรํ คนฺตฺวา นฺหายิตฺวา มาลํ สีเส อาโรเปตฺวา อุจฺจาสเทฺทน คายนฺติยา อากาเสน คจฺฉโนฺต สทฺทํ สุตฺวา กามราเคน ฌานา ปริหายิตฺวา อนยพฺยสนํ ปโตฺต ปญฺจคฺคฬเลณวาสี ติสฺสทหโร นิทสฺสนํฯ

อญฺญมญฺญํ องฺคปรามสเนน อุปฺปนฺนราโค **กายสํสโคฺค** นามฯ ธมฺมคายนทหรภิกฺขุ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ มหาวิหาเร กิร ทหรภิกฺขุ ธมฺมํ ภาสติ, ตตฺถ มหาชเน อาคเต ราชาปิ อคมาสิ สทฺธึ อเนฺตปุเรนฯ ตโต ราชธีตาย ตสฺส รูปญฺจ สทฺทญฺจ อาคมฺม พลวราโค อุปฺปโนฺน ตสฺส จ ทหรสฺสาปิฯ ตํ ทิสฺวา ราชา สลฺลเกฺขตฺวา สาณิปาการเรน ปริกฺขิปาเปสิ, เต อญฺญมญฺญํ ปรามสิตฺวา อาลิงฺคิสุฯ ปุน สาณิปาการํ อปเนตฺวา ปสฺสนฺตา เทฺวปิ กาลกเตเยว อทฺทสํสูติฯ

อญฺญมญฺญํ อาลปนสมฺลฺลปเน อุปฺปนฺนราโค ปน **สมฺลฺลปนสํสโคฺค** นามฯ ภิกฺขุภิกฺขุนีหิ สทฺธึ ปริโภคกรเณ อุปฺปนฺนราโค **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ ทฺวีสุปิ จ เอเตสุ มริจวฏฺฏิวิหาเร ภิกฺขุ จ ภิกฺขุนี จ นิทสฺสนํฯ มริจวฏฺฏิมหาวิหารมเห กิร ทุฏฺฐคามณิ อภยมหาราชา มหาทานํ ปฏิยาเทตฺวา อุภโตสงฺฆํ ปริวิสติฯ ตตฺถ อุณฺหยาคุยา ทินฺนาย สงฺฆนวกสามเณรี อนาธารกสฺส สตฺตวสฺสิกสงฺฆนวกสามเณรสฺส ทนฺตวลยํ ทตฺวา สมฺลฺลาปํ อกาสิ, เต อุโภปิ อุปสมฺปชฺชิตฺวา สฏฺฐิวสฺสา หุตฺวา ปรตีรํ คตา อญฺญมญฺญํ สมฺลฺลาเปน ปุพฺพสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา ตาวเทว ชาตสิเนหา สิกฺขาปทานิ วีติกฺกมิตฺวา ปาราชิกา อเหสุนฺติฯ

เอวํ ปญฺจวิเธ สํสเคฺค เยน เกนจิ สํสเคฺคน ชาตสํสคฺคสฺส **ภวนฺติ เสฺนหา,** ปุริมราคปจฺจยา พลวราโค อุปฺปชฺชติฯ ตโต **เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหตีติ** ตเมว เสฺนหํ อนุคจฺฉนฺตํ สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิกโสกปริเทวาทินานปฺปการกํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ นิพฺพตฺตติ ภวติ ชายติฯ อปเร ปน ‘‘อารมฺมเณ จิตฺตโวสโคฺค สํสโคฺค’’ติ ภณนฺติฯ ตโต เสฺนโห เสฺนหทุกฺขนฺติฯ

เอวมตฺถปฺปเภทํ อิมํ อฑฺฒคาถํ วตฺวา โส ปเจฺจกพุโทฺธ อาห – ‘‘สฺวาหํ ยมิทํ เสฺนหนฺวยํ โสกาทิทุกฺขํ ปโหติ, ตสฺส ทุกฺขสฺส มูลํ ขนโนฺต ปเจฺจกสโมฺพธึ อธิคโต’’ติฯ เอวํ วุเตฺต เต อมจฺจา อาหํสุ – ‘‘อเมฺหหิ ทานิ, ภเนฺต, กึ กตฺตพฺพ’’นฺติ? ตโต โส อาห – ‘‘ตุเมฺห วา อเญฺญ วา โย อิมมฺหา ทุกฺขา มุจฺจิตุกาโม, โส สโพฺพปิ **อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป**ติฯ เอตฺถ จ ยํ ตํ ‘‘เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหตี’’ติ วุตฺตํ, ตเทว สนฺธาย ‘‘อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ยถาวุเตฺตน สํสเคฺคน **สํสคฺคชาตสฺส ภวนฺติ เสฺนหา, เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ,** เอวํ ยถาภูตํ อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน อหํ อธิคโตติ เอวมฺปิ อภิสมฺพนฺธิตฺวา จตุตฺถปาโท ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว อุทานวเสน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ตโต ปรํ สพฺพํ ปุริมคาถาย วุตฺตสทิสเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๖)ฯ

นิเทฺทเส **อนุปฺปาเทตีติ** รูปสฺมึ อนุพฺยญฺชนํ ทิสฺวา อลฺลียติฯ **อนุพนฺธตีติ** รูปสฺมึ เสฺนหวเสน พนฺธติฯ **ภวนฺตีติ** โหนฺติฯ **ชายนฺตีติ** อุปฺปชฺชนฺติฯ **นิพฺพตฺตนฺตีติ** วตฺตนฺติฯ **ปาตุภวนฺตีติ** ปากฏา โหนฺติฯ **สมฺภวนฺติ สญฺชายนฺติ อภินิพฺพตฺตนฺตีติ** ตีณิ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตานิฯ อิโต ปรํ อฏฺฐกวเคฺค (มหานิ. ๑ อาทโย) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ทุติยคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๓. ตติเย เมตฺตายนวเสน **มิตฺตา**ฯ สุหทภาเวน **สุหชฺชา**ฯ เกจิ หิ เอกนฺตหิตกามตาย มิตฺตาว โหนฺติ, น สุหชฺชาฯ เกจิ คมนาคมนฏฺฐานนิสชฺชาสมฺลฺลาปาทีสุ หทยสุขชนเนน สุหชฺชาว โหนฺติ, น มิตฺตาฯ เกจิ ตทุภยวเสน สุหชฺชา เจว มิตฺตา จฯ เต ทุวิธา โหนฺติ

อคาริยา จ อนคาริยา จฯ ตตฺถ อคาริยา ติวิธา โหนฺติ อุปการา สมานสุขทุกฺขา อนุกมฺปกาติฯ อนคาริยา วิเสเสน อตฺถกฺขายิโน ฯ เอวํ เต จตูหิ จตูหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตา โหนฺติฯ

ยถาห –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อุปกาโร มิโตฺต สุหโท เวทิตโพฺพฯ ปมตฺตํ รกฺขติ, ปมตฺตสฺส สาปเตยฺยํ รกฺขติ, ภีตสฺส สรณํ โหติ, อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ ตทฺทิคุณํ โภคํ อนุปฺปเทติ (ที. นิ. ๓.๒๖๑)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ สมานสุขทุโกฺข มิโตฺต สุหโท เวทิตโพฺพฯ คุยฺหมสฺส อาจิกฺขติ, คุยฺหมสฺส ปริคูหติ, อาปทาสุ น วิชหติ, ชีวิตมฺปิสฺส อตฺถาย ปริจฺจตฺตํ โหติ (ที. นิ. ๓.๒๖๒)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อนุกมฺปโก มิโตฺต สุหโท เวทิตโพฺพฯ อภเวนสฺส น นนฺทติ, ภเวนสฺส นนฺทติ, อวณฺณํ ภณมานํ นิวาเรติ, วณฺณํ ภณมานํ ปสํสติ (ที. นิ. ๓.๒๖๔)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อตฺถกฺขายี มิโตฺต สุหโท เวทิตโพฺพฯ ปาปา นิวาเรติ, กลฺยาเณ นิเวเสติ, อสฺสุตํ สาเวติ, สคฺคสฺส มคฺคํ อาจิกฺขตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๓)ฯ

เตสุ อิธ อคาริยา อธิเปฺปตา, อตฺถโต ปน สเพฺพปิ ยุชฺชนฺติฯ เต มิเตฺต สุหเชฺชฯ **อนุกมฺปมาโน**ติ อนุทยมาโน, เตสํ สุขํ อุปสํหริตุกาโม ทุกฺขํ อปหริตุกาโมฯ

หาเปติ อตฺถนฺติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถวเสน ติวิธํ, ตถา อตฺตตฺถปรตฺถอุภยตฺถวเสนาปิ ติวิธํ อตฺถํ ลทฺธวินาสเนน อลทฺธานุปฺปาทเนนาติ ทฺวิธาปิ หาเปติ วินาเสติฯ **ปฎิพทฺธจิโตฺต**ติ ‘‘อหํ อิมํ วินา น ชีวามิ, เอโส เม คติ, เอโส เม ปรายณ’’นฺติ เอวํ อตฺตานํ นีเจ ฐาเน ฐเปโนฺตปิ ปฎิพทฺธจิโตฺต โหติฯ ‘‘อิเม มํ วินา น ชีวนฺติ, อหํ เตสํ คติ, อหํ เตสํ ปรายณ’’นฺติ เอวํ อตฺตานํ อุเจฺจ ฐาเน ฐเปโนฺตปิ ปฎิพทฺธจิโตฺต โหติฯ อิธ ปน เอวํ ปฎิพทฺธจิโตฺต อธิเปฺปโตฯ

เอตํ ภยนฺติ เอตํ อตฺถหาปนภยํ, อตฺตโน สมาปตฺติหานึ สนฺธาย ภณติฯ **สนฺถเว**ติ ติวิโธ สนฺถโว ตณฺหาทิฎฺฐิมิตฺตสนฺถววเสนฯ ตตฺถ อฎฺฐสตปฺปเภทาปิ ตณฺหา ตณฺหาสนฺถโว, ทฺวาสฎฺฐิปฺปเภทาปิ ทิฎฺฐิ ทิฎฺฐิสนฺถโว, ปฎิพทฺธจิตฺตตาย มิตฺตานุกมฺปนา มิตฺตสนฺถโวฯ โส อิธ อธิเปฺปโต ฯ เตน หิสฺส สมาปตฺติ ปริหีนาฯ เตนาห – ‘‘เอตํ ภยํ สนฺถเว เปกฺขมาโน’’ติฯ เสสํ ปุพฺพสทิสเมวาติ เวทิตพฺพํฯ นิเทฺทเส วตฺตพฺพํ นตฺถิ (สุ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๓๗; อป. อฎฺฐ. ๑.๑.๙๓-๙๔)ฯ

ตติยคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๔. จตุเตฺถ **วํโส**ติ เวฬุฯ **วิสาโล**ติ วิตฺถิโณฺณฯ **ว**-กาโร อวธารณโตฺถ, เอวกาโร วา อยํฯ สนฺธิวเสเนตฺถ **เอ**-กาโร นโฏฺฐฯ ตสฺส ปรปเทน สมฺพโนฺธ, ตํ ปจฺฉา โยเชสฺสามฯ **ยถา**ติ ปฏิภาเคฯ **วิสโตฺต**ติ ลโคฺค ชฏิโต สํสิพฺพิโตฯ **ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จา**ติ ปุตฺตธีตุภริยาสุฯ **ยา อเปกฺขา**ติ ยา ตณฺหา โย เสฺนโห ฯ **วํสกฺกฬีโรว อสชฺชมาโน**ติ วํสกฬีโร วิย อลคฺคมาโนฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยถา วํโส วิสาโล วิสโตฺต เอว โหติ, ปุเตฺตสุ จ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา, สาปิ เอวํ ตานิ วตฺถูนิ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตตฺตา วิสตฺตา เอวฯ สฺวาหํ ตาย อเปกฺขาย อเปกฺขวา วิสาโล วํโส วิย วิสโตฺตติ เอวํ อเปกฺขาย อาทีนวํ ทิสฺวา ตํ อเปกฺขํ มคฺคญาเณน ฉินฺทโนฺต อยํ วํสกฬีโรว รูปาทีสุ วา ทิฏฺฐาทีสุ วา ลาภาทีสุ วา กามภวาทีสุ วา ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน อสชฺชมาโน ปเจฺจกสโมฺพธิํ อธิคโตติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อิมายปิ นิเทฺทเส อติเรกํ นตฺถิ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๘)ฯ

จตุตฺถคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๕. ปญฺจเม **มิโค**ติ สเพฺพสํ อารญฺญิกจตุปฺปทานํ เอว เอตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน ปสทมิโค อธิเปฺปโตฯ **อรญฺญมฺหี**ติ คามญฺจ คามูปจารญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ อรญฺญํ, อิธ ปน อุยฺยานํ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา ‘‘อุยฺยานมฺหี’’ติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา**ติ ปฏิภาเคฯ **อพโทฺธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีสุ เยน เกนจิ อพโทฺธฯ เอเตน วิสฺสฏฺฐจริยํ ทีเปติฯ **เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย**าติ เยน ทิสาภาเคน คนฺตุํ อิจฺฉติ, เตน โคจรตฺถํ คจฺฉติฯ ตสฺมา ตตฺถ ยตฺตกํ อิจฺฉติ คนฺตุํ, ตตฺตกํ คจฺฉติฯ ยํ อิจฺฉติ ขาทิตุํ, ตํ ขาทตีติ ทีเปติฯ **วิญฺญู นโร**ติ ปณฺฑิตปุริโสฯ **เสริต**นฺติ สจฺฉนฺทวุตฺติตํ อปรายตฺตภาวํฯ **เปกฺขมาโน**ติ ปญฺญาจกฺขุนา โอโลกยมาโนฯ อถ วา ธมฺมเสริตํ ปุคฺคลเสริตญฺจฯ โลกุตฺตรธมฺมา หิ กิเลสวสํ อคมนโต เสริโน เตหิ สมนฺนาคตา ปุคฺคลา จ, เตสํ ภาวนิเทฺทโส เสริตํ เปกฺขมาโนติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? **มิโค อรญฺญมฺหิ ยถา อพโทฺธ, เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย**ฯ กทา นุ โข อหมฺปิ ตณฺหาพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา เอวํ คเจฺฉยฺยนฺติ อิติ เม ตุเมฺหหิ อิโต จิโต จ ปริวาเรตฺวา ฐิเตหิ พทฺธสฺส เยนิจฺฉกํ คนฺตุํ อลภนฺตสฺส ตสฺมิํ เยนิจฺฉกคมนาภาเว อาทีนวํ เยนิจฺฉกคมเน อานิสํสํ ทิสฺวา อนุกฺกเมน สมถวิปสฺสนาปาริปูริํ อคมิํฯ ตโต ปเจฺจกโพธิํ อธิคโตมฺหิฯ ตสฺมา อโญฺญปิ วิญฺญู **นโร เสริตํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป**ติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๙ อาทโย)ฯ

ปญฺจมคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๖. ฉเฏฺฐ อยํ ปิณฺฑโตฺถ – **สหายมเชฺฌ** ฐิตสฺส ทิวาเสยฺยสงฺขาเต **วาเส** จ มหาอุปฏฺฐานสงฺขาเต **ฐาเน** จ อุยฺยานคมนสงฺขาเต **คมเน** จ ชนปทจาริกสงฺขาตาย **จาริกาย** จ ‘‘อิทํ เม สุณ, อิทํ เม เทหี’’ติอาทินา นเยน ตถา ตถา อามนฺตนา โหติ, ตสฺมา อหํ ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพิชฺชิตฺวา ยายํ อริยชนเสวิตา อเนกานิสํสา เอกนฺตสุขา, เอวํ สเนฺตปิ โลภาภิภูเตหิ สพฺพกาปุริเสหิ อนภิชฺฌิตา อปตฺถิตา ปพฺพชฺชา, ตํ **อนภิชฺฌิตํ** ปเรสํ อวสวตฺตเนน ภพฺพปุคฺคลวเสเนว จ **เสริตํ เปกฺขมาโน** วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อนุกฺกเมน ปเจฺจกสโมฺพธิํ อธิคโตติฯ เสสํ วุตฺตนยเมว (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๙-๔๒)ฯ

ฉฏฺฐคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๗. สตฺตเม **ขิฑฺฑา**ติ กีฬนาฯ สา ทุวิธา โหติ กายิกา จ วาจสิกา จฯ ตตฺถ กายิกา นาม หตฺถีหิปิ กีฬนฺติ, อเสฺสหิปิ รเถหิปิ ธนูหิปิ ถรูหิปีติ เอวมาทิฯ วาจสิกา นาม คีตํ สิโลกภณนํ มุขเภริกนฺติ เอวมาทิฯ **รตี**ติ ปญฺจกามคุณรติฯ **วิปุล**นฺติ ยาว อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ ฐาเนน สกลตฺตภาวพฺยาปกํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ อนุสนฺธิโยชนาปิ เจตฺถ สํสคฺคคาถาย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๑)ฯ

สตฺตมคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๘. อฏฺฐเม **จาตุทฺทิโส**ติ จตูสุ ทิสาสุ ยถาสุขวิหารี, ‘‘เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติ อาทินา (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; อ. นิ. ๔.๑๒๕; วิภ. ๖๔๓; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘) วา นเยน พฺรหฺมวิหารภาวนาผริตา จตโสฺส ทิสา อสฺส สนฺตีติปิ จาตุทฺทิโสฯ ตาสุ ทิสาสุ กตฺถจิ สเตฺต วา สงฺขาเร วา ภเยน น ปฏิหญฺญตีติ **อปฺปฏิโฆ**ฯ **สนฺตุสฺสมาโน**ติ ทฺวาทสวิธสฺส สโนฺตสสฺส วเสน สนฺตุสฺสโกฯ **อิตรีตเรนา**ติ อุจฺจาวเจน ปจฺจเยนฯ **ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี**ติ เอตฺถ ปริสฺสยนฺติ กายจิตฺตานิ, ปริหาเปนฺติ วา เตสํ สมฺปตฺติํ, ตานิ วา ปฏิจฺจ สยนฺตีติ ปริสฺสยา, พาหิรานํ สีหพฺยคฺฆาทีนํ อพฺภนฺตรานญฺจ กามจฺฉนฺทาทีนํ กายจิตฺตุปทฺทวานํ เอตํ อธิวจนํฯ เต ปริสฺสเย อธิวาสนขนฺติยา จ วีริยาทีหิ จ ธเมฺมหิ สหตีติ **ปริสฺสยานํ สหิตา**ฯ ถทฺธภาวกรภยาภาเวน **อฉมฺภี**ฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยถา เต จตฺตาโร สมณา, เอวํ อิตรีตเรน ปจฺจเยน สนฺตุสฺสมาโน เอตฺถ ปฏิปตฺติปทฏฺฐาเน สโนฺตเส ฐิโต จตูสุ ทิสาสุ เมตฺตาทิภาวนาย จาตุทฺทิโส, สตฺตสงฺขาเรสุ ปฏิหนนกรภยาภาเวน อปฺปฏิโฆ จ โหติฯ โส จาตุทฺทิสตฺตา วุตฺตปฺปการานํ ปริสฺสยานํ สหิตา, อปฺปฏิฆตฺตา อฉมฺภี จ โหตีติ เอตํ ปฏิปตฺติคุณํ ทิสฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา ปเจฺจกสโมฺพธิํ อธิคโตมฺหีติฯ

อถ วา เต สมณา วิย สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน วุตฺตนเยเนว จาตุทฺทิโส โหตีติ ญตฺวา เอวํ จาตุทฺทิสภาวํ ปตฺถยโนฺต โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา อธิคโตมฺหิฯ ตสฺมา อโญฺญปิ อีทิสํ ฐานํ ปตฺถยมาโน จาตุทฺทิสตาย ปริสฺสยานํ สหิตา อปฺปฏิฆตาย จ อฉมฺภี หุตฺวา เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๒)ฯ

นิเทฺทเส **เมตฺตา**ติ อตฺถโต ตาว มิชฺชตีติ เมตฺตา, สิเนหตีติ อโตฺถฯ มิเตฺต วา ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสา ปวตฺตีติปิ เมตฺตาฯ **เมตฺตาสหคเตนา**ติ เมตฺตาย สมนฺนาคเตนฯ **เจตสา**ติ จิเตฺตนฯ **เอกํ ทิส**นฺติ เอกิสฺสา ทิสาย ปฐมปริคฺคหิตํ สตฺตํ อุปาทาย เอกํ ทิสํ ปริยาปนฺนสตฺตผรณวเสน วุตฺตํฯ **ผริตฺวา**ติ ผุสิตฺวา อารมฺมณํ กตฺวาฯ **วิหรตี**ติ พฺรหฺมวิหาราธิฏฺฐิตํ อิริยาปถวิหารํ ปวเตฺตติฯ **ตถา ทุติย**นฺติ ยถา ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุ ยํ กิญฺจิ เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตเถว ตทนนฺตรํ ทุติยํ ตติยํ จตุตฺถญฺจาติ อโตฺถฯ

อิติ อุทฺธนฺติ เอเตเนว จ นเยน อุปริมํ ทิสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อโธ ติริย**นฺติ อโธทิสมฺปิ ติริยํทิสมฺปิ เอวเมวฯ ตตฺถ จ **อโธ**ติ เหฏฺฐาฯ **ติริย**นฺติ อนุทิสาฯ เอวํ สพฺพทิสาสุ อสฺสมณฺฑเล อสฺสมิว เมตฺตาสหคตํ จิตฺตํ สาเรติปิ ปจฺจาสาเรติปีติฯ เอตฺตาวตา เอกเมกํ ทิสํ ปริคฺคเหตฺวา โอธิโส เมตฺตาผรณํ ทสฺสิตํฯ **สพฺพธี**ติอาทิ ปน อโนธิโส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพธี**ติ สพฺพตฺถฯ **สพฺพตฺตตายา**ติ สเพฺพสุ หีนมชฺฌิมอุกฺกฏฺฐมิตฺตสปตฺตมชฺฌตฺตานิปฺปเภเทสุ อตฺตตาย, ‘‘อยํ ปรสโตฺต’’ติ วิภาคํ อกตฺวา อตฺตสมตายาติ วุตฺตํ โหติฯ

อถ วา **สพฺพตฺตตายา**ติ สเพฺพน จิตฺตภาเวน, อีสกมฺปิ พหิ อวิกฺขิปมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพาวนฺต**นฺติ สพฺพสตฺตวนฺตํ, สพฺพสตฺตยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **โลก**นฺติ สตฺตโลกํฯ **วิปุเลนา**ติ

เอวมาทิปริยายทสฺสนโต ปเนตฺถ ปุน **“เมตฺตาสหคเตนา”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา เอตฺถ โอธิโส ผรเณ วิย ปุน ตถา-สโทฺท อิติ-สโทฺท วา น วุโตฺต, ตสฺมา ปุน ‘‘เมตฺตาสหคเตน เจตสา’’ติ วุตฺตํฯ นิคมนวเสน วา เอตํ วุตฺตํฯ วิปุเลนาติ เอตฺถ จ ผรณวเสน วิปุลตา ทฏฺฐพฺพาฯ ภูมิวเสน ปน ตํ **มหคฺคตํ**ฯ ปคุณวเสน อปฺปมาณสตฺตารมฺมณวเสน จ **อปฺปมาณํ**ฯ พฺยาปาทป จฺจตฺถิกปฺปหาเนน **อเวรํ**ฯ โทมนสฺสปฺปหาเนน **อพฺยาปชฺชํ**ฯ นิทฺทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๕๔)ฯ **กรุณา** เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเยวฯ โมทนฺติ ตาย ตํสมงฺคิโน, สยํ วา โมทติ, โมทน มตฺตเมว วา สาติ **มุทิตา**ฯ ‘‘อเวรา โหนฺตู’’ติอาทิพฺยาปาทปฺปหาเนน มชฺฌตฺตภาวูปคมเนน จ อุเปกฺขตีติ **อุเปกฺขา**ฯ

ลกฺขณาทิโต ปเนตฺถ หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา เมตฺตา, หิตูปสํหารรสา , อาฆาตวินย ปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ พฺยาปาทูปสโม เอติสฺสา สมฺปตฺติ, สิ เนหสมฺภโว วิปตฺติฯ ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา กรุณา, ปรทุกฺขาสหนรสา, อวิหึสาป จฺจุปฏฺฐานา, ทุกฺขาภิภูตานํ อนาถภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ วิหึสูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ, โสก สมฺภโว วิปตฺติฯ ปโมทลกฺขณา มุทิตา, อนิสฺสายนรสา, อรติวิฆาตปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ สมฺปตฺติทสฺสนปทฏฺฐานาฯ อรติวูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ, ปหานสมฺภโว วิปตฺติฯ สเตฺตสุ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา อุเปกฺขา, สเตฺตสุ สมภาวทสฺสนรสา, ปฏิฆานุนยวูปสมปจฺจุ ปฏฺฐานา , ‘‘กมฺมสฺสกา สตฺตา, เต กสฺส รุจิยา สุขิตา วา ภวิสฺสนฺติ, ทุกฺขโต วา มุจฺจิสฺสนฺติ, ปตฺตสมฺปตฺติโต วา น ปริหายิสฺสนฺตี’’ติ เอวํ ปวตฺตกมฺมสฺสกตาทสฺสนปทฏฺฐานาฯ ปฏิฆานุ นยวูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ, เคหสฺสิตาย อญฺญาณุเปกฺขาย สมฺภโว วิปตฺติฯ

ตตฺถ **สนฺตุโฏฺฐ โหตี**ติ ปจฺจยสโนฺตสวเสน สนฺตุโฏฺฐ โหติฯ **อิตรีตเรน จีวเรนา**ติ น ถูลสุขุมลูขปณีตถิรชิณฺณานํ เยน เกนจิ จีวเรน, อถ โข ยถาลทฺธานํ อิตรีตเรน เยน เกนจิ สนฺ ตุโฏฺฐ โหตีติ อโตฺถฯ จีวรสฺมิญฺหิ ตโย สโนฺตสา – ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถา สารุปฺปสโนฺตโสติฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ อิเม ตโย สโนฺตเส สนฺธาย ‘‘สนฺ ตุโฏฺฐ โหติ อิตรีตเรน จีวเรนฯ ยถาลทฺธาทีสุ เยน เกนจิ จีวเรน สนฺตุโฏฺฐ โหตี’’ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ จีวรํ ชานิตพฺพํ, จีวรเขตฺตํ ชานิตพฺพํ, ปํสุกูลํ ชานิตพฺพํ, จีวรสโนฺตโส ชานิต โพฺพ, จีวรปฏิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ ชานิตพฺพานิฯ ตตฺถ **จีวรํ ชานิตพฺพ**นฺติ โขมาทีนิ ฉ จีวรานิ ทุกูลาทีนิ ฉ อนุโลมจีวรานิปิ ชานิตพฺพานิฯ อิมานิ ทฺวาทส กปฺปิยจีวรานิฯ กุสจีรํ วากจีรํ ผลกจีรํ เกสกมฺพลํ วาฬกมฺพลํ โปตฺถโก จมฺมํ อุลูกปกฺขํ รุกฺขทุสฺสํ ลตาทุสฺสํ เอรกทุสฺสํ ก ทลิทุสฺสํ เวฬุทุสฺสนฺติ เอวมาทีนิ ปน อกปฺปิยจีวรานิฯ

จีวรเขตฺตนฺติ ‘‘สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติโต วา มิตฺตโต วา อตฺตโน วา ธเนน ปํสุกูลํ วา’’ติ เอวํ อุปฺปชฺชนโต ฉ เขตฺตานิ, อฏฺฐนฺนญฺจ มาติกานํ วเสน อฏฺฐ เขตฺตานิ ชานิตพฺพา นิฯ

ปํสุกูลนฺติ โสสานิกํ ปาปณิกํ รถิยํ สงฺการกูฏํ โสตฺถิยํ สินานํ ติตฺถํ คตปจฺจาคตํ อคฺคิฑฑฺฒํ โคขายิตํ อุปจิกาขายิตํ อุนฺทูรขายิตํ อนฺตจฺฉินฺนํ ทสจฺฉินฺนํ ธชาหฏํ ถูปํ สมณ จีวรํ สามุทฺทิยํ อาภิเสกิยํ ปนฺถิกํ วาตาหฏํ อิทฺธิมยํ เทวทตฺติยนฺติ เตวีสติ ปํสุกูลานิ เวทิตพฺ พานิฯ เอตฺถ จ **โสตฺถิย**นฺติ คพฺภมลหรณํฯ **คตปจฺจาคต**นฺติ มตกสรีรํ ปารุปิตฺวา สุสานํ เนตฺ วา อานีตจีวรํฯ **ธชาหฏ**นฺติ ธชํ อุสฺสาเปตฺวา ตโต อานีตํฯ **ถูป**นฺติ วมฺมิเก ปูชิตจีวรํฯ **สา มุทฺทิย**นฺติ สมุทฺทวีจีหิ ถลํ ปาปิตํฯ **ปนฺถิก**นฺติ ปนฺถํ คจฺฉเนฺตหิ โจรภเยน ปาสาเณหิ โกเฏฺฏตฺวา ปารุตจีวรํฯ **อิทฺธิมย**นฺติ เอหิภิกฺขุจีวรํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

จีวรสโนฺตโสติ วีสติ จีวรสโนฺตสา – จีวเร วิตกฺกสโนฺตโส คมนสโนฺตโส ปริเยสนสโนฺตโส ปฏิลาภสโนฺตโส มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถาสารุปฺปสโนฺตโส อุทกสโนฺตโส โธวนสโนฺตโส กรณสโนฺตโส ปริมาณสโนฺตโส สุตฺตสโนฺตโส สิพฺพนสโนฺตโส รชนสโนฺตโส กปฺปสโนฺตโส ปริโภคสโนฺตโส สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส วิสฺสชฺชนสโนฺตโสติฯ ตตฺถ สาทกภิกฺขุโน เตมาสํ นิพทฺธวาสํ วสิตฺวา เอกมาสมตฺตํ วิตกฺกิตุํ วฏฺฏติฯ โส หิ ปวาเรตฺวา จีวรมาเส จีวรํ กริสฺสติฯ ปํสุกูลิโก อฑฺฒมาเสเนว กโรติฯ อิทํ มาสทฺธมาสมตฺตํ วิตกฺกนํ **วิตกฺกสโนฺตโส**ฯ จีวรตฺถาย คจฺฉนฺตสฺส ปน ‘‘กตฺถ ลภิสฺสามี’’ติ อจินฺเตตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว คมนํ **คมนสโนฺตโส** นามฯ ปริเยสนฺตสฺส ปน เยน วา เตน วา สทฺธึ อปริเยสิตฺวา ลชฺชึ เปสลภิกฺขุํ คเหตฺวา ปริเยสนํ **ปริเยสนสโนฺตโส** นามฯ เอวํ ปริเยสนฺตสฺส อาหริยมานํ จีวรํ ทูรโตว ทิสฺวา ‘‘เอตํ มนาปํ ภวิสฺสติ, เอตํ อมนาป’’นฺติ เอวํ อวิตกฺเกตฺวา ถูลสุขุมาทีสุ ยถาลทฺเธเนว สนฺตุสฺสนํ **ปฏิลาภสโนฺตโส** นามฯ เอวํ ลทฺธํ คณฺหนฺตสฺสาปิ ‘‘เอตฺตกํ ทุปฏฺฏสฺส ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ เอกปฏฺฏสฺสา’’ติ อตฺตโน ปโหนกมตฺเตเนว สนฺตุสฺสนํ **มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ จีวรํ ปริเยสนฺตสฺส ปน ‘‘อสุกสฺส ฆรทฺวาเร มนาปํ ลภิสฺสามี’’ติ อจินฺเตตฺวา ทฺวารปฏิปาฏิยา จรณํ **โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

ลูขปณีเตสุ เยน เกนจิ ยาเปตุํ สโกฺกนฺตสฺส ยถาลทฺเธเนว ยาปนํ **ยถาลาภสโนฺตโส** นามฯ อตฺตโน ถามํ ชานิตฺวา เยน ยาเปตุํ สโกฺกติ, เตน ยาปนํ **ยถาพลสโนฺตโส** นามฯ มนาปํ อญฺญสฺส ทตฺวา อตฺตนา เยน เกนจิ ยาปนํ **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส** นามฯ ‘‘กตฺถ อุทกํ มนาปํ, กตฺถ อมนาป’’นฺติ อวิจาเรตฺวา เยน เกนจิ โธวนุปเคน อุทเกน โธวนํ **อุทกสโนฺตโส** นามฯ ตถา ปณฺฑุมตฺติกเครุกปูติปณฺณรสกิลิฏฺฐานิ ปน อุทกานิ วเชฺชตุํ วฏฺฏติฯ โธวนฺตสฺส ปน มุคฺคราทีหิ อปหริตฺวา หตฺเถหิ มทฺทิตฺวา โธวนํ **โธวนสโนฺตโส** นามฯ ตถา อสุชฺฌนฺตํ ปณฺณานิ ปกฺขิปิตฺวา ตาปิตอุทเกนาปิ โธวิตุํ วฏฺฏติฯ เอวํ โธวิตฺวา กโรนฺตสฺส ‘‘อิทํ ถูลํ, อิทํ สุขุม’’นฺติ อโกเปตฺวา ปโหนกนีหาเรเนว กรณํ **กรณสโนฺตโส** นามฯ ติมณฺฑลปฏิจฺฉาทนมตฺตเสฺสว กรณํ **ปริมาณสโนฺตโส** นามฯ จีวรกรณตฺถาย ปน ‘‘มนาปํ สุตฺตํ ปริเยสิสฺสามี’’ติ อวิจาเรตฺวา รถิกาทีสุ วา เทวฏฺฐาเน วา อาหริตฺวา ปาทมูเล วา ฐปิตํ ยํ กิญฺจิเทว สุตฺตํ คเหตฺวา กรณํ **สุตฺตสโนฺตโส** นามฯ

กุสิพนฺธนกาเล ปน องฺคุลิมตฺเต สตฺตวาเร น วิชฺฌิตพฺพํฯ เอวํ กโรนฺตสฺส หิ โย ภิกฺขุ สหาโย น โหติ, ตสฺส วตฺตเภโทปิ นตฺถิฯ ติวงฺคุลมตฺเต ปน สตฺตวาเร วิชฺฌิตพฺพํฯ เอวํ กโรนฺตสฺส มคฺคปฏิปนฺนนาปิ สหาเยน ภวิตพฺพํฯ โย น โหติ, ตสฺส วตฺตเภโทฯ อยํ **สิพฺพนสโนฺตโส** นามฯ รชเนฺตน ปน กาฬกจฺฉกาทีนิ ปริเยสเนฺตน น รชิตพฺพํ, โสมวกฺกลาทีสุ ยํ ลภติ, เตน รชิตพฺพํฯ อลภเนฺตน ปน มนุเสฺสหิ อรเญฺญ วากํ คเหตฺวา ฉฑฺฑิตรชนํ วา ภิกฺขูหิ ปจิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํ วา คเหตฺวา รชิตพฺพํฯ อยํ **รชนสโนฺตโส** นามฯ นีลกทฺทมกาฬสาเมสุ ยํ กิญฺจิ คเหตฺวา หตฺถิปิเฏฺฐ นิสินฺนสฺส ปญฺญายมานกปฺปกรณํ **กปฺปสโนฺตโส** นามฯ

หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนมตฺตวเสน ปริภุญฺชนํ **ปริโภคสโนฺตโส** นามฯ ทุสฺสํ ปน ลภิตฺวา สุตฺตํ วา สูจึ วา การกํ วา อลภเนฺตน ฐเปตุํ วฏฺฏติ, ลภเนฺตน น วฏฺฏติฯ กตมฺปิ เจ อเนฺตวาสิกาทีนํ ทาตุกาโม โหติ, เต จ อสนฺนิหิตา, ยาว อาคมนา ฐเปตุํ วฏฺฏติ, อาคตมเตฺตสุ เตสุ ทาตพฺพํฯ ทาตุํ อสโกฺกเนฺตน อธิฏฺฐาตพฺพํฯ อญฺญสฺมึ จีวเร สติ ปจฺจตฺถรณมฺปิ อธิฏฺฐาตุํ วฏฺฏติฯ อนธิฏฺฐิตเมว หิ สนฺนิธิ โหติฯ อธิฏฺฐิตํ น โหตีติ มหาสีวเตฺถโร อาหฯ อยํ **สนฺนิธิปริ**

วชฺชนสโนฺตโส นามฯ วิสฺสเชฺชเนฺตน ปน มุขํ โอโลเกตฺวา น ทาตพฺพํ, สารณียธมฺเม ฐตฺวาว วิสฺสเชฺชตพฺพนฺติ อยํ **วิสฺสชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

จีวรปฏิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ นาม ปํสุกูลิกงฺคเญฺจว เตจีวริกงฺคญฺจฯ อิติ จีวรสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ อิมานิ เทฺว ธุตงฺคานิ โคเปติ, อิมานิ โคเปโนฺต จีวรสโนฺตสมหาอริยวํสวเสน สนฺตุโฏฺฐ โหติฯ

วณฺณวาทีติ เอโก สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ น กเถติฯ เอโก น สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ ฯ เอโก เนว สนฺตุโฏฺฐ โหติ, น สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติฯ เอโก สนฺตุโฏฺฐ จ โหติ, สโนฺตสสฺส จ วณฺณํ กเถติฯ ตถารูโป โส ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ตํ ทเสฺสตุํ **“อิตรีตรจีวรสนฺตุฎฺฐิยา จ วณฺณวาที”**ติ วุตฺตํฯ

อเนสนนฺติ ทูเตยฺยปหิณคมนานุโยคปฺปเภทํ นานปฺปการํ อเนสนํฯ **อปฺปติรูป**นฺติ อยุตฺตํฯ **อลทฺธา จา**ติ อลภิตฺวาฯ ยถา เอกโจฺจ ‘‘กถํ นุ โข จีวรํ ลภิสฺสามี’’ติ ปุญฺญวเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ เอกโต หุตฺวา โกหญฺญํ กโรโนฺต อุตฺตสติ ปริตสฺสติ, ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ เอวํ อลทฺธา จ จีวรํ น ปริตสฺสติฯ **ลทฺธา จา**ติ ธเมฺมน สเมน ลภิตฺวาฯ **อธิคโต**ติ วิคตโลภคิโทฺธฯ **อมุจฺฉิโต**ติ อธิมตฺตตณฺหาย มุจฺฉนํ อนาปโนฺนฯ **อนชฺฌาปโนฺน**ติ ตณฺหาย อโนตฺถโฏ อปริโยนโทฺธฯ **อาทีนวทสฺสาวี**ติ อเนสนาปตฺติยญฺจ คธิตปริโภเค จ อาทีนวํ ปสฺสมาโนฯ **นิสฺสรณปโญฺญ**ติ ‘‘ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘) วุตฺตํ นิสฺสรณเมว ปชาโนฺตฯ

อิตรีตรจีวรสนฺตุฎฺฐิยาติ เยน เกนจิ จีวเรน สนฺตุฎฺฐิยาฯ **เนวตฺตานุกฺกํเสตี**ติ ยถา ปนิเธกโจฺจ ‘‘อหํ ปํสุกูลิโก, มยา อุปสมฺปทมาเฬเยว ปํสุกูลิกงฺคํ คหิตํ, โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ อตฺตุกฺกํสนํ กโรติฯ เอวํ โส อตฺตุกฺกํสนํ น กโรติฯ **น ปรํ วเมฺภตี**ติ ‘‘อิเม ปนเญฺญ ภิกฺขู น ปํสุกูลิกาติ วา ปํสุกูลิกมตฺตมฺปิ เอเตสํ นตฺถี’’ติ วา เอวํ ปรํ น วเมฺภติฯ **โย หิ ตตฺถ ทโกฺข**ติ โย ตสฺมิํ จีวรสโนฺตเส วณฺณวาทีฯ ตาสุ วา ทโกฺข เฉโก พฺยโตฺตฯ **อนลโส**ติ สาตจฺจกิริยาย อาลสิยวิรหิโตฯ **สมฺปชาโน ปติสฺสโต**ติ สมฺปชานปญฺญาย เจว สติยา จ ยุโตฺตฯ **อริยวํเส ฐิโต**ติ อริยวํเส ปติฏฺฐิโตฯ

อิตรีตเรน ปิณฺฑปาเตนาติ เยน เกนจิ ปิณฺฑปาเตนฯ เอตฺถปิ ปิณฺฑปาโต ชานิตโพฺพ, ปิณฺฑปาตเขตฺตํ ชานิตพฺพํ, ปิณฺฑปาตสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตํ ธุตงฺคํ ชานิตพฺพํฯ ตตฺถ **ปิณฺฑปาโต**ติ โอทโน กุมฺมาโส สตฺตุ มโจฺฉ มํสํ ขีรํ ทธิ สปฺปิ นวนีตํ เตลํ มธุ ผาณิตํ ยาคุ ขาทนียํ สายนียํ เลหนียนฺติ โสฬส ปิณฺฑปาตาฯ

ปิณฺฑปาตเขตฺตนฺติ สงฺฆภตฺตํ อุเทฺทสภตฺตํ นิมนฺตนํ สลากภตฺตํ ปกฺขิกํ อุโปสถิกํ ปาฏิปทิกํ อาคนฺตุกภตฺตํ คมิกภตฺตํ คิลานภตฺตํ คิลานุปฏฺฐากภตฺตํ ธุรภตฺตํ กุฏิภตฺตํ วารภตฺตํ วิหารภตฺตนฺติ ปนฺนรส ปิณฺฑปาตเขตฺตานิฯ

ปิณฺฑปาตสโนฺตโสติ ปิณฺฑปาเต วิตกฺกสโนฺตโส คมนสโนฺตโส ปริเยสนสโนฺตโส ปฏิลาภสโนฺตโส ปฏิคฺคหณสโนฺตโส มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถาสารุปฺปสโนฺตโส อุปการสโนฺตโส ปริมาณสโนฺตโส ปริโภคสโนฺตโส สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส วิสฺสชฺชนสโนฺตโสติ ปนฺนรส สโนฺตสาฯ ตตฺถ สาทโก ภิกฺขุ มุขํ โธวิตฺวา วิตเกฺกติฯ ปิณฺฑปาติเกน ปน คเณน สทฺธิํ จรตา สายํ เถรุปฏฺฐานกาเล

‘‘เสฺว กตฺถ ปิณฺฑาย จริสฺสามา’’ติ ‘‘อสุกคาเม, ภเนฺต’’ติ เอตฺตกํ จินฺเตตฺวา ตโต ปฏฺฐาย น วิตเกฺกตพฺพํฯ เอกจาริเกน วิตกฺกมาฬเก ฐตฺวา วิตเกฺกตพฺพํฯ ตโต ปฏฺฐาย วิตเกฺกโนฺต ปน อริยวํสา จุโต โหติ ปริพาหิโรฯ อยํ **วิตกฺกสโนฺตโส** นามฯ ปิณฺฑาย ปวิสเนฺตน ปน ‘‘กุหึ ลภิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน คนฺตพฺพํฯ อยํ **คมนสโนฺตโส** นามฯ ปริเยสเนฺตน ยํ วา ตํ วา อคฺคเหตฺวา ลชฺชึ เปสลเมว คเหตฺวา ปริเยสิตพฺพํฯ อยํ **ปริเยสนสโนฺตโส** นามฯ ทูรโตว อาหริยมานํ ทิสฺวา ‘‘เอตํ มนาปํ, เอตํ อมนาป’’นฺติ จิตฺตํ น อุปฺปาเทตพฺพํฯ อยํ **ปฏิลาภสโนฺตโส** นามฯ ‘‘อิทํ มนาปํ คณฺหิสฺสามิ, อิทํ อมนาปํ น คณฺหิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา ยํ กิญฺจิ ยาปนมตฺตํ คเหตพฺพเมวฯ อยํ **ปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ

เอตฺถ ปน เทยฺยธโมฺม พหุ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, อปฺปํ คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺม พหุ, ทายโกปิ พหุทาตุกาโม, ปมาเณเนว คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺมปิ น พหุ, ทายโกปิ อปฺปํ ทาตุกาโม, อปฺปํ คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺม น พหุ, ทายโก ปน พหุทาตุกาโม, ปมาเณน คเหตพฺพํฯ ปฏิคฺคหณสฺมิญฺหิ มตฺตํ อชานโนฺต มนุสฺสานํ ปสาทํ มเกฺขติ, สทฺธาเทยฺยํ วินิปาเตติ, สาสนํ น กโรติฯ วิชาตมาตุยาปิสฺส จิตฺตํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ อิติ มตฺตํ ชานิตฺวาว ปฏิคฺคเหตพฺพนฺติ อยํ **มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ อฑฺฒกุลานิเยว อคนฺตฺวา ทฺวารปฏิปาฏิยา คนฺตพฺพํฯ อยํ **โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ **ยถาลาภสโนฺตสา**ทโย จีวเร วุตฺตนยา เอวฯ

ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ‘‘สมณธมฺมํ อนุปาเลสฺสามี’’ติ เอวํ อุปการํ ญตฺวา ปริภุญฺชนํ **อุปการสโนฺตโส** นามฯ ปตฺตํ ปูเรตฺวา อานีตํ น ปฏิคฺคเหตพฺพํฯ อนุปสมฺปเนฺน สติ เตน คาหาเปตพฺพํ, อสติ อาหราเปตฺวา ปฏิคฺคหณปริมาณมตฺตํ คเหตพฺพํฯ อยํ **ปริมาณสโนฺตโส** นามฯ ชิฆจฺฉาย ปฏิวิโนทนํ ‘‘น อิทเมตฺถ นิสฺสรณ’’นฺติ เอวํ ปริภุญฺชนํ **ปริโภคสโนฺตโส** นามฯ นิทหิตฺวา น ปริภุญฺชิตพฺพํฯ อยํ **สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ มุขํ อโนโลเกตฺวา สารณียธเมฺม ฐิเตน วิสฺสเชฺชตพฺพํฯ อยํ **วิสฺสชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตานิ ปน **ปญฺจ ธุตงฺคานิ** ปิณฺฑปาติกงฺคํ สปทานจาริกงฺคํ เอกาสนิกงฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคนฺติฯ อิติ ปิณฺฑปาตสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ อิมานิ ปญฺจ ธุตงฺคานิ โคเปติ, อิมานิ โคเปโนฺต ปิณฺฑปาตสโนฺตสมหาอริยวํสวเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ **วณฺณวาที**ติอาทีนิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

เสนาสนานีติ อิธ เสนาสนํ ชานิตพฺพํ, เสนาสนเขตฺตํ ชานิตพฺพํ, เสนาสนสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, เสนาสนปฏิสํยุตฺตธุตงฺคํ ชานิตพฺพํฯ ตตฺถ **เสนาสน**นฺติ มโญฺจ ปีฐํ ภิสิ พิโมฺพหนํ วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหา เลณํ อโฎฺฏ มาโฬ เวฬุคุโมฺพ รุกฺขมูลํ ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺตีติ อิมานิ ปนฺนรส เสนาสนานิฯ

เสนาสนเขตฺตนฺติ สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติโต วา มิตฺตโต วา อตฺตโน วา ธเนน ปํสุกูลํ วาติ ฉ เขตฺตานิฯ

เสนาสนสโนฺตโสติ เสนาสเน วิตกฺกสโนฺตสาทโย ปนฺนรส สโนฺตสาฯ เต ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **เสนาสนปฏิสํยุตฺตานิ** ปน **ปญฺจ ธุตงฺคานิ** อารญฺญิกงฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ อโพฺภกาสิกงฺคํ โสสานิกงฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคนฺติฯ อิติ เสนาสนสโนฺตสํ มหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ อิมานิ ปญฺจ ธุตงฺคานิ โคเปติ, อิมานิ โคเปโนฺต เสนาสนสโนฺตสมหาอริยวํสวเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ

อิติ อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺตตฺเถโร ปถวึ ปตฺถรมาโน วิย สาครกุจฺฉึ ปูรยมาโน วิย อากาสํ วิตฺถารยมาโน วิย จ ปฐมํ จีวรสนฺโตสํ อริยวํสํ กเถตฺวา จนฺทํ อุฏฺฐาเปนฺโต วิย สูริยํ อุลฺลงฺเฆนฺโต วิย จ ทุติยปิณฺฑปาตสนฺโตสํ กเถตฺวา สิเนรุํ อุกฺขิเปนฺโต วิย ตติยํ เสนาสนสนฺโตสํ อริยวํสํ กเถตฺวา อิทานิ คิลานปจฺจยสนฺโตสํ อริยวํสํ กเถตุํ **“สนฺตุฏฺโฐ โหติ อิตรีตเรน คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรนา”**ติอาทิมาหฯ ตํ ปิณฺฑปาตคติกเมวฯ ตตฺถ ยถาลาภยถาพลยถาสารุปฺปสนฺโตเสเนว สนฺตุสฺสิตพฺพํฯ ภาวนารามอริยวํโส ปน อิธ อนาคโต, เนสชฺชิกงฺคํ ภาวนารามอริยวํสํ ภชติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๙; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๒๘)ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ปญฺจ เสนาสเน วุตฺตา, ปญฺจ อาหารนิสฺสิตา;
เอโก วีริยสํยุตฺโต, เทฺว จ จีวรนิสฺสิตา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๙; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๒๘);

โปราเณ อคฺคญฺญ อริยวํเส ฐิโตติ เอตฺถ **โปราเณ**ติ น อธุนุปฺปตฺติเกฯ **อคฺคญฺญู**ติ อเคฺคหิ ชานิตพฺเพฯ **อริยวํเส**ติ อริยานํ วํเสฯ ยถา หิ ขตฺติยวํโส พฺราหฺมณวํโส เวสฺสวํโส สุทฺทวํโส สมณวํโส กุลวํโส ราชวํโส, เอวมยมฺปิ อฏฺฐโม อริยวํโส, อริยตนฺติ อริยปเวณิ นาม โหติฯ โส โข ปนายํ วํโส อิเมสํ วํสานํ มูลคนฺธาทีนํ กาลานุสาริคนฺธาทโย วิย อคฺคมกฺขายติฯ เก ปน เต อริยา, เยสํ เอโส วํโสติ? อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ ตถาคตสาวกา จ, เอเตสํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโสฯ อิโต ปุเพฺพ หิ สตสหสฺสกปฺปาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเก ตณฺหงฺกโร เมธงฺกโร สรณงฺกโร ทีปงฺกโรติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เต อริยา, เตสํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโสฯ เตสํ พุทฺธานํ ปรินิพฺพานโต อปรภาเค อสเงฺขฺยยฺยํ อติกฺกมิตฺวา โกณฺฑญฺญ นาม พุโทฺธ อุปฺปนฺโน…เป.… อิมสฺมึ กเปฺป กกุสโนฺธ โกณาคมโน กสฺสโป อมฺหากํ ภควา โคตโมติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เตสํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโสฯ อปิ จ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโส, ตสฺมึ อริยวํเส (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๒๘)ฯ **ฐิโต**ติ ปติฏฺฐิโตฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อฏฺฐมคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒๙. นวเม อยํ โยชนา – **ทุสฺสงฺคหา ปพฺพชิตาปิ เอเก,** เย อสนฺโตสาภิภูตา, ตถาวิธา เอว จ **อโถ คหฏฺฐา ฆรมาวสนฺตา**ฯ เอตมหํ ทุสฺสงฺคหภาวํ ชิคุจฺฉนฺโต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

นิเทฺทเส **อนสฺสวา**ติ วจนํ อสฺสวนกาฯ **อวจนกรา**ติ ทุพฺพจาฯ **ปฏิโลมวุตฺติโน**ติ ปจฺจนีกํ กถนสีลา, ปฏิมลฺลา หุตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **อเญฺญเนว มุขํ กโรนฺตี**ติ โอวาททายเก ทิสฺวา มุขํ ปริวเตฺตตฺวา อญฺญํ ทิสาภาคํ โอโลเกนฺติฯ **อพฺยาวโฏ หุตฺวา**ติ อวาวโฏ หุตฺวาฯ **อนเปโกฺข หุตฺวา**ติ อนลฺลีโน หุตฺวาฯ

นวมคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๓๐. ทสเม **โอโรปยิตฺวา**ติ อปเนตฺวาฯ **คิหิพฺยญฺชนานี**ติ เกสมสฺสุโอทาตวตฺถาลงฺการมาลาคนฺธวิเลปนอิตฺถิปุตฺตทาสิทาสาทีนิฯ เอตานิ คิหิภาวํ พฺยญฺชยนฺติ, ตสฺมา ‘‘คิหิพฺยญฺชนานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สญฺฉินฺนปโตฺต**ติ ปติตปโตฺตฯ **เฉตฺวานา**ติ มคฺคญาเณน ฉินฺ

ทิตฺวาฯ **วีโร**ติ มคฺควีริยสมนฺนาคโตฯ **คิหิพนฺธนานี**ติ กามพนฺธนานิฯ กามา หิ คิหีนํ พนฺธนานิฯ อยํ ตาว ปทโตฺถฯ

อยํ ปน อธิปฺปาโย – ''อโห วตาหมฺปิ โอโรปยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ สญฺฉินฺนปโตฺต ยถา โกวิฬาโร ภเวยฺย''นฺติ เอวญฺหิ จินฺตยมาโน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๔)ฯ เสสํ ปุริมนเยเนว ชานิตพฺพํฯ

นิเทฺทเส **สาราสนญฺจา**ติ สารํ อาสนํฯ **ฉินฺนานี**ติ คฬิตานิฯ **สญฺฉินฺนานี**ติ นิปณฺณานิฯ **ปติตานี**ติ วณฺฎโต มุตฺตานิฯ **ปริปติตานี**ติ ภูมิยํ ปติตานิฯ

ทสมคาถานิเทฺทสวณฺณนาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวคฺควณฺณนา

๑๓๑-๒. ทุติยวคฺคสฺส ปฐมทฺวเย **นิปก**นฺติ ปกตินิปุณํ ปณฺฑิตํ กสิณปริกมฺมาทีสุ กุสลํฯ **สาธุวิหาริ**นฺติ อปฺปนาวิหาเรน วา อุปจาเรน วา สมนฺนาคตํฯ **ธีร**นฺติ ธิติสมฺปนฺนํฯ ตตฺถ นิปกเตฺตน ธิติสมฺปทา วุตฺตาฯ อิธ ปน ธิติสมฺปนฺนเมวาติ อโตฺถฯ ธิติ นาม อสิถิลปรกฺกมตา, ''กามํ ตโจ จ นฺหารุ จา''ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) เอวํ ปวตฺตวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ อปิ จ ธิกฺกตปาโปติปิ ธีโรฯ **ราชาว รฎฺฐํ วิชิตํ ปหายา**ติ ยถา ปฎิราชา ''วิชิตํ รฎฺฐํ อนตฺถาวห''นฺติ ญตฺวา รชฺชํ ปหาย เอโก จรติ เอวํ พาลสหายํ ปหาย เอโก จเรฯ อถ วา **ราชาว รฎฺฐ**นฺติ ยถา สุตโสโม ราชา วิชิตํ รฎฺฐํ ปหาย เอโก จริ, ยถา จ มหาชนโก เอวํ เอโกว จเรติ อยมฺปิ เอตสฺสโตฺถฯ เสสํ วุตฺตานุสาเรน สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๕-๔๖)ฯ นิเทฺทเส วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ

ปฐมทฺวยํฯ

๑๓๓. ตติยคาถา ปทตฺถโต อุตฺตานา เอวฯ เกวลญฺจ ปน **สหายสมฺปท**นฺติ เอตฺถ อเสเกฺขหิ สีลาทิกฺขเนฺธหิ สมฺปนฺนา สหายา เอว ''สหายสมฺปทา''ติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ปเนตฺถ โยชนา – ยา อยํ วุตฺตา สหายสมฺปทา, ตํ สหายสมฺปทํ **อทฺธา ปสํสาม,** เอกํเสเนว โถเมมาติ วุตฺตํ โหติฯ กถํ? **เสฎฺฐา สมาเสวิตพฺพา สหายา**ติฯ กสฺมา? อตฺตโน สีลาทีหิ เสเฎฺฐ เสวมานสฺส สีลาทโย ธมฺมา อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณนฺติฯ สเม เสวมานสฺส อญฺญมญฺญสมธารเณน กุกฺกุจฺจวิโนทเนน จ ลทฺธา น ปริหายนฺติ ฯ เอเต ปน สหายเก เสเฎฺฐ จ สเม จ อลทฺธา กุหนาทิมิจฺฉาชีวํ วเชฺชตฺวา ธเมฺมน สเมน อุปฺปนฺนํ โภชนํ ภุญฺชโนฺต ตตฺถ จ ปฎิฆานุนยํ อนุปฺปาเทโนฺต อนวชฺชโภชี หุตฺวา อตฺถกาโม กุลปุโตฺต เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ อหมฺปิ หิ เอวํ จรโนฺต อิมํ สมฺปตฺตึ อธิคโตมฺหีติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๗)ฯ นิเทฺทโส วุตฺตนโย เอวฯ

ตติยํฯ

๑๓๔. จตุเตฺถ **ทิสฺวา**ติ โอโลเกตฺวาฯ **สุวณฺณสฺสา**ติ กญฺจนสฺสฯ ''วลยานี''ติ ปาฐเสโสฯ สาวเสสปาโฐ หิ อยํ อโตฺถฯ **ปภสฺสรานี**ติ ปภาสนสีลานิ, ชุติมนฺตานีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ อุตฺตานปทตฺถเมวฯ อยํ ปน โยชนา – ทิสฺวา ภุชสฺมึ สุวณฺณสฺส วลยานิ ''คณวาเส สติ

สงฺฆฏฺฏนา, เอกวาเส สติ อฆฏฺฏนา''ติ เอวํ จินฺเตนฺโต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปจฺเจกโพธึ อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๘)ฯ **นูปุรานี**ติ วลยานิฯ ''นิยุรา''ติ เกจิ วทนฺติฯ **ฆเฏฺฏนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ หนนฺติฯ

จตุตฺถํฯ

๑๓๕. ปญฺจมคาถา ปทตฺถโต อุตฺตานา เอวฯ อยํ ปน เอตฺถ อธิปฺปาโย – ยฺวายํ เอเตน **ทุตีเยน** กุมาเรน สีตุณฺหาทีนิ นิเวทเนฺตน สหวาเสน ตํ สญฺญาเปนฺตสฺส มม วาจาภิลาโป, ตสฺมึ สิเนหวเสน **อภิสชฺชนา วา** ชาตาฯ สเจ อหํ อิมํ น ปริจฺจชามิ, ตโต **อายติ**มฺปิ ตเถว เหสฺสติฯ ยถา อิทานิ, **เอวํ ทุตีเยน สห มมสฺส, วาจาภิลาโป อภิสชฺชนา วา**ฯ อุภยมฺปิ เจตํ อนฺตรายกรํ วิเสสาธิคมสฺสาติ **เอตํ ภยํ อายตึ เปกฺขมาโน** ตํ ฉเฑฺฑตฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๙)ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปญฺจมํฯ

๑๓๖. ฉฏฺฐ **กามา**ติ เทฺว กามา วตฺถุกามา จ กิเลสกามา จฯ ตตฺถ วตฺถุกามา มนาปิยรูปาทโย ธมฺมา, กิเลสกามา ฉนฺทาทโย สเพฺพปิ ราคปฺปเภทาฯ อิธ ปน วตฺถุกามา อธิเปฺปตา ฯ รูปาทิอเนกปฺปกาเรน **จิตฺรา**ฯ โลกสฺสาทวเสน **มธุรา**ฯ พาลปุถุชฺชนานํ มนํ รเมนฺตีติ **มโนรมาฯ วิรูปรูเปนา**ติ วิรูเปน รูเปน, อเนกวิเธน สภาเวนาติ วุตฺตํ โหติฯ เต หิ รูปาทิวเสน จิตฺรา, รูปาทีสุปิ นีลาทิวเสน วิวิธรูปาฯ เอวํ เตน วิรูปรูเปน ตถา ตถา อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา **มเถนฺติ จิตฺตํ,** ปพฺพชฺชาย อภิรมิตุํ น เทนฺตีติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ ทฺวีหิ ตีหิ วา ปเทหิ โยเชตฺวา ปุริมคาถาสุ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๐)ฯ

กามคุณาติ กามยิตพฺพเฏฺฐน กามาฯ พนฺธนเฏฺฐน คุณาฯ ''อนุชานามิ, ภิกฺขเว, อหตานํ วตฺถานํ ทิคุณํ สงฺฆาฏิ''นฺติ (มหาว. ๓๔๘) เอตฺถ ปฏลโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ''อเจฺจนฺติ กาลา ตรยนฺติ รตฺติโย, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี''ติ (สํ. นิ. ๑.๔) เอตฺถ ราสโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ''สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา''ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) เอตฺถ อานิสํสโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ''อนฺตํ อนฺตคุณํ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺตึสาการ), กยิรา มาลาคุเณ พหู''ติ เอตฺถ พนฺธนโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ อิธาปิ เอเสว อธิเปฺปโต, เตน วุตฺตํ – ''พนฺธนเฏฺฐน คุณา''ติฯ **จกฺขุวิเญฺญยฺยา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสิตพฺพาฯ เอเตนุปาเยน **โสตวิเญฺญยฺยา**ทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิฏฺฐา**ติ ปริยิฏฺฐา วา โหนฺตุ, มา วา, อิฏฺฐารมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ **กนฺตา**ติ กามนียาฯ **มนาปา**ติ มนวฑฺฒนกาฯ **ปิยรูปา**ติ ปิยชาติกาฯ **กามูปสํหิตา**ติ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมาเนน กาเมน อุปสํหิตาฯ **รชนียา**ติ รชฺชนิยา, ราคุปฺปตฺติการณภูตาติ อโตฺถฯ

ยทิ มุทฺทายาติอาทีสุ **มุทฺทา**ติ องฺคุลิปเพฺพสุ สญฺญํ ฐเปตฺวา หตฺถมุทฺทาฯ **คณนา**ติ อจฺฉิทฺทคณนาฯ **สงฺขาน**นฺติ ปิณฺฑคณนาฯ ยาย เขตฺตํ โอโลเกตฺวา ''อิธ เอตฺตกา วีหิ ภวิสฺสนฺติ'', รุกฺขํ โอโลเกตฺวา ''อิธ เอตฺตกานิ ผลานิ ภวิสฺสนฺติ'', อากาสํ โอโลเกตฺวา ''อิเม อากาเส สกุณา เอตฺตกา นาม ภวิสฺสนฺตี''ติ ชานนฺติฯ **กสี**ติ กสิกมฺมํฯ **วณิชฺชา**ติ ชงฺฆวณิชฺชถลวณิชฺชาทิวณิปฺปโถฯ **โครกฺข**นฺติ อตฺตโน วา ปเรสํ วา คาโว รกฺขิตฺวา ปญฺจโครสวิกฺกเยน ชีวนกมฺมํฯ **อิสฺสโตฺถ** วุจฺจติ อาวุธํ คเหตฺวา อุปฏฺฐานกมฺมํฯ **ราชโปริส**นฺติ วินา อาวุเธน ราชกมฺมํ กตฺวา ราชุปฏฺฐานํฯ **สิปฺปญฺญตร**นฺติ คหิตาวเสสหตฺถิอสฺสสิปฺปาทิฯ

สีตสฺส ปุรกฺขโตติ ลกฺขํ วิย สรสฺส สีตสฺส ปุรโต ฐิโต, สีเตน พาธิยมาโนติ อโตฺถฯ อุเณฺหปิ เอเสว นโยฯ **ฑํสา**ทีสุ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกาฯ **มกสา**ติ สพฺพมกฺขิกาฯ **สรีสปา**ติ เย เกจิ สริตฺวา คจฺฉนฺติฯ **ริสฺสมาโน**ติ ปีฬิยมาโน รุปฺปมาโน ฆฎฺฏิยมาโนฯ **มียมาโน**ติ มรมาโนฯ **อยํ, ภิกฺขเว**ติ ภิกฺขเว, อยํ มุทฺทาทีหิ ชีวิกกปฺปนํ อาคมฺม สีตาทิปจฺจโย อาพาโธฯ **กามานํ อาทีนโว**ติ กาเมสุ อุปทฺทโว, อุปสโคฺคติ อโตฺถฯ **สนฺทิฎฺฐิโก**ติ ปจฺจโกฺข สามํ ปสฺสิตโพฺพฯ **ทุกฺขกฺขโนฺธ**ติ ทุกฺขราสิฯ **กามเหตู**ติอาทีสุ ปจฺจยเฎฺฐน กามา อสฺส เหตูติ **กามเหตุ**ฯ มูลเฎฺฐน กามา นิทานมสฺสาติ **กามนิทาโน**ฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน ปน ''กามนิทาน''นฺติ วุโตฺตฯ การณเฎฺฐน กามา อธิกรณํ อสฺสาติ **กามาธิกรโณ**ฯ ลิงฺควิปลฺลาเสเนว ปน ''กามาธิกรณ''นฺติ วุโตฺตฯ **กามานเมว เหตู**ติ อิทํ นิยมวจนํ กามปจฺจยา อุปฺปชฺชติเยวาติ อโตฺถฯ

อุฎฺฐหโตติ อาชีวสมุฎฺฐาปกวีริเยน อุฎฺฐหนฺตสฺสฯ **ฆฎโต**ติ ตํ วีริยํ ปุเพฺพนาปรํ ฆเฎนฺตสฺสฯ **วายมโต**ติ วายามํ ปรกฺกมํ ปโยคํ กโรนฺตสฺสฯ **นาภินิปฺผชฺชนฺตี**ติ น นิปฺผชฺชนฺติ, หตฺถํ นาภิรุหนฺติฯ **โสจตี**ติ จิเตฺต อุปฺปนฺนพลวโสเกน โสจติฯ **กิลมตี**ติ กาเย อุปฺปนฺนทุเกฺขน กิลมติฯ **ปริเทวตี**ติ วาจาย ปริเทวติฯ **อุรตฺตาฬิ**นฺติ อุรํ ตาเฬตฺวาฯ **กนฺทตี**ติ โรทติฯ **สโมฺมหํ อาปชฺชตี**ติ วิสญฺญี วิย สมฺมูโฬฺห โหติฯ **โมฆ**นฺติ ตุจฺฉํฯ **อผโล**ติ นิปฺผโลฯ

อารกฺขาธิกรณนฺติ อารกฺขการณาฯ **กินฺติ เม**ติ เกน นุ โข เม อุปาเยนฯ **ยมฺปิ เม**ติ ยมฺปิ มยฺหํ กสิกมฺมาทีนิ กตฺวา อุปฺปาทิตํ ธนํ อโหสิฯ **ตมฺปิ โน นตฺถี**ติ ตมฺปิ อมฺหากํ อิทานิ นตฺถิฯ

ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, กามเหตูติอาทินาปิ การณํ ทเสฺสตฺวาว อาทีนวํ ทีเปติฯ ตตฺถ **กามเหตู**ติ กามปจฺจยา **ราชาโนปิ ราชูหิ วิวทนฺตี**ติ อโตฺถฯ **กามนิทาน**นฺติ ภาวนปุํสกํ, กาเม นิทานํ กตฺวา วิวทนฺตีติ อโตฺถฯ **กามาธิกรณ**นฺติปิ ภาวนปุํสกเมว, กาเม อธิกรณํ กตฺวา วิวทนฺตีติ อโตฺถฯ **กามานเมว เหตู**ติ คามนิคมเสนาปติปุโรหิตฎฺฐานนฺตราทีนํ กามานํเยว เหตุ วิวทนฺตีติ อโตฺถฯ **อุปกฺกมนฺตี**ติ ปหรนฺติฯ

อสิจมฺมนฺติ อสิเญฺจว เขฎกผลกาทีนิ จฯ

ธนุกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวาติ ธนุํ คเหตฺวา สรกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวาฯ **อุภโตพฺยูฬฺห**นฺติ อุภโตราสิภูตํฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ ปวิสนฺติฯ **อุสูสู**ติ กเณฺฑสุฯ **วิโชฺชตลเนฺตสู**ติ ปริวตฺตมาเนสุฯ **เต ตตฺถา**ติ เต ตสฺมิํ สงฺคาเมฯ

อทฺทาวเลปนา อุปการิโยติ เจตฺถ มนุสฺสา ปาการปาทํ อสฺสขุรสณฺฐาเนน อิฎฺฐกาหิ จินิตฺวา อุปริ สุธาย ลิมฺปนฺติฯ เอวํ กตปาการปาทา ''อุปการิโย''ติ วุจฺจนฺติฯ ตา ติเนฺตน กลเลน สิตฺตา อทฺทาวเลปนา นาม โหนฺติฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ ตาสํ เหฎฺฐา ติขิณอยสูลรุกฺขสูลาทีหิ วิชฺฌิยมานา ปาการสฺส ปิจฺฉิลฺลภาเวน อาโรหิตุํ อสโกฺกนฺตาปิ อุปธาวนฺติเยวฯ **ฉกณกายา**ติ กุถิตโคมเยนฯ **อภิวเคฺคนา**ติ สตทเนฺตนฯ ตํ อฎฺฐทนฺตากาเรน กตฺวา ''นครทฺวารํ ภินฺทิตฺวา ปวิสิสฺสามา''ติ อาคเต อุปริทฺวาเร ฐิตา ตสฺส พนฺธนโยตฺตานิ ฉินฺทิตฺวา เตน อภิวเคฺคน โอมทฺทนฺติฯ

สนฺธิมฺปิ ฉินฺทนฺตีติ ฆรสนฺธิมฺปิฯ **นิโลฺลป**นฺติ คาเม ปหริตฺวา มหาวิโลปํ กโรนฺติฯ **เอกาคาริก**นฺติ ปณฺณาสมตฺตาปิ สฎฺฐิมตฺตาปิ ปริวาเรตฺวา ชีวคฺคาหํ คเหตฺวา ธนํ อาหรา

เปนฺติฯ **ปริปเนฺถปิ ติฏฺฐนฺตีติ** ปนฺถทูหนกมฺมํ กโรนฺติฯ **อชฺฌฺมทณฺฑเกหีติ** มุคฺคเรหิ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๖๙)ฯ เสสํ วุตฺตตฺถเมวฯ

ฉฏฺฐํฯ

๑๓๗. สตฺตเม เอตีติ **อีติ,** อาคนฺตุกานํ อกุสลภาคิยานํ พฺยสนเหตูนํ เอตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา กามคุณาปิ เอเต อเนกพฺยสนาวหฏฺเฐน ทฬฺหสนฺนิปาตฏฺเฐน จ อีติฯ คโณฺฑปิ อสุจึ ปคฺฆรติ, อุทฺธุมาตปริปกฺกปริภิโนฺน โหติฯ ตสฺมา เอเต กิเลสา อสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตปริปกฺกปริภินฺนภาวโต จ **คโณฺฑ**ฯ อุปทฺทวตีติ **อุปทฺทโว,** อนตฺถํ ชเนโนฺต อภิภวติ อโชฺฌตฺถรตีติ อโตฺถ, ราคคณฺฑาทีนเมตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา กามคุณาเปเต อวิทิตนิพฺพานตฺถาวหเหตุตาย สพฺพุปทฺทววตฺถุตาย จ อุปทฺทโวฯ ยสฺมา ปเนเต กิเลสาตุรภาวํ ชเนนฺตา สีลสงฺขาตมาโรคฺยํ โลลุปฺปํ วา อุปฺปาเทนฺตา ปากติกเมว อาโรคฺยํ วิลุมฺปนฺติ, ตสฺมา อิมินา อาโรคฺยวิลุมฺปนเฏฺฐน **โรโค**ฯ อพฺภนฺตรมนุปวิฏฺฐเฏฺฐน ปน อโนฺตตุทนเฏฺฐน ทุนฺนีหรณียเฏฺฐน จ **สลฺลํ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกภยาวหนโต **ภยํฯ เมต**นฺติ เอตํ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๑)ฯ

กามราครตฺตายนฺติ กามราเคน รโตฺต อยํฯ **ฉนฺทราควินิพโทฺธ**ติ ฉนฺทราเคน เสฺนเหน พโทฺธฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกาปิ คพฺภา**ติ อิมสฺมึ อตฺตภาเว วตฺตมานสฬายตนคพฺภาฯ **สมฺปรายิกาปิ คพฺภา**ติ ปรโลเกปิ สฬายตนคพฺภาฯ **น ปริมุจฺจตี**ติ ปริมุจฺจิตุํ น สโกฺกติฯ **โอติโณฺณ สาตรูเปนา**ติ มธุรสภาเวน ราเคน โอติโณฺณ โอคาหิโตฯ **ปลิปถ**นฺติ กามกลลมคฺคํฯ **ทุคฺค**นฺติ ทุคฺคมํฯ

สตฺตมํฯ

๑๓๘. อฏฺฐเม **สีตํ** ทุพฺพิธํ อพฺภนฺตรธาตุโกฺขภปจฺจยญฺจ พาหิรธาตุโกฺขภปจฺจยญฺจฯ ตถา **อุณฺหํ**ฯ ตตฺถ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกาฯ **สรีสเป**ติ เย เกจิ ทีฆชาติกา สริตฺวา คจฺฉนฺติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อฏฺฐมํฯ

๑๓๙. นวมคาถา ปทตฺถโต ปากฏา เอวฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปายโยชนา – สา จ โข ยุตฺติวเสน, น อนุสฺสววเสนฯ ยถา อยํ หตฺถี มนุสฺสกเนฺตสุ สีเลสุ ทนฺตตฺตา อทนฺตภูมึ นาคจฺฉตีติ วา, สรีรมหนฺตตาย วา **นาโค**ฯ เอวํ กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อริยกเนฺตสุ สีเลสุ ทนฺตตฺตา อทนฺตภูมึ นาคมเนน, อาคุํ อกรเณน, ปุน อิตฺถตฺตํ อนาคมเนน จ คุณสรีรมหนฺตตาย วา นาโค ภเวยฺยํฯ ยถา เจส **ยูถานิ วิวชฺชยิตฺวา** เอกจริยสุเขน **ยถาภิรนฺตํ วิหเร อรเญฺญ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ คณํ วิวชฺชยิตฺวา เอกตฺตาภิรติสุเขน ฌานสุเขน ยถาภิรนฺตํ อรเญฺญ อตฺตโน ยถา ยถา สุขํ, ตถา ตถา ยตฺตกํ วา อิจฺฉามิ, ตตฺตกํ อรเญฺญ นิวาสํ เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป เอโก จเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ ยถา เจส สุสณฺฐิตกฺขนฺธมหนฺตตาย **สญฺชาตกฺขโนฺธ,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ อเสกฺขสีลกฺขนฺธมหนฺตตาย สญฺชาตกฺขโนฺธ ภเวยฺยํฯ ยถา เจส ปทุมสทิสคตฺตตาย วา, ปทุมกุเล อุปฺปนฺนตาย วา **ปทุมี,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ ปทุมสทิสโพชฺฌงฺคมหนฺตตาย วา, อริยชาติปทุเม อุปฺปนฺนตาย วา ปทุมี ภเวยฺยํฯ ยถา เจส ถามพลชวาทีหิ **อุฬาโร,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ ปริสุทฺธกายสมาจารตา

ทีหิ สีลสมาธินิเพฺพธิกปญฺญาทีหิ วา อุฬาโร ภเวยฺยนฺติ เอวํ จินฺตโนฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติฯ

นวมํฯ

๑๔๐. ทสเม **อฎฺฐานตนฺ**ติ อฎฺฐานํ ตํ, อการณํ ตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อนุนาสิกสฺส โลโป กโต ‘‘อริยสจฺจาน ทสฺสน’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๕.๑๑; สุ. นิ. ๒๗๐) วิยฯ **สงฺคณิการตสฺสาติ** คณาภิรตสฺสฯ **ยนฺติ** การณวจนเมตํ ‘‘ยํ หิรียติ หิรียิตเพฺพนา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๓๐) วิยฯ **ผสฺสเยติ** อธิคเจฺฉฯ **สามยิกํ วิมุตฺตินฺ**ติ โลกิยสมาปตฺติํฯ สา หิ อปฺปิตปฺปิตสมเย เอว ปจฺจนีเกหิ วิมุจฺจนโต ‘‘สามยิกา วิมุตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ตํ สามยิกํ วิมุตฺติํฯ ‘‘อฎฺฐานํ ตํ, น ตํ การณํ วิชฺชติ สงฺคณิการตสฺส, เยน การเณน ผสฺสเย อิติ เอตํ อาทิจฺจพนฺธุสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส วโจ นิสมฺม สงฺคณิการติํ ปหาย โยนิโส ปฎิปชฺชโนฺต อธิคโตมฺหี’’ติ อาหฯ เสสํ วุตฺตนยเมว (สุ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๕๔; อป. อฎฺฐ. ๑.๑.๑๑๐)ฯ

นิเทฺทเส **เนกฺขมฺมสุขนฺ**ติ ปพฺพชฺชาสุขํฯ **ปวิเวกสุขนฺ**ติ กายจิตฺตอุปธิวิเวเก สุขํฯ **อุปสมสุขนฺ**ติ กิเลสุปสมํ ผลสมาปตฺติสุขํฯ **สโมฺพธิสุขนฺ**ติ มคฺคสุขํฯ **นิกามลาภีติ** อตฺตโน รุจิวเสน ยถากามลาภีฯ **อกิจฺฉลาภีติ** อทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภีติ** วิปุลลาภีฯ **อสามยิกนฺ**ติ โลกุตฺตรํฯ **อกุปฺปนฺ**ติ กุปฺปวิรหิตํ อจลิตํ โลกุตฺตรมคฺคํฯ

ทสมํฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ตติยวคฺควณฺณนา

๑๔๑. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **ทิฎฺฐีวิสูกานีติ** ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิคตานิฯ ตานิ หิ มคฺคสมฺมาทิฎฺฐิยา วิสูกเฎฺฐน วิชฺฌนเฎฺฐน วิโลมเฎฺฐน จ วิสูกานิฯ เอวํ ทิฎฺฐิยา วิสูกานีติ ทิฎฺฐิวิสูกานิ, ทิฎฺฐิโย เอว วา วิสูกานิ ทิฎฺฐิวิสูกานิฯ **อุปาติวโตฺตติ** ทสฺสนมเคฺคน อติกฺกโนฺตฯ **ปโตฺตนิยามนฺ**ติ อวินิปาตธมฺมตาย สโมฺพธิปรายนตาย จ นิยตภาวํ อธิคโต, สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ วา ปฐมมคฺคนฺติฯ เอตฺตาวตา ปฐมมคฺคกิจฺจนิปฺผตฺติ จ ตสฺส ปฎิลาโภ จ วุโตฺตฯ อิทานิ **ปฎิลทฺธมโคฺคติ** อิมินา เสสมคฺคปฎิลาภํ ทเสฺสติฯ **อุปฺปนฺนญาโณมฺหีติ** อุปฺปนฺนปเจฺจกโพธิญาโณ อมฺหิฯ เอเตน ผลํ ทเสฺสติฯ **อนญฺญเนโยฺยติ** อเญฺญหิ ‘‘อิทํ สจฺจํ อิทํ สจฺจ’’นฺติ นเนตโพฺพฯ เอเตน สยมฺภุตํ ทีเปติฯ ปเตฺต วา ปเจฺจกโพธิญาเณ อญฺญเนยฺยตาย อภาวา สยํวสิตํฯ สมถวิปสฺสนาย วา ทิฎฺฐิวิสูกานิ อุปาติวโตฺต, อาทิมเคฺคน ปโตฺต นิยามํ, เสเสหิ ปฎิลทฺธมโคฺค, ผลญาเณน อุปฺปนฺนญาโณ, ตํ สพฺพํ อตฺตนาว อธิคโตติ อนญฺญเนโยฺยฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ (สุ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๕๔; อป. อฎฺฐ. ๑.๑.๑๑๑)ฯ

น ปรเนโยฺยติ น อเญฺญหิ เนตโพฺพฯ **น ปรปฺปตฺติโยติ** ปจฺจกฺขธมฺมตฺตา น อเญฺญหิ สทฺทหาเปตโพฺพฯ **น ปรปฺปจฺจโยติ** น อสฺส ปโร ปจฺจโย, น ปรสฺส สทฺธาย วตฺตตีติ น ปรปฺปจฺจโยฯ **น ปรปฎิพทฺธคูติ** น อเญฺญสํ ปฎิพทฺธญาณคมโนฯ

ปฐมํฯ

๑๔๒. ทุติเย **นิโลฺลลุโป**ติ อโลลุโปฯ โย หิ รสตณฺหาภิภูโต โหติ, โส ภุสํ ลุปฺปติ ปุนปฺปุนญฺจ ลุปฺปติ, เตน ‘‘โลลุโป’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา เอส ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต อาห ‘‘นิโลฺลลุโป’’ติฯ **นิกฺกุโห**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ยสฺส ติวิธกุหนวตฺถุ นตฺถิ, โส ‘‘นิกฺกุโห’’ติ วุจฺจติ, อิมิสฺสา ปน คาถาย มนุญฺญโภชนาทีสุ วิมฺหยมนาปชฺชนโต นิกฺกุโหติ อยมธิปฺปาโยฯ **นิปฺปิปาโส**ติ เอตฺถ ปาตุมิจฺฉา ปิปาสา, ตสฺสา อภาเวน นิปฺปิปาโส, สาทุรสโลเภน โภตฺตุกมฺยตาวิรหิโตติ อโตฺถฯ **นิมฺมโกฺข**ติ เอตฺถ ปรคุณวินาสนลกฺขโณ มโกฺข, ตสฺส อภาเวน นิมฺมโกฺขฯ อตฺตโน คหฏฺฐกาเล สูทสฺส คุณมกฺขนาภาวํ สนฺธาย อาหฯ **นิทฺธนฺตกสาวโมโห**ติ เอตฺถ ราคาทโย ตโย กายทุจฺจริตาทีนิ จ ตีณีติ ฉ ธมฺมา ยถาสมฺภวํ อปฺปสนฺนฏฺเฐน สกภาวํ วิชหาเปตฺวา ปรภาวํ คณฺหาปนฏฺเฐน กสฏฏฺเฐน จ ‘‘กสาวา’’ติ เวทิตพฺพาฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตเม ตโย กสาวา? ราคกสาโว โทสกสาโว โมหกสาโว, อิเม ตโย กสาวาฯ ตตฺถ กตเม อปเรปิ ตโย กสาวา? กายกสาโว วจีกสาโว มโนกสาโว’’ติ (วิภ. ๙๒๔)ฯ

เตสุ โมหํ ฐเปตฺวา ปญฺจนฺนํ กสาวานํ เตสญฺจ สเพฺพสํ มูลภูตสฺส โมหสฺส นิทฺธนฺตตฺตา นิทฺธนฺตกสาวโมโห, ติณฺณํ เอว วา กายวจีมโนกสาวานํ โมหสฺส จ นิทฺธนฺตตฺตา นิทฺธนฺตกสาวโมโหฯ อิตเรสุ นิโลฺลลุปตาทีหิ ราคกสาวสฺส, นิมฺมกฺขตาย โทสกสาวสฺส นิทฺธนฺตภาโว สิโทฺธ เอวฯ **นิราสโส**ติ นิตฺตโณฺหฯ **สพฺพโลเก**ติ สกลโลเก, ตีสุ ภเวสุ ทฺวาทสสุ วา อายตเนสุ ภววิภวตณฺหาวิรหิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ อถ วา ตโยปิ ปาเท วตฺวา **เอโก จเร**ติ เอโก จริตุํ สกฺกุเณยฺยาติ เอวมฺปิ เอตฺถ สมฺพโนฺธ กาตโพฺพ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๙๖)ฯ

ทุติยํฯ

๑๔๓. ตติเย อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยฺวายํ ทสวตฺถุกาย ปาปทิฏฺฐิยา สมนฺนาคตตฺตา **ปาโป**ฯ ปเรสมฺปิ อนตฺถํ ทเสฺสตีติ **อนตฺถทสฺสี**ฯ กายทุจฺจริตาทิมฺหิ จ **วิสเม นิวิโฏฺฐ**ฯ ตํ อตฺถกาโม กุลปุโตฺต **ปาปํ สหายํ ปริวชฺชเยถ, อนตฺถทสฺสิํ วิสเม นิวิฏฺฐํฯ สยํ น เสเว**ติ อตฺตโน วเสน ตํ น เสเวยฺยฯ ยทิ ปน ปรวโส โหติ, กิํ สกฺกา กาตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปสุตนฺ**ติ ปสฏํ, ทิฏฺฐิวเสน ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนฺติ อโตฺถฯ **ปมตฺตนฺ**ติ กามคุเณสุ โวสฺสฏฺฐจิตฺตํ, กุสลภาวนารหิตํ วาฯ ตํ เอวรูปํ น เสเว น ภเช น ปยิรุปาเส, อญฺญทตฺถุ เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติฯ

นิเทฺทเส **สยํ น เสเวยฺยา**ติ สามํ น อุปสงฺกเมยฺยฯ **สามํ น เสเวยฺยา**ติ จิเตฺตนปิ น อุปสงฺกเมยฺยฯ **น เสเวยฺยา**ติ น ภเชยฺยฯ **น นิเสเวยฺยา**ติ สมีปมฺปิ น คเจฺฉยฺยฯ **น สํเสเวยฺยา**ติ ทูเร ภเวยฺยฯ **น ปริสํเสเวยฺยา**ติ ปฏิกฺกเมยฺยฯ

ตติยํฯ

๑๔๔. จตุเตฺถ อยํ สเงฺขปโตฺถ – **พหุสฺสุตนฺ**ติ ทุวิโธ พหุสฺสุโต ตีสุ ปิฏเกสุ อตฺถโต นิขิโล ปริยตฺติพหุสฺสุโต จ มคฺคผลวิชฺชาภิญฺญานํ ปฏิวิทฺธตฺตา ปฏิเวธพหุสฺสุโต จฯ อาคตาคโม **ธมฺมธโร**ฯ อุฬาเรหิ ปน กายวจีมโนกเมฺมหิ สมนฺนาคโต **อุฬาโร**ฯ ยุตฺตปฏิภาโน จ มุตฺตปฏิภาโน จ ยุตฺตมุตฺตปฏิภาโน จ **ปฏิภานวา**ฯ ปริยตฺติปริปุจฺฉาธิคมวเสน วา ติธา ปฏิภานวา เวทิตโพฺพฯ ยสฺส หิ ปริยตฺติ ปฏิภาติ, โส ปริยตฺติปฏิภานวาฯ ยสฺส อตฺถญฺจ ญายญฺจ ลกฺขณญฺจ ฐานาฏฺฐานญฺจ ปริปุจฺฉนฺตสฺส ปริปุจฺฉา ปฏิภาติ, โส ปริปุจฺฉาปฏิภานวาฯ เยน

มคฺคาทโย ปฏิวิทฺธา โหนฺติ, โส อธิคมปฏิภานวาฯ ตํ เอวรูปํ **พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ ภเชถ, มิตฺตํ อุฬารํ ปฏิภานวนฺตํ**ฯ ตโต ตสฺสานุภาเวน อตฺตตฺถปรตฺถอุภยตฺถเภทโต วา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถเภทโต วา อเนกปฺปการานิ **อญฺญาย อตฺถานิ,** ตโต ‘‘อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐; มหานิ. ๑๗๔) กงฺขาฏฺฐาเนสุ **วิเนยฺย กงฺขํ** วิจิกิจฺฉํ วิเนตฺวา วินาเสตฺวา เอวํ กตสพฺพกิจฺโจ เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๘)ฯ

จตุตฺถํฯ

๑๔๕. ปญฺจเม **ขิฑฺฑา** จ **รติ** จ ปุพฺเพ วุตฺตาวฯ **กามสุข**นฺติ วตฺถุกามสุขํฯ วตฺถุกามาปิ หิ สุขสฺส วิสยาทิภาเวน สุขนฺติ วุจฺจนฺติฯ ยถาห – ‘‘อตฺถิ รูปํ สุขํ สุขานุปติต’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๖๐)ฯ เอวเมตํ ขิฑฺฑํ รตึ กามสุขญฺจ อิมสฺมึ โอกาสโลเก **อนลงฺกริตฺวา** อลนฺติ อกตฺวา ‘‘เอตํ ตปฺปก’’นฺติ วา ‘‘สารภูต’’นฺติ วา เอวํ อคฺคเหตฺวาฯ **อนเปกฺขมาโน**ติ เตน อนลงฺกรเณน อนเปกฺขนสีโล อปิหาลุโก นิตฺตโณฺหฯ **วิภูสฏฺฐานาวิรโต สจฺจวาที** เอโก จเรติฯ ตตฺถ วิภูสา ทุวิธา อคาริกวิภูสา จ อนคาริกวิภูสา จฯ ตตฺถ อคาริกวิภูสา สากฏเวฐนมาลาคนฺธาทิ, อนคาริกวิภูสา จ ปตฺตมณฺฑนาทิฯ วิภูสา เอว **วิภูสฏฺฐานํ,** ตสฺมา วิภูสฏฺฐานา ติวิธายปิ วิรติยา **วิรโต**ฯ อวิตถวจนโต **สจฺจวาที**ติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๙)ฯ

ปญฺจมํฯ

๑๔๖. ฉเฏฺฐ **ธนานี**ติ มุตฺตามณิเวฬุริยสงฺขสิลาปวาฬรชตชาตรูปาทีนิ รตนานิฯ **ธญฺญานี**ติ สาลิวีหิยวโคธุมกงฺกุวรกกุทฺรูสกปฺปเภทานิ สตฺต เสสาปรณฺณานิ จฯ **พนฺธวานี**ติ ญาติพนฺธุ, โคตฺตพนฺธุ, มิตฺตพนฺธุ, สิปฺปพนฺธุวเสน จตุพฺพิธพนฺธเวฯ **ยโถธิกานี**ติ สกสกโอธิวเสน ฐิตานิเยวฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๐)ฯ

ฉฏฺฐํฯ

๑๔๗. สตฺตเม **สโงฺค เอโส**ติ อตฺตโน อุปโภคํ นิทฺทิสติฯ โส หิ สชฺชนฺติ ตตฺถ ปาณิโน กทฺทเม ปวิโฏฺฐ หตฺถี วิยาติ **สโงฺคฯ ปริตฺตเมตฺถ โสขฺย**นฺติ เอตฺถ ปญฺจกามคุณูปโภคกาเล วิปรีตสญฺญาย อุปฺปาเทตพฺพโต กามาวจรธมฺมปริยาปนฺนโต วา ลามกเฏฺฐน โสขฺยํ ปริตฺตํ, วิชฺชุปฺปภาย โอภาสิตนจฺจทสฺสนสุขํ วิย อิตฺตรํ, ตาวกาลิกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมตฺถ ภิโยฺย**ติ เอตฺถ จ ยฺวายํ ‘‘ยํ โข, ภิกฺขเว, อิเม ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท’’ติ วุโตฺต, โส ยมิทํ ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, กามานํ อาทีนโว, อิธ, ภิกฺขเว, กุลปุโตฺต เยน สิปฺปฏฺฐาเนน ชีวิกํ กเปฺปติ ยทิ มุทฺทาย ยทิ คณนายา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๒) เอวมาทินา นเยเนตฺถ ทุกฺขํ วุตฺตํ, ตํ อุปนิธาย อโปฺปทกพินฺทุมโตฺต โหติ, อถ โข ทุกฺขเมว ภิโยฺย พหุ, จตูสุ สมุเทฺทสุ อุทกสทิโส โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมตฺถ ภิโยฺย’’ติฯ **คโฬ เอโส**ติ อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา อากฑฺฒนวเสน พฬิโส วิย เอโส, ยทิทํ ปญฺจ กามคุณาฯ **อิติ ญตฺวา มติมา**ติ เอวํ ญตฺวา พุทฺธิมา ปณฺฑิโต ปุริโส สพฺพเมฺปตํ ปหาย เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๑)ฯ

สตฺตมํฯ

๑๔๘. อฏฺฐมคาถาย ทุติยปาเท **ชาล**นฺติ สุตฺตมยํ วุจฺจติฯ **อมฺพู**ติ อุทกํ, ตตฺถ จรตีติ **อมฺพุจารี,** มจฺฉเสฺสตํ อธิวจนํฯ สลิเล อมฺพุจารี **สลิลมฺพุจารี**ฯ ตสฺมิํ นทีสลิเล ชาลํ เภตฺวา คตอมฺพุจารีวาติ วุตฺตํ โหติฯ ตติยปาเท **ทฑฺฒ**นฺติ ทฑฺฒฏฺฐานํ วุจฺจติฯ ยถา อคฺคิ ทฑฺฒฏฺฐานํ ปุน น นิวตฺตติ, น ตตฺถ ภิโยฺย อาคจฺฉติ, เอวํ มคฺคญาณคฺคินา ทฑฺฒํ กามคุณฏฺฐานํ อนิวตฺตมาโน, ตตฺถ ภิโยฺย อนาคจฺฉโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

สํโยชนานีติ ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ ปุคฺคลํ วฏฺฏสฺมิํ สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตีติ สํโยชนานิฯ อิมานิ ปน สํโยชนานิ กิเลสปฏิปาฏิยาปิ อาหริตุํ วฏฺฏติ มคฺคปฏิปาฏิยาปิฯ กามราคปฏิฆสํโยชนานิ อนาคามิมเคฺคน ปหียนฺติ, มานสํโยชนํ อรหตฺตมเคฺคน, ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสา โสตาปตฺติมเคฺคน, ภวราคสํโยชนํ อรหตฺตมเคฺคน, อิสฺสามจฺฉริยานิ โสตาปตฺติมเคฺคน, อวิชฺชา อรหตฺตมเคฺคนฯ มคฺคปฏิปาฏิยา ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสอิสฺสามจฺฉริยา โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียนฺติ, กามราคปฏิฆา อนาคามิมเคฺคน, มานภวราคอวิชฺชา อรหตฺตมเคฺคนาติฯ **ภินฺทิตฺวา**ติ เภทํ ปาเปตฺวาฯ **ปภินฺทิตฺวา**ติ ฉินฺทํ กตฺวาฯ **ทาลยิตฺวา**ติ ผาเลตฺวาฯ **ปทาลยิตฺวา**ติ หีเรตฺวาฯ **สมฺปทาลยิตฺวา**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ

อฏฺฐมํฯ

๑๔๙. นวเม **โอกฺขิตฺตจกฺขู**ติ เหฏฺฐาขิตฺตจกฺขุ, สตฺต คีวฏฺฐีนิ ปฏิปาฏิยา ฐเปตฺวา ปริวชฺชนปหาตพฺพทสฺสนตฺถํ ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ น ตุ หนุกฏฺฐินา หทยฏฺฐิํ สงฺฆเฏฺฏโนฺตฯ เอวญฺหิ โอกฺขิตฺตจกฺขุตา น สมณสารุปฺปา โหติฯ **น จ ปาทโลโล**ติ เอกสฺส ทุติโย ทฺวินฺนํ ตติโยติ เอวํ คณมชฺฌํ, ปวิสิตุกามตาย กณฺฑูยมานปาโท วิย อภวโนฺต, ทีฆจาริกอนวฏฺฐิตจาริกวิรโต วาฯ **คุตฺตินฺทฺริโย**ติ ฉสุ อินฺทฺริเยสุ อิธ มนินฺทฺริยสฺส วิสุํ วุตฺตตฺตา วุตฺตาวเสสวเสน โคปิตินฺทฺริโยฯ **รกฺขิตมานสาโน**ติ มานสํเยว มานสานํ, ตํ รกฺขิตมสฺสาติ รกฺขิตมานสาโนฯ ยถา กิเลเสติ น วิลุปฺปติ, เอวํ รกฺขิตจิโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **อนวสฺสุโต**ติ อิมาย ปฏิปตฺติยา เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ กิเลสอนฺวาสฺสววิรหิโตฯ **อปริฑยฺหมาโน**ติ เอวํ อนฺวาสฺสววิรหิตา เอว กิเลสคฺคีหิ อปริฑยฺหมาโน, พหิทฺธา วา อนวสฺสุโต, อชฺฌตฺตํ อปริฑยฺหมาโนฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๓)ฯ

จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ การณวเสน ‘‘จกฺขู’’ติ ลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมเตฺถน จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาฯ โปราณา ปนาหุ –

‘‘จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ อจิตฺตกตฺตา, จิตฺตํ น ปสฺสติ อจกฺขุกตฺตา, ทฺวารารมฺมณสงฺฆฏฺฏเน ปน ปสาทวตฺถุเกน จิเตฺตน ปสฺสติฯ อีทิสี ปเนสา ‘ธนุนา วิชฺฌตี’ติอาทีสุ วิย สสมฺภารกถา นาม โหติ, ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาติ อยเมเวตฺถ อโตฺถ’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๕; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๕๒)ฯ

นิมิตฺตคฺคาหีติ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตํ วา สุภนิมิตฺตาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตํ ฉนฺทราควเสน คณฺหาติ, ทิฏฺฐมตฺตวเสน น สณฺฐาติฯ **อนุพฺยญฺชนคฺคาหี**ติ กิเลสานํ อนุพฺยญฺชนโต ปากฏภาวกรณโต ‘‘อนุพฺยญฺชน’’นฺติ ลทฺธโวหารํ หตฺถปาทหสิตลปิตวิโลกิตาทิเภทํ อาการํ คณฺหาติฯ

ยตฺวาธิกรณเมนนฺติอาทิมฺหิ ยํการณา ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุฯ เอตํ ปุคฺคลํ สติกวาเฏน **จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ** อปิหิตจกฺขุทฺวารํ หุตฺวา **วิหรนฺตํ** เอเต อภิชฺฌาทโย **ธมฺมา อนฺ**

วาสฺสเวยฺยุํฯ ตสฺส สํวราย น ปฏิปชฺชตีติ ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถาย น ปฏิปชฺชติฯ เอวํภูโตเยว จ **“น รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํฯ น จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี”**ติปิ วุจฺจติฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิฯ น หิ จกฺขุปสาทํ นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติ, อปิ จ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐปนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติฯ ตตฺราปิ เนว ภวงฺคสมเย, น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตรสมเย สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิ, ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ, อสํวโร โหติฯ เอวํ โหนฺโต ปน โส จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโรติ วุจฺจติฯ กสฺมา? ยสฺมา ตสฺมิํ สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ยถา กิํ? ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆรทฺวารโกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสํวุตา, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรน หิ ปวิสิตฺวา โจรา ยทิจฺฉนฺติ, ตํ หเรยฺยุํฯ เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปีติฯ

จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหตีติอาทีสุ **น นิมิตฺตคฺคาหี โหตี**ติ ฉนฺทราควเสน วุตฺตปฺปการํ นิมิตฺตํ น คณฺหาติฯ เอวํ เสสปทานิปิ วุตฺตปฏิเกฺขเปน เวทิตพฺพานิฯ ยถา จ เหฏฺฐา ‘‘ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปี’’ติ วุตฺตํ, เอวมิธ ตสฺมิํ สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ยถา กิํ? ยถา นครทฺวาเรสุ สํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆราทโย อสํวุตา โหนฺติฯ ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรสุ ปิหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิฯ เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโรติ วุโตฺต (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๕๒; วิสุทฺธิ. ๑.๑๕)ฯ

อวสฺสุตปริยายญฺจาติ กิเลเสหิ ตินฺตการณญฺจฯ **อนวสฺสุตปริยายญฺจา**ติ กิเลเสหิ อตินฺตการณญฺจฯ

ปิยรูเป รูเปติ อิฏฺฐชาติเก รูปารมฺมเณฯ **อปฺปิยรูเป รูเป**ติ อนิฏฺฐสภาเว รูปารมฺมเณฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ โทสวเสน ปูติภาวมาปชฺชติฯ **โอตาร**นฺติ ฉิทฺทํ อนฺตรํฯ **อารมฺมณ**นฺติ ปจฺจยํฯ

อธิภํสูติ มทฺทํสุฯ **น อธิโภสี**ติ น มทฺทิฯ **พหลมตฺติกา**ติ ปุนปฺปุนํ ทานวเสน อุทฺธมายิกา พหลมตฺติกาฯ **อทฺทาวเลปนา**ติ อสุกฺขมตฺติกทานาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานํฯ

นวมํฯ

๑๕๐. ทสเม **กาสายวโตฺถ อภินิกฺขมิตฺวา**ติ อิมสฺส ปาทสฺส เคหา อภินิกฺขมิตฺวา กาสายวโตฺถ หุตฺวาติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตนฺติฯ

ทสมํฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถวคฺควณฺณนา

๑๕๑. จตุตฺถวคฺคสฺส ปฐเม **รเสสู**ติ อมฺพิลมธุรติตฺตกกฏุกโลณิกขาริกกสาวาทิเภเทสุ สายนีเยสุฯ **เคธํ อกร**นฺติ คิทฺธึ อกโรนฺโต, ตณฺหํ อนุปฺปาเทนฺโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อโลโล**ติ ‘‘อิทํ สายิสฺสามิ, อิทํ สายิสฺสามี’’ติ เอวํ รสวิเสเสสุ อนากุโลฯ **อนญฺญโปสี**ติ โปเสตพฺพก สทฺธิวิหาริกาทิวิรหิโต, กายสนฺธารณมเตฺตน สนฺตุฏฺโฐติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา วา ปุพฺเพ อุยฺยาเน รเสสุ เคธกรณโลโล หุตฺวา อญฺญโปสี อาสึ, เอวํ อหุตฺวา ยาย ตณฺหาย โลโล หุตฺวา รเสสุ เคธํ กโรติ, ตํ ตณฺหํ หิตฺวา อายตึ ตณฺหามูลกสฺส อญฺญสฺส อตฺตภาวสฺส อนิพฺพตฺตเนน อนญฺญโปสีติ ทเสฺสติฯ อถ วา อตฺถภญฺชนกเฏฺฐน กิเลสา ‘‘อเญฺญ’’ติ วุจฺจนฺติ, เตสํ อโป สเนน อนญฺญโปสีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **สปทานจารี**ติ อโวกฺกมฺมจารี อนุปุพฺพจารี, ฆรปฏิ ปาฏึ อฉเฑฺฑตฺวา อฑฺฒกุลญฺจ ทลิทฺทกุลญฺจ นิรนฺตรํ ปิณฺฑาย ปวิสมาโนติ อโตฺถฯ **กุเล กุเล อปฺปฏิพทฺธจิโตฺต**ติ ขตฺติยกุลาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ กิเลสวเสน อลคฺคจิโตฺต, จนฺทูปโม นิจฺจนวโก หุตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๕; อป. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๒๑)ฯ

ปฐมํฯ

๑๕๒. ทุติเย **อาวรณานี**ติ นีวรณาเนว, ตานิ อตฺถโต อุรคสุเตฺต (สุ. นิ. ๑ อาทโย) วุตฺตานิฯ ตานิ ปน ยสฺมา อพฺภาทโย วิย จนฺทํ สูริยํ วา เจโต อาวรนฺติ, ตสฺมา ‘‘อาวรณานิ เจตโส’’ติ วุตฺตานิฯ ตานิ อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา **ปหายฯ อุปกฺกิเลเส**ติ อุปคมฺม จิตฺตํ วิพาเธเนฺต อกุสเล ธเมฺม, **วโตฺถปมาทีสุ** (ม. นิ. ๑.๗๐ อาทโย) วุเตฺต อภิชฺฌาทโย วาฯ **พฺยปนุชฺชา**ติ ปนุทิตฺวา วินาเสตฺวา, วิปสฺสนามเคฺคน ปชหิตฺวาติ อโตฺถ ฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสเสฯ เอวํ สมถวิปสฺสนาสมฺปโนฺน ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐินิสฺสยสฺส ปหีนตฺตา **อนิสฺสิโต**ฯ เสสมเคฺคหิ เฉตฺวา เตธาตุกคตํ **สิเนหโทสํ,** ตณฺหาราคนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สิเนโห เอว หิ คุณปฏิปกฺขโต สิเนหโทโสติ วุโตฺตฯ เสสํ วุตฺตนยเมว (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๖)ฯ

ทุติยํฯ

๑๕๓. ตติเย **วิปิฏฺฐิกตฺวานา**ติ ปิฏฺฐิโต กตฺวา, ฉเฑฺฑตฺวา ชหิตฺวาติ อโตฺถฯ **สุขํ ทุขญฺจา**ติ กายิกํ สาตาสาตํฯ **โสมนสฺสโทมนสฺส**นฺติ เจตสิกํ สาตาสาตํฯ **อุเปกฺข**นฺติ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขํฯ **สมถ**นฺติ จตุตฺถชฺฌานสมถเมวฯ **วิสุทฺธ**นฺติ ปญฺจนีวรณวิตกฺกวิจารปีติสุข สงฺขาเตหิ นวหิ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา อติสุทฺธํ, นิทฺธนฺตสุวณฺณมิว วิคตูปกฺกิเลสนฺติ อโตฺถฯ

อยํ ปน โยชนา – วิปิฏฺฐิกตฺวาน สุขํ ทุกฺขญฺจ ปุเพฺพว, ปฐมชฺฌานูปจารภูมิยํเยว ทุกฺขํ, ตติยชฺฌานูปจารภูมิยญฺจ สุขนฺติ อธิปฺปาโยฯ ปุน อาทิโต วุตฺตํ **จ**-การํ ปรโต เนตฺวา ‘‘โสมนสฺสํ โทมนสฺสญฺจ วิปิฏฺฐิกตฺวาน ปุเพฺพวา’’ติ อธิกาโรฯ เตน โสมนสฺสํ จตุตฺถชฺฌานูปจาเร, โทมนสฺสญฺจ ทุติยชฺฌานูปจาเรเยวาติ ทีเปติฯ เอตานิ หิ เอเตสํ ปริยายโต ปหานฏฺฐานานิฯ นิปฺปริยายโต ปน ทุกฺขสฺส ปฐมชฺฌานํ, โทมนสฺสสฺส ทุติยชฺฌานํ, สุขสฺส ตติยชฺฌานํ, โสมนสฺสสฺส จตุตฺถชฺฌานํ ปหานฏฺฐานํฯ ยถาห – ‘‘ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เอตฺถุปฺปนฺนํ

ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๕๑๐)ฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ค เหตพฺพํฯ ปรโต **ปุเพฺพวา**ติ ตีสุ ปฐมชฺฌานาทีสุ ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ วิปิฏฺฐิกตฺวา เอเตฺถว จ จตุตฺถชฺฌาเน โสมนสฺสํ วิปิฏฺฐิกตฺวา อิมาย ปฏิปทาย **ลทฺธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ เอโก จเร** อิติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๗; อป. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๒๓)ฯ

ตติยํฯ

๑๕๔. จตุเตฺถ อารทฺธํ วีริยํ อสฺสาติ **อารทฺธวีริโย**ฯ เอเตน อตฺตโน วีริยารมฺภํ อาทิวีริยํ ทเสฺสติฯ ปรมโตฺถ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตตฺถ ปตฺติยา **ปรมตฺถปตฺติยา**ฯ เอเตน วีริยารเมฺภน ปตฺตพฺพผลํ ทเสฺสติฯ **อลีนจิโตฺต**ติ เอเตน วีริยุปตฺถมฺภานํ จิตฺตเจตสิกานํ อลีนตํ ทเสฺสติฯ **อกุสีตวุตฺตี**ติ เอเตน ฐานาสนจงฺกมาทีสุ กายสฺส อนวสีทนํฯ **ทฬฺหนิกฺกโม**ติ เอเตน ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) เอวํ ปวตฺตํ ปทหนวีริยํ ทเสฺสติฯ ยํ ตํ อนุปุพฺพสิกฺขาทีสุ ปทหโนฺต ‘‘กาเยน เจว ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ นํ อติวิชฺฌ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา เอเตน มคฺคสมฺปยุตฺตวีริยํ ทเสฺสติฯ ตญฺหิ ทฬฺหญฺจ ภาวนาปาริปูริคตตฺตา, นิกฺกโม จ สพฺพโส ปฏิปกฺขา นิกฺขนฺตตฺตา, ตสฺมา ตํสมงฺคี ปุคฺคโลปิ ทโฬฺห นิกฺกโม อสฺสาติ ‘‘ทฬฺหนิกฺกโม’’ติ วุจฺจติฯ **ถามพลูปปโนฺน**ติ มคฺคกฺขเณ กายถาเมน ญาณพเลน จ อุปปโนฺนฯ อถ วา ถามภูเตน พเลน อุปปโนฺนติ **ถามพลูปปโนฺน,** ถิรญาณพลูปปโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน ตสฺส วีริยสฺส วิปสฺสนาญาณสมฺปโยคํ ทีเปโนฺต โยนิโส ปทหนภาวํ สาเธติฯ ปุพฺพภาคมชฺฌิมอุกฺกฏฺฐวีริยวเสน วา ตโยปิ ปาทา โยเชตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๘)ฯ

จตุตฺถํฯ

๑๕๕. ปญฺจเม **ปฏิสลฺลาน**นฺติ เตหิ เตหิ สตฺตสงฺขาเรหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลีนํ, เอกตฺต เสวิตา เอกีภาโว กายวิเวโกติ อโตฺถฯ **ฌาน**นฺติ ปจฺจนีกฌาปนโต อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺ ฌานโต จ จิตฺตวิเวโก วุจฺจติฯ ตตฺถ อฏฺฐ สมาปตฺติโย นีวรณาทิปจฺจนีกฌาปนโต กสิณาทิ อารมฺมณูปนิชฺฌานโต จ ‘‘ฌาน’’นฺติ วุจฺจติฯ วิปสฺสนามคฺคผลานิ สตฺตสญฺญาทิปจฺจนีก ฌาปนโต ลกฺขณูปนิชฺฌานโต จ ‘‘ฌาน’’นฺติ วุจฺจติฯ อิธ ปน อารมฺมณูปนิชฺฌานเมว อธิ เปฺปตํ ฯ เอวเมตํ ปฏิสลฺลานญฺจ ฌานญฺจ **อริญฺจมาโน**ติ อชหมาโน อนิสฺสชฺชมาโนฯ **ธ เมฺมสู**ติ วิปสฺสนุปเคสุ ปญฺจกฺขนฺธาทิธเมฺมสุฯ **นิจฺจ**นฺติ สตตํ สมิตํ อโพฺพกิณฺณํฯ **อนุธมฺม จารี**ติ เต ธเมฺม อารพฺภ ปวตฺตมาเนน อนุคตํ วิปสฺสนาธมฺมํ จรมาโนฯ อถ วา **ธเมฺมสูติ** เอตฺถ **ธมฺมา**ติ นว โลกุตฺตรธมฺมา, เตสํ ธมฺมานํ อนุโลโม ธโมฺมติ อนุธโมฺม, วิปสฺสนาเยตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ ‘‘ธมฺมานํ นิจฺจํ อนุธมฺมจารี’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ วิภตฺติพฺยตฺตเยน ‘‘ธเมฺมสู’’ติ วุตฺตํ สิยาฯ **อาทีนวํ สมฺมสิตา ภเวสู**ติ ตาย อนุธมฺมจาริตาสงฺขาตาย วิปสฺ สนาย อนิจฺจาการาทิโทสํ ตีสุ ภเวสุ สมนุปสฺสโนฺต เอวํ อิมาย กายวิเวกจิตฺตวิเวกํ อริญฺจมา โน สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาสงฺขาตาย ปฏิปทาย อธิคโตติ วตฺตโพฺพ **เอโก จเร**ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๙; อป. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๒๕)ฯ

ปญฺจมํฯ

๑๕๖. ฉเฏฺฐ **ตณฺหกฺขย**นฺติ นิพฺพานํ, เอวํ ทิฏฺฐาทีนวาย ตณฺหาย เอว อปฺปวตฺตึฯ **อปฺ ปมโตฺต**ติ สาตจฺจการีฯ **อเนฬมูโค**ติ อลาลามุโขฯ อถ วา อเนโฬ จ อมูโค จ, ปณฺฑิโต พฺย โตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ หิตสุขสมฺปาปกํ สุตมสฺส อตฺถีติ **สุตวา,** อาคมสมฺปโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ **สตี**

มาติ จิรกตาทีนํ อนุสฺสริตาฯ **สงฺขาตธมฺม**ติ ธมฺมูปปริกฺขาย ปริญฺญาตธมฺมฯ **นิยโต**ติ อริยมคฺเคน นิยามํ ปตฺโตฯ **ปธานวา**ติ สมฺมปฺปธานวีริยสมฺปนฺโนฯ อุปฺปฏิปาฏิยา เอส ปาโฐ โยเชตพฺโพฯ เอวเมเตหิ อปฺปมาทาทีหิ สมนฺนาคโต นิยามสมฺปาปเกน ปธาเนน ปธานวา, เตน ปธาเนน ปตฺตนิยามตฺตา นิยโต, ตโต อรหตฺตปฺปตฺติยา สงฺขาตธมฺโมฯ อรหา หิ ปุน สงฺขาตพฺพาภาวโต ''สงฺขาตธมฺโม''ติ วุจฺจติฯ ยถาห – ''เย จ สงฺขาตธมฺมาเส, เย จ เสกฺขา ปุถู อิธา''ติ (สํ. นิ. ๒.๓๑; สุ. นิ. ๑๐๔๔; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉา ๖๓, อชิตมาณวปุจฺฉานิทฺเทส ๗; เนตฺติ. ๑๔; เปฏโก. ๔๕)ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๐)ฯ

ฉฏฺฐํฯ

๑๕๗. สตฺตเม **สีโห**ติ จตฺตาโร สีหา – ติณสีโห, ปณฺฑุสีโห, กาฬสีโห, เกสรสีโหติฯ เตสํ เกสรสีโห อคฺคมกฺขายติ, เอโส อิธ อธิปฺเปโตฯ **วาโต** ปุรตฺถิมาทิวเสน อเนกวิโธฯ **ปทุมํ** รตฺตเสตาทิวเสนฯ เตสุ โย โกจิ วาโต ยํ กิญฺจิ ปทุมํ วฏฺฏติเยวฯ ตตฺถ ยสฺมา สนฺตาโส อตฺตสิเนเหน โหติ, อตฺตสิเนโห จ ตณฺหาเลโป, โสปิ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺเตน วา ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺเตน วา โลเภน โหติ, โสปิ จ ตณฺหาเยวฯ สชฺชนํ ปน ตตฺถ อุปปริกฺขาวิรหิตสฺส โมเหน โหติ, โมโห จ อวิชฺชาฯ ตตฺถ สมเถน ตณฺหาย ปหานํ โหติ, วิปสฺสนาย อวิชฺชายฯ ตสฺมา สมเถน อตฺตสิเนหํ ปหาย **สีโห วิย สเทฺทสุ** อนิจฺจทุกฺขาทีสุ**อสนฺตสนฺโต,** วิปสฺสนาย โมหํ ปหาย **วาโตว ชาลมฺหิ** ขนฺธายตนาทีสุ **อสชฺชมาโน,** สมเถเนว โลภํ, โลภสมฺปยุตฺตํ เอว ทิฏฺฐิญฺจ ปหาย, **ปทุมํว โตเยน** สพฺพภวโภคโลเภน **อลิปฺปมาโน**ฯ

เอตฺถ จ สมถสฺส สีลํ ปทฏฺฐานํ, สมโถ สมาธิ, วิปสฺสนา ปญฺญาติ เอวํ เตสุ ทฺวีสุ ธมฺเมสุ สิเทฺธสุ ตโยปิ ขนฺธา สิทฺธา โหนฺติฯ ตตฺถ สีลกฺขเนฺธน สุรโต โหติ, โส สีโหว สเทฺธสุ อาฆาตวตฺถูสุ อกุชฺฌิตุกามตาย น สนฺตสติ, ปญฺญากฺขเนฺธน ปฏิวิทฺธสภาโว วาโตว ชาลมฺหิ ขนฺธาทิธมฺมเภเท น สชฺชติ, สมาธิกฺขเนฺธน วีตราโค ปทุมํว โตเยน ราเคน น ลิปฺปติฯ เอวํ สมถวิปสฺสนาหิ สีลสมาธิปญฺญากฺขเนฺธหิ จ ยถาสมฺภวํ อวิชฺชาตณฺหานํ, ติณฺณญฺจ อกุสลมูลานํ ปหานวเสน อสนฺตสนฺโต อสชฺชมาโน อลิปฺปมาโน จ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๑; อป. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๒๗)ฯ

สตฺตมํฯ

๑๕๘. อฏฺฐเม สหนา จ หนนา จ สีฆชวตฺตา จ **สีโห**ฯ เกสรสีโหว อิธ อธิปฺเปโตฯ ทาฐา พลมสฺส อตฺถีติ **ทาฐพลีฯ ปสยฺห อภิภุยฺยา**ติ อุภยํ **จารี**สเทฺทน สห โยเชตพฺพํ **ปสยฺหจารี อภิภุยฺยจารี**ติฯ ตตฺถ ปสยฺห นิคฺคยฺห ปวาเหตฺวา จรเณน ปสยฺหจารี ฯ อภิภวิตฺวา สนฺตาเสตฺวา วสีกตฺวา จรเณน อภิภุยฺหจารีฯ สฺวายํ กายพเลน ปสยฺหจารี, เตชสา อภิภุยฺยจารีฯ ตตฺถ สเจ โกจิ วเทยฺย ''กึ ปสยฺห อภิภุยฺยจารี''ติฯ ตโต **มิคาน**นฺติ สามิวจนํ อุปโยคเตฺถ กตฺวา ''มิเค ปสยฺห อภิภุยฺยจารี''ติ ปฏิวตฺตพฺพํฯ **ปนฺตานี**ติ ทูรานิฯ **เสนาสนานี**ติ วสนฏฺฐานานิฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนยเนว สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๒)ฯ

อฏฺฐมํฯ

๑๕๙. นวเม ''สเพฺพ สตฺตา สุขิตา ภวนฺตู''ติอาทินา นเยน หิตสุขูปนยนกามตา **เมตฺตา**ฯ ''อโห วต อิมมฺหา ทุกฺขา วิมุจฺเจยฺยุ''นฺติอาทินา นเยน อหิตทุกฺขาปนยนกามตา **กรุณา**ฯ ''โมทนฺติ วต โภนฺโต สตฺตา, โมทนฺติ สาธุ สุฏฺฐู''ติอาทินา นเยน หิตสุขาวิปฺปโยค

กามตา **มุทิตา**ฯ ‘‘ปญฺญายิสฺสนฺติ สเกน กมฺมนา’’ติ สุขทุเกฺขสุ อชฺฌุเปกฺขนตา **อุเปกฺขา**ฯ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปน อุปฺปฏิปาฏิยา เมตฺตํ วตฺวา อุเปกฺขา วุตฺตา, มุทิตา จ ปจฺฉาฯ **วิมุตฺติ**นฺติ จตโสฺสปิ หิ วิมุตฺตีฯ เอตา อตฺตโน ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติโยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เมตฺตํ อุเปกฺขํ กรุณํ วิมุตฺตึ, อาเสวมาโน มุทิตญฺจ กาเล’’ติฯ

ตตฺถ **อาเสวมาโน**ติ ติโสฺส ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน ภาวยมาโน, อุเปกฺขํ จตุตฺถชฺฌานวเสน ภาวยมาโนฯ **กาเล**ติ เมตฺตํ อาเสวิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย กรุณํ, ตโต วุฏฺฐาย มุทิตํ, ตโต อิตรโต วา นิปฺปีติกชฺฌานโต วุฏฺฐาย อุเปกฺขํ อาเสวมาโนว ‘‘กาเล อาเสวมาโน’’ติ วุจฺจติ, อาเสวิตุํ ผาสุกาเล วาฯ **สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน**ติ ทสสุ ทิสาสุ สเพฺพน สตฺตโลเกน อวิรุชฺฌมาโนฯ เมตฺตาทีนญฺหิ ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกฺกูลา โหนฺติ, สเตฺตสุปิ วิโรธภูโต ปฏิโฆ วูปสมฺมติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน’’ติฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๓)ฯ

นวมํฯ

๑๖๐. ทสเม **สํโยชนานี**ติ ทส สํโยชนานิ, ตานิ จ เตน เตน มเคฺคน **สนฺทาลยิตฺวาน**ฯ **อสนฺตสํ ชีวิตสงฺขยมฺหี**ติ ชีวิตสงฺขโย วุจฺจติ จุติจิตฺตสฺส ปริเภโท, ตสฺมิญฺจ ชีวิตสงฺขเย ชีวิตนิกนฺติยา ปหีนตฺตา อสนฺตสนฺติฯ เอตฺตาวตา สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุํ อตฺตโน ทเสฺสตฺวา คาถาปริโยสาเน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายีติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๔)ฯ

ทสมํฯ

๑๖๑. เอกาทสเม **ภชนฺตี**ติ สรีเรน อลฺลียิตฺวา ปยิรุปาสนฺติฯ **เสวนฺตี**ติ อญฺชลิกมฺมาทีหิ กึการปฏิสฺสาวิตาย จ ปริจรนฺติฯ การณํ อโตฺถ เอเตสนฺติ **การณตฺถา,** ภชนาย เสวนาย จ นาญฺญํ การณมตฺถิ, อโตฺถ เอว เตสํ การณํ, อตฺถเหตุ เสวนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นิกฺการณา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตา**ติ ‘‘อิโต กิญฺจิ ลจฺฉามา’’ติ เอวํ อตฺตปฏิลาภการเณน นิกฺการณา, เกวลํ –

> ‘‘อุปกาโร จ โย มิโตฺต, สุเข ทุเกฺข จ โย สขา;
> อตฺถกฺขายี จ โย มิโตฺต, โย จ มิตฺตานุกมฺปโก’’ติฯ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๕; อป. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๑; ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

เอวํ วุเตฺตน อริเยน มิตฺตภาเวน สมนฺนาคตา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตาฯ อตฺตนิ ฐิตา เอเตสํ ปญฺญา, อตฺตานํเยว โอโลเกนฺติ, น อญฺญนฺติ **อตฺตฎฺฐปญฺญา**ฯ ‘‘ทิฏฺฐตฺถปญฺญา’’ติ อยมฺปิ กิร โปราณปาโฐ ฯ สมฺปติ ทิเฏฺฐเยว อเตฺถ เอเตสํ ปญฺญา, อายตึ น เปกฺขนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อสุจี**ติ อสุจินา อนริเยน กายวจีมโนกเมฺมน สมนฺนาคตาติฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยํ อนฺตรนฺตรา อติวิตฺถารภเยน น วุตฺตํ, ตํ สพฺพํ ปาฐานุสาเรเนว เวทิตพฺพํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๕; อป. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๑)ฯ เอกาทสมํฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย จูฬนิเทฺทส-อฏฺฐกถาย

ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

โย โส สุคตปุตฺตานํ, อธิปติภูเตน หิตรตินา;
เถเรน ถิรคุณวตา, สุวิภโตฺต **มหานิเทฺทโส**ฯ

ตสฺสตฺถวณฺณนา ยา, ปุพฺพฏฺฐกถานยํ ตถา;
ยุตฺติํ นิสฺสาย มยารทฺธา, นิฏฺฐานมุปคตา เอสาฯ

ยํ ปุรํ ปุรุตฺตมํ, **อนุราธปุรวฺหยํ**;
โย ตสฺส ทกฺขิเณ ภาเค, มหาวิหาโร ปติฏฺฐิโตฯ

โย ตสฺส ติลโก ภูโต, มหาถูโป สิลุจฺจโย;
ยํ ตสฺส ปจฺฉิเม ภาเค, เลโข กถิกสญฺญิโตฯ

กิตฺติเสโนติ นาเมน, สชีโว ราชสมฺมโต;
สุจิจาริตฺตสมฺปโนฺน, เลโข กุสลกมฺมิโกฯ

สีตจฺฉายตรุเปตํ, สลิลาสยสมฺปทํ;
จารุปาการสญฺจิตํ, ปริเวณมการยิฯ

อุปเสโน มหาเถโร, มหาปริเวณวาสิโย;
ตสฺสาทาสิ ปริเวณํ, เลโข กุสลกมฺมิโกฯ

วสเนฺตเนตฺถ เถเรน, ถิรสีเลน ตาทินา;
อุปเสนวฺหเยน สา, กตา สทฺธมฺมโชติกาฯ

รโญฺญ สิรินิวาสสฺส, สิริสงฺฆสฺส โพธิโน;
ฉพฺพีสติมฺหิ วสฺสมฺหิ, นิฏฺฐิตา **นิเทฺทสวณฺณนา**ฯ

สมยํ อนุโลเมนฺตี, เถรานํ เถรวํสทีปานํ;
นิฏฺฐํ คตา ยถายํ, อฏฺฐกถา โลกหิตชนนีฯ

สทฺธมฺมํ อนุโลเมนฺตา, อตฺตหิตํ ปรหิตญฺจ สาเธนฺตา;
นิฏฺฐํ คจฺฉนฺตุ ตถา, มโนรถา สพฺพสตฺตานํฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย, อฏฺฐกถาเยตฺถ คณิตกุสเลหิ;
คณิตา ตุ ภาณวารา, เญยฺยาติเรกจตฺตาริสาฯ

อานุฏฺฐุเภน อสฺสา, ฉโนฺท พเทฺธน คณิยมานา ตุ;
อติเรกทสสหสฺส-สงฺขา คาถาติ วิเญฺญยฺยาฯ

สาสนจิรฏฺฐิตตฺถํ, โลกหิตตฺถญฺจ สาทเรน มยา;
ปุญฺญํ อิมํ รจยตา, ยํ ปตฺตมนปฺปกํ วิปุลํฯ

ปุเญฺญน เตน โลโก, สทฺธมฺมรสายนํ ทสพลสฺส;

อุปภุญฺชิตฺวา วิมลํ, ปโปฺปตุ สุขํ สุเขนวาติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกา นาม

จูฬนิเทฺทส-อฎฺฐกถา นิฎฺฐิตาฯ